

В5114

т. 12, кн. 3

1974-75г.

ПА 118
ДП 87

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
· КИРИЛ
· И МЕТОДИЙ ·

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
· CYRILLE
· ET METHODE ·
DE
V. TIRNOVO

ГОДИНА 1975

ТОМ XII КИ 3

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
CYRILLE
ET METHODE
DE
V. TIRNOVO

ANNEE 74—75 TOME 12

FACULTE D'HISTOIRE

LIVRE 3

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
·КИРИЛ
И МЕТОДИЙ·

ГОДИНА 74-75 ТОМ 12

ФАКУЛТЕТ ЗА ИСТОРИЯ

КНИГА ТРЕТА

ПОСВЕЩАВА СЕ

НА 30-ГОДИШНИНАТА ОТ ПОБЕДАТА
НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ
В БЪЛГАРИЯ

СОФИЯ 1976

ПАИС
III 87

Редакционна колегия

Доц. Петър Горанов, доц. Христо Коларов,
доц. Янка Николова, гл.ас. Христо Глушков /секретар/

Ч. 694 | 1977

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
гр. В. ТЪРНОВО Д

Техн. редактор Н. Минчева Коректор. В. Василев

Дадена за набор на 28.XI.75 г. Подп. за печат на 26.IV.76 г.
Печатни коли 18,88 Издателски коли 20,90 Издателски № 23055
Лит. гр. II-6 Формат 65/92/16 Тираж 539 Пор. 529

Държавна печатница "В. Андреев" - Перник

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

1. Христо Коларов - Насоки и постижения в развитието на историческата наука във Великотърновския университет.....	1 ⁻
2. Йордан Андреев - Идеята за приемствеността в българската държава през средновековието /XII-XIV в./..	18 ⁺⁺
3. Христо Коларов - Адрианополският мирен договор /1444 г./.....	39 ⁺⁺
4. Георги Първев - Полските емигранти в България през 1849 - 1850 г.....	75 ⁺⁺
5. Георги Плетнъов - Съпротивата на българския народ против османизирането на родните училища в Дунавския вилает.....	103 ⁺⁺
6. Симеон Дамянов - Френските социалисти и балканските войни /1912 - 1913 г./.....	167 ⁺⁺
7. Марин Люлюшев - Просветното законодателство на кралство Румъния в Южна Добруджа в периода от края на Първата световна война до началото на Втората световна война.....	221 ⁺⁺
8. Кънчо Чолаков - Център за изследване, експериментирание, реализиране и въвеждане на аудио-визуални технически средства, програми и материали в учебния процес на съвременния университет /аудио-визуален център/.....	267 ⁺⁺

TABLES DES MATIERES

1. Hristo Kolarov - Orientations et succès dans le développement de la science historique a l'Université "Cyrille et Methode" - V.Tirnovo.....	1 ⁻
2. yordan Andreev - L'idée de la continuité dans l'Etat bulgare médiéval (XII-XIVs.).....	17 ⁺⁺
3. Hristo Kolarov - La paix d'Adrianople /1444/.....	39 ⁺⁺
4. Gueorgui Parvev - Les émigrés polonais en Bulgarie en 1849 - 1850.....	75 ⁺⁺
5. Gueorgui Pletniou - La Résistance du peuple bulgare contre l'ottomanisation des écoles dans le vilayet du Danube.....	103 ⁺⁺
6. Simeon Damianov - Les socialistes français et les guerres balkaniques /1912 - 1913/.....	167 ⁺⁺
7. Marine Luluchev - La législation concernant l'éducation et la politique du royaume Roumain dans la Dodroudja de sud entre les deux guerres mondiales.....	221 ⁺⁺
8. Kuncho Cholakov - Centre of investigation, experimentation, realization and application of audio-visual technical devices, programmes and materials in the teaching process of a modern university /audio-visual centre/.....	267 ⁺⁺

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XII, кн. 3 Факултет за история 1974 - 1975

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "CYRILLE ET METHODE"
DE V. TIRNOVO

Tome XII, livre 3 Faculté d'histoire 1974 - 1975

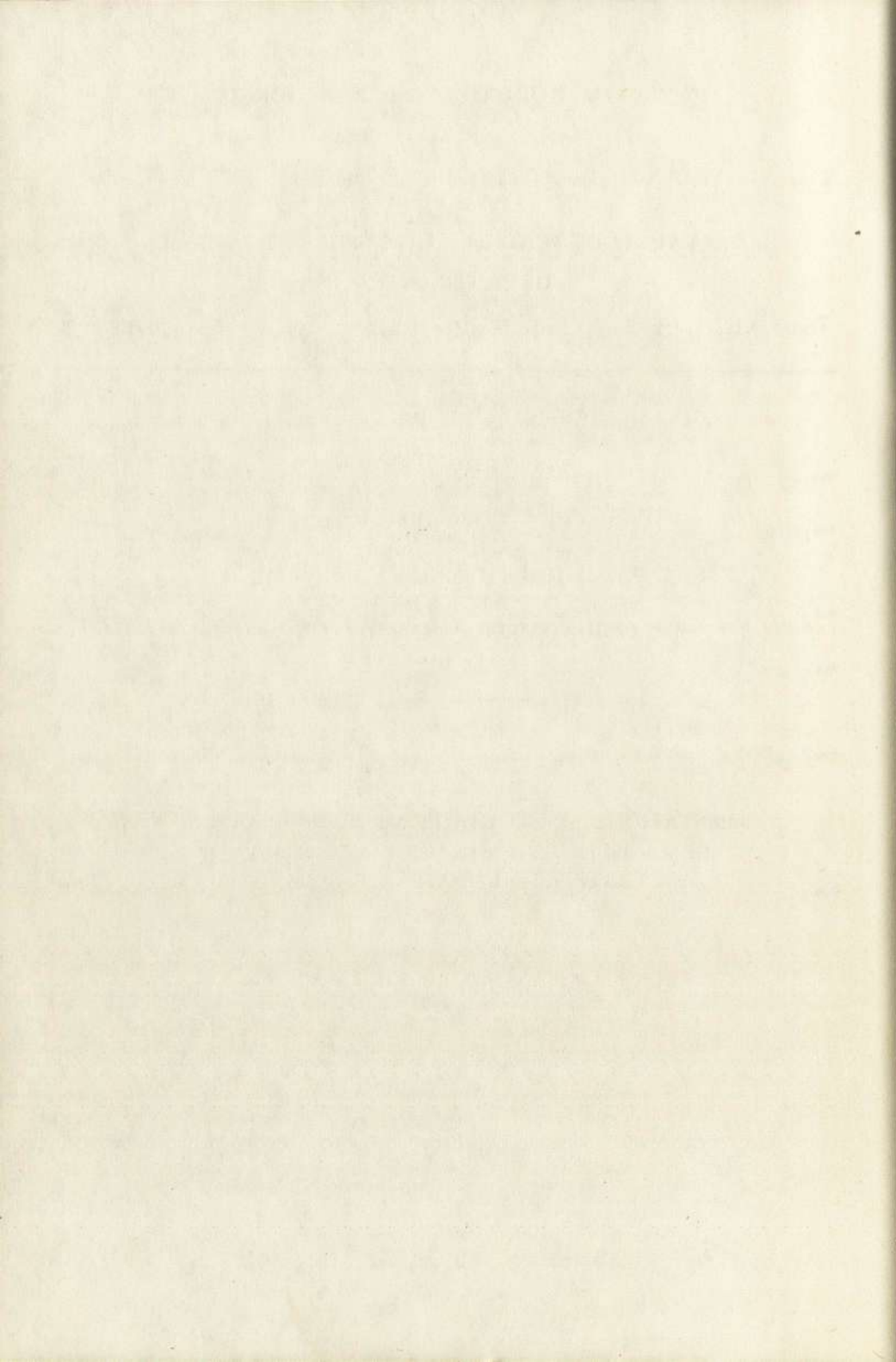
ХРИСТО КОЛАРОВ

НАСОКИ И ПОСТИЖЕНИЯ В РАЗВИТИЕТО
НА ИСТОРИЧЕСКАТА НАУКА
ВЪВ ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

HRISTO KOLAROV

ORIENTATIONS ET SUCCES DANS LE DEVELOPPEMENT
DE LA SCIENCE HISTORIQUE A L'UNIVERSITE
"CYRILLE ET METHODE" - V. TIRNOVO

Велико Търново, 1976

През юбилейната 1974 година Великотърновският университет "Кирил и Методий", вторият по големина университет в нашата страна, започна своята дванадесетгодишнина от създаването си. През есента на 1963 г. на историческия хълм Света гора в старобългарската престолнина Търновград се извърши един тържествен ритуал: новосъздаденият Висш педагогически институт отвори вратите си за първите 300 студенти. След 8 години, на 14.X.1971 г., първият секретар на ЦК на БКП и председател на Държавния съвет на Народна република България др. Тодор Живков обяви решението на партията и правителството за прерастването на Великотърновския педагогически институт в университет. В речта си при откриване на университета др. Т. Живков начерта задачите, които възникват за изпълнение пред новото учебно заведение. В речта му прозвуча пожеланието и увереността на нашите партия и народ Великотърновският университет "да израсне в крупен педагогически и научен център за овладяване и разпространяване на социалистическата наука"¹.

Откриването на ВТУ "Кирил и Методий" има значението на съществен момент в правилната и далновидна политика на нашата партия в областта на развитието на социалистическата наука и образование. Защото благодатните резултати от откриването на нови висши учебни заведения извън столицата са реалност, която имаше за следствие и разширяване, и обогатяване на културния и научния живот в провинциалните градове. Такива резултати отчетливо се чувствуват и във Велико Търново, още повече, че ВТУ се явява своеобразно продължение на културните традиции на Търновската книжовна школа – един от първите университети в средновековието. Последното обстоятелство дава правото на Великотърновския университет да претендира не само за десетилетна, но и за няколковековна отколешна история.

В настоящия момент Великотърновският университет има и законното право да претендира и да се гордее, че представлява едно съвременно висше учебно заведение, истинско научно сре-

¹Т. Живков, *Науката и образованието в служба на живота*, Избрани съчинения, т.VIII, С., 1971, с.382.

дище, в което успешно се изпълняват онези заръки на др. Т. Живков по превръщането на университета в "център, тясно свързан с живота, с теорията и практиката на строителството на социализма и комунизма"².

За изминалото десетилетие съществено се промени и панорамата на хълма Света гора. Почти изчезнаха няколко пригодени временно за учебни занятия постройките. Издигнаха корпусите си модерните сгради на ректората, студентските общежития, студентския културен дом и др. В етап на усилено строителство е разширението на основния учебен корпус; в близко бъдеще ще се осъществи грандиозно строителство за създаването на един съвременен студентски град, който да създаде най-добри условия при обучението на няколко хиляди студенти.

Историческият факултет е един от обособените три факултета на университета. В него един колектив от преподаватели, който вече се състои от 49 души, ръководи и направлява учебната и научната дейност на 1471 студенти /за учебн. 1974/1975 г./ от специалността история - редовно, полузаочно и заочно обучение. Досега, за 8 випуска, Историческият факултет е дал на народното стопанство 711 дипломирали се специалисти с висше образование по история. Преобладаваща част от тях са учители в средните училища на страната. Съществуват многобройни отзиви - от отделите " Народна просвета" и от граждани, за добрата им преподавателска и възпитателна работа, която несъмнено се явява и резултат на добрата им теоретическа подготовка в университета. Историята е обществено-политическа наука и нейното овладяване закономерно открива път за ползотворна и компетентна дейност на част от нашите възпитаници да заемат места в ръководствата на обществените организации и учреждения: Комсомола, профсъюзите, градските съвети и др.

Но най-голямо удовлетворение и гордост за преподавателския колектив на факултета създават онези наши бивши възпитаници, чието научно израстване продължава. Става въпрос не само за тези, които след успешно представяне на конкурси се вляха в редовете на преподавателския колектив на Великотърновския университет, но и за онези, които са аспиранти, асистенти и преподаватели в други висши учебни заведения и исторически институти на страната. Радостното е това, че са значителни

² Пак там, с.: 383.

както техният брой, така и техният видим напредък по попрището на историческата наука.

Красноречив пример в това отношение е фактът, че от посочените по-горе 49 членове на преподавателското тяло при Историческия факултет 14 са бивши възпитаници на факултета. Те се справят успешно с учебно-преподавателските си задължения, както едновременно с това уверено осъществяват и научното си израстване. Болшинството от тях са публикували вече първите си научни изследвания; няколко от тях вече защитиха или са в процес на написването на кандидатските си дисертации. Възпитаници на Историческия факултет работят като аспиранти и научни сътрудници в Археологическия институт при БАН, Института за история при БАН, Института по тракология при БАН; асистенти са в Софийския университет и някои провинциални висши учебни заведения.

От 1967 г. при катедрите на факултета се създаде нарочна картотека за проявилите при следването и дипломирането си много добър и отличен успех студенти. Съществен показател за "картотекирането им" играеше и проявеният от тяхна страна интерес и възможности за научна работа. Именно от техния състав излязоха и новите млади научни работници на историческия фронт. Факултетното ръководство поддържа постоянна връзка с тях, направлява развитието им, отправя им покани да участвуват в конкурсите при набирането на нови аспиранти и асистенти в университета.

По решение на КНТПВО от 1971 г. към факултета беше създаден курс за повишаване квалификацията на учителите от средните училища. Курсът е едномесечен, два пъти за календарната година – през март и октомври, и включва учители от всички окръзи на страната, които имат най-малко пет години упражняване на учителската професия. Преподаватели от факултета, както и нарочно поканени от другите исторически институти провеждат с учителите от курсовете една благородна работа по опресняване на знанията им и по запознаването им с нововъзникналите проблеми на историческата наука. Създадено е едно неписано правило, което несъмнено е резултат от проявения личен афинитет на самите учители, много от тях да са били бивши наши възпитаници.

Учебният процес във факултета получи последния си регламент с новия правилник за приложение Закона за висшето обра-

зование. Подготовката на добри специалисти по история е била и си остава нашата първа и основна задача. Паралелно с нея се осъществява и задачата по подготовка на бъдещите научни работници по история. Съществена роля в това направление имат създадените към катедрите научни групи, както и широката и многообразна дейност на студентските научни кръжоци. От две години към катедрата "Стара и средновековна история" функционира научна студентска група под ръководството на доц. Б. Примов и гл.ас. Г. Първев. Групата извърши полезна работа по създаване библиография на средновековната история.

Години наред във факултета извършват богата научно-събирателска дейност двете студентски научни обединения - клуб "Античник" и клуб "1300 години", и четирите кръжока по археология, етнография, психология и нова и най-нова българска история. Резултатите от студентската научна дейност могат да се видят от представянето им на републиканските научни сесии на кръжоците. В тях много доклади и съобщения бяха наградени и поощрени. През 1974 г. Историческият факултет беше домакин на секция № 2 - археология, етнография и история на VII републиканска научна сесия. Кръжоците при факултета се представиха с 23 научни доклада. Заслужава да подчертаем освежаването в работата на кръжоците. Така например традиционната дейност по подготовка и изнасяне на доклади, в които се засягат и тълкуват общоизвестни и утвърдени вече положения в науката, е изоставена в много от кръжоците. Кръжочниците по археология и етнография участвуват и ръководят археологически разкопки и експедиции. През 1974 г. научното обединение "Античник" организира и проведе съвместна сесия със студенти от Йенския университет /ГДР/ международна студентска сесия за резултатите от археологическите разкопки и проучвания на Кабиле /Ямбол/. Научното обединение "1300 години" е осъществило досега седем експедиции по изследване на скалните манастири по долините на реките Русенски Лом, Провадийска и Искъра. Открити са четири неизвестни на науката скални надписи от средновековието. Първите известия за тях бяха направени от самите студенти в периодичния печат и в издавания от обединението научен бюлетин.

Наистина кръжоците при факултета са една школа, в която студентите се насочват не само към разработката на бъдещите им дипломни работи, но и усвояват майсторството на историческото дирене и творчество. Да посочим и многозначителния факт,

че университетът издаде първия том от студентски научни проучвания.³ Каква по-голяма удовлетвореност от тази студентът да види името си под отпечатана научна работа; какъв по-добър стимул от този може да се избере трудният, но благодарен път на науката.

Преподавателите във факултета са обединени в научно-преподавателската си дейност в пет катедри: стара и средновековна история, нова и най-нова история, марксизъм-ленинизъм, педагогически дисциплини и организация защитата на населението и народното стопанство /ОЗННС/. От всичко 49 щатни преподаватели 6 са хабилитирани и 17 са кандидати на науката. Много от тези научни степени и звания са получени в последните няколко години. В момента в процедура по хабилитация и пред защита на кандидатски дисертации са около 15 преподаватели. Научното израстване на членовете на преподавателския състав и сега, и за близките години си остава една от основните задачи. Но не може да не се посочи и сегашното оптимистично положение. Защото не бива да се забравя, че комплектуването на преподавателския състав и още повече научното му израстване в едно младо висше учебно заведение е въпрос на време и добро желание. Само през последните 2 години в нашите редове се вляха около 20 млади научни работници.

Научно-преподавателското ниво на учебния процес в нашия факултет винаги е било на завидна висота. До голяма степен това се дължи на отзивчивостта и високото гражданско съзнание на много от най-изявените и утвърдени научни работници на историческия фронт в страната, които години наред като съвместители или хонорувани преподаватели водят основните лекционни курсове и спецкурсовете по история пред студентите от факултета. Неоченима е и тяхната помощ в ръководството на младите асистенти и преподаватели. Техният досегашен и бъдещ труд в тези насоки заслужава адмирациите на цялата културна общественост. За по-краткотрайно време преподаватели по история във ВТУ са били: акад. Д. Косев, проф. Ст. Ваклинов, проф. Стр. Димитров, проф. Ив. Дуйчев, проф. Т. Иванов, проф. П. Петров, проф. Стр. Лишев, проф. Хр. Несторов, проф. Хр. Данов, доц. В. Гюзелев, ст. н. с. П. Боев, доц. М. Йонов, доц. Н. Попова, доц. Е. Манасиева, ст. н. с. А. Пантев, ст. н. с. Й. Чангова и др. Наред с тях

³ Студентски изследвания, т. I, В. Търново, 1972, 350 с.

вече години наред студентите имат щастието да слушат лекциите, а преподавателите да повишават квалификацията си чрез съвместната работа с проф. В. Велков, проф. П. Тивчев, проф. С. Дамянов, доц. Б. Примов, ст. н. с. Кр. Манчев, ст. н. с. П. Коледаров, к. и. н. Вл. Попов и др.

Щатните преподаватели от Историческия факултет имат активно участие в националните и международните форуми на историческата наука. Факултетът е бил домакин и организатор на два международни симпозиума. В симпозиума във В. Търново, проведен през 1966 г. на тема: "Търново - столица на Втората българска държава", взеха участие с научни доклади и съобщения Ст. Ваклинов /тогава ректор на университета/, Я. Николова, Хр. Коларов, М. Тачева, Й. Андреев. Много по-големи мащаби по организация и значение имаше проведеният през 1973 г. /21-23 май/ международен симпозиум на тема: "Търново и средновековната българска държава - център на еретически движение /XII - XIV в./". В неговите заседания по секции взеха участие известни учени от СССР, Франция, САЩ, ГДР, Полша, Италия и Чехословакия. От страна на историците при факултета научни съобщения и доклади изнесоха: Б. Примов /основен доклад/, Хр. Коларов, Й. Андреев, Г. Първев. Томът с материалите от симпозиума е даден под печат.

Хр. Коларов и Й. Андреев участваха със съобщения и в заседанията на проведения през октомври 1971 г. международен симпозиум във В. Търново по чествуване на 600-годишнината от основаването на Търновската книжовна школа. Материалите от симпозиума са вече известни на културната ни общественост.⁴

Беше проведен през есента на 1975 г. съвместно с Института по тракология при БАН и Окръжния музей - гр. В. Търново, на международен симпозиум с тематика, свързана с античното минало на нашите земи.

Отделни преподаватели са взели участие в работите на международни конгреси, семинари и симпозиуми, проведени у нас и в чужбина. Д. Филипов участва през 1973 г. в международен конгрес на науката в Индия. В симпозиума в гр. Сегед /Унгария/ през 1969 г. на тема "50 години от Унгарската съветска република" взеха участие П. Горанов, П. Тодоров и Г. Плетньов. Хр. Коларов участва в тържествената Коперникова сесия, проведена през септември 1973 г. в Ягелонския университет в Кра-

⁴ Сборник "Търновска книжовна школа", С., 1974.

ков. В XV световен конгрес по философия на тема "Наука, техника, човек" /Варна, 1973 г./ взеха участие с доклади и изказвания Ст.Василев, Н.Николов, Д.Василев, М.Маринов, Р.Бояджиева. Я.Николова участва в работата на конгреса през 1971 г. в Букурещ по византология. През есента на 1974 г. в Букурещ на III конгрес по история на Югоизточна Европа участваха със съобщения Б.Примов, Я.Николова, Хр.Коларов. Съвместно с Йенския университет /ГДР/ се подготвя за печат през 1976 г. том с материали с тематика за средновековния град, в който със свои статии ще се представят Я.Николова и Й.Андреев.

Преподавателите от Историческия факултет на ВТУ дадоха своя скромна дял и в развитието на българската историческа наука. Мнозина от тях взеха участие в проведените конгреси на Историческото дружество и по проблемите на българската историография. П.Тивчев и Б.Примов /като автори/ и Хр.Коларов /като рецензент/ взеха участие в подготовката за печат и обсъждането на т. II и III от многотомната история на България. Хр.Коларов участва със свои статии в подготвяната за печат от БАН многотомна историческа енциклопедия.

Създадената от две години комплексна научна група при катедрата по марксизъм-ленинизъм приключи работата си по една от плановете ведомствени теми и предаде за печат през 1974 г. във варненското издателство книгата "Научно-техническата революция и социализмът" /съавтори Д.Филипов, Ст.Василев, Н.Николов, М.Маринов/.

Много наши преподаватели са автори или съавтори в колективи по издаването на учебници и монографични издания от национален мащаб. Д.Филипов е автор на няколко монографии, третиращи проблемите за общественоекономическото развитие в съвременността на развиващите се страни: "Индустриализацията в развиващите се страни" /1969/⁵, "Ленин и съвременните проблеми на националноосвободителното движение" /1970/, "Неспойна Африка" /1972/. Д.Филипов е и съавтор на излезлия през 1974 г. учебник по научен комунизъм. Ст.Ваклинов е автор на

⁵ Тук и нататък при изложението на научните публикации на преподавателите ще се посочва само заглавието и в скоби годината на издаването. За пълни библиографски данни вж. изданието от библиотеката при ВТУ "Биографско-библиографски сборник /1963-1972/, В.Търново, 1973, 192 с.

учебник по археология /праистория и античност/ /1973/. Я.Николова/ в съавторство с Ат.Милчев/ предаде за печат учебник по археология /Археология на българските земи през VI-XIV век/. С.Дамянов издаде двутомен учебник "Проблеми на новата и най-новата обща история" /1971/. Вл.Попов публикува лекционен курс "История на древния Изток" /1972/. П.Горанов е съавтор на "Нова и най-нова стопанска история" /1965/, на "Стопанска история на ново и най-ново време" /1968/, на "Икономиката на България до социалистическата революция", т. I /1969/, и на "Икономическото развитие на социалистическата и капиталистическата система след Втората световна война" /1969/. Я.Николова е съавтор в монографичното двутомно издание на БАН "Царевград Търнов" /1974/. Хр.Коларов /в съавторство с В.Гюзелев/ е съставител на "Историческото наследство на Сп.Н.Палаузов", т. I /1974/. П.Тодоров участва в т. IV на подготвената за печат многотомна "История на Добруджа".

Преподавателите по история във ВТУ могат да се похвалят и с многобройните си разработки в отделни статии, съобщения и студии на проблеми от археологията, етнографията, историографията, от българската и общата история. С това те дават своя немалък дял в развоя на националната българска историопис.

В областта на археологията имат своето място и тежест изследванията на Я.Николова. Дългогодишен ръководител на разкопки на археологически обекти на Царевец, тя се утвърди като добър български специалист по проблемите на средновековната българска керамика. Тя е автор на редица изследвания, между които заслужават да бъдат споменати статиите: "Средновековна рисувана керамика" /1965/, "Средновековна керамика от южната порта в Преслав" /1968/, "Църквата "Св.Параскева" в Търново /1968/, "Жилище и домашен инвентар в Търново през XII - XIV в. /Принос към материалната култура на българския средновековен град/" /1972/, защитена като кандидатска дисертация.

Първите си успешни крачки в областта на етнографията направи Н.Колев: "По-особени думи в говора на с. Страхилово, В.Търновско" /1967/, "Севернобългарската кола" /1973/ /последният труд беше успешно защитен като кандидатска дисертация/. В историята на стария свят и по-специално в областта на хетологията, където засега в нашата наука почти липсват ня-

какви традиции и изследвания, се появиха трудовете на Вл. Попов, защитил през 1970 г. и кандидатска дисертация на тази тематика. Интересът му в последно време към проблемите на робовладението в древния Изток се изяви с публикуването на статията му "Характерни особености на робството в древния Изток" /1972/. С подобна тематика за религията на траките са и изследванията на Зл. Гочева: "Тракийската крепост "Чертиград" в Стара планина" /1971/, Тракийското селище край Девня" /1971/. М. Тачева, защитила през 1968 г. кандидатската дисертация на тема "Ролята на преселниците от Мала Азия, Сирия и Египет в икономическия и културния живот на Долна Мизия и Тракия през I-III в.", също проявява научни интереси към античната история на нашите земи: "За появата на колоната в Долна Мизия и Тракия" /1964/, "Из историята на Нове през II в. от новата ера" /1966/, "Klainsiaten und Syrer in Nicopolis ad Istrum (II-III Jh.)" /1969/.

Изследванията в областта на българската история не отстъпват по броя си и по колоритността си. Налице са интересни изследвания по проблемите на българското средновековие в трите аспекта на историческия живот - политически, икономически и културен. Хр. Коларов взе отношение и участие в актуалния спор в науката за начина и степента на разпространение на християнството в България през IX в.: "Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите" като исторически извор за разпространението на християнството в България през първата половина на IX в." /1968/. Развоят на взаимоотношенията между двата основни института на феодалната надстройка - църква и държава, през средновековието, както и развоят на различните правно-държавни институции и обществените идеи са главните теми в публикациите на Й. Андреев: "Няколко въпроса около "хранените хора" в Първата българска държава" /1970/, "Ролята и мястото на народните събори в историята на Първата българска държава" /1970/, "Проучвания върху обществено-политическата мисъл в средновековна България" /1974/, защитена успешно като кандидатска дисертация.

Мястото и ролята на средновековната българска държава в търговския обмен на Балканите и Европа бяха проследени в статията на Хр. Коларов "Към въпроса за външнотърговските връзки на България през XII-XIV в /въз основа на писмените извори/" /1971/. Опитът на югоизточните народи през XV в. да спрат

османската експанзия на Балканите е темата в монографичното изследване на Хр. Коларов "Дългият поход" от 1443 - 1444 г. на полско-унгарския крал Владислав III Ягело /Варненчик/ на Балканите" /1971/, защитена като кандидатска дисертация. В труда му бяха разгледани много отминавани дотогава въпроси в науката, взето бе становище по много спорни и неизяснени въпроси: "Някои въпроси от подготовката на Унгария на първия антитурски поход на Владислав Варненчик от 1443 - 1444 г." /1970/, "Къде през 1443 година е проведена Златишката битка?" /1971/, "Die Teilnahme der Bulgaren am "Langen Feldzug" des Königs Wladislaw III Jagiello von 1443-1444" /1973/.

Изворознанието и историографията на средновековната българска история имат своето място главно в статиите на Хр. Коларов "Приносът на професор Александър К. Бурмов като историк на българското средновековие" /1968/, "Два малко известни извора за битката на народите при Варна на 10 ноември 1444 г." /1970/, "Антитурските походи от 1443-1444 г. на полско-унгарския крал Владислав III Варненчик /Преглед на изворите" /1970/, "Хрониката на Калимах - важен извор за Варненската битка" /1972/ и монографията му /в съавторство/ за Спиридон Н. Палаузов /1974/.

Политическото и културното възмъжаване и израстване на българския народ в периода на Възраждането са основните теми в публикациите на Г. Плетньов: "Борба за общинската власт в Търново през Възраждането" /1970/, "Руското консулство в Търново 1862 - 1864 г." /1972/, "Чорбаджийството в Търновско през Възраждането" /1973/, защитена успешно като кандидатска дисертация, "Просветната реформа на Мидхат паша и съпротивата на българското население в Дунавския вилает" /1974/. Търговските взаимоотношения на българските земи през Възраждането са привлекли вниманието и на Хр. Глушков: "Търговията на казанлъшката фирма "Братя Папазоглу" с розово масло до Освобождението" /1972/. Съдбата на добруджанското българско население през XIX в. и борбата му за политическа и културна независимост са обект в изследванията на М. Люлюшев: "Развитието на българското образование в Добруджа след Кримската война" /1971/, "Добруджа в навечерието на освободителната Руско-турска война" /1972/, "Просветното движение в Добруджа през Възраждането и епохата на капиталистическото господство" /1974/, защитена като кандидатска дисертация.

Взаимоотношенията, политически и културни, между българ-

ския и европейските народи през XIX в. са разработена тема в изследванията на Г.Плетньов "Унгарски емигранти в България 1849 - 1850 г." /1969/ и на Г.Първев: "Полската общественост за българите и Априлското въстание" /1970/ и "Полски емигранти в България 1849 - 1850 г." /1972/.

Широк диапазон притежават разработените теми в областта на новата българска история - за времето от Освобождението на България от турско иго през 1878 до 1944 г. Създаването и развитието на българската буржоазна държава и насоките на политическия живот са отразени в публикациите на П.Горанов "Помощта на Русия за признаване независимостта на България" /1969/ и Здр. Отчев "Седалище на българския парламент"/1969/. Особен и значим дял имат и студиите и статиите на П.Горанов, разглеждащи спецификата в икономическото развитие на България през този период: "Икономически последици от обявяването на независимостта на България през 1908 г." /1959/. "Икономически предпоставки за обявяването на независимостта на България през 1908 г." /1959/. Заслужава внимание в тази насока и защитеният през 1973 г. дисертационен труд на П.Тодоров на тема: "Аграрна политика на кралство Румъния в Южна Добруджа".

Борбите на нашия народ за национално и политическо освобождение в Добруджа са обект в изследванията на П.Тодоров: "История на град Толбухин" /1968/, "Из миналото на работническия периодичен печат в Добруджа" /1969/, "Аграрните отношения в Южна Добруджа през втората половина на 20-те години на XX в." /1972/, както и на М.Люлюшев: "Из историята на прогресивното учителско движение в Южна Добруджа между двете световни войни" /1973/, "Просветната политика на българската буржоазия в Южна Добруджа в навечерието на социалистическата революция" /1974/.

Борбите на българския пролетариат и комунистическата партия против капиталистическото господство и фашизма намират значителното си място в трудовете на П.Горанов: "Транспортната стачка през 1919-1920 година в Горнооряховски железопътен район" /1959/, "Предпоставки за възникването на социалистическото движение във Велико Търново" /1971/, на Г.Плетньов: "Юнското въстание в Свищов през 1923 година" /1970/, на Н. Бонев: "Към историята на някои партийни и младежки знамена във Великотърновски окръг" /1962/, "Неизвестни писма на Никола Христов Габровски" /1964/, "Войнишките вълнения" /1967/, "Младежкото революционно движение във Великотърновски окръг"

/1974/, защитена като кандидатска дисертация, и на М. Маринов "Женските бунтове" /1967/, "Борбата на Великотърновската социалистическа дружинка за изграждане БРСДП на маркистки организационни основи" /1973/.

Периодът на установяване и утвърждаване на народнодемократическата власт в България след 9. IX. 1944 г., на икономическото и културното развитие на съвременна България, на мощта на СССР за изграждането на социалистическа България са ангажирали вниманието на П. Горанов: "Икономическата помощ, оказана от Съветския съюз за развитието на нашето народно стопанство" 8 /1959/, "Селското стопанство в България през годините на народната власт" /1966/, "Социалистическа индустриализация в Народна република България" /1968/, "Съветската научно-техническа документация в нашето социалистическо строителство" /1972/, на П. Тодоров: "Развитие на младежкото движение в Толбухински окръг 1944 - 1948 г." /1973/, на Ив. Димов и М. Маринов: "Изменя се работническата класа" /1971/, и др.

В проблемите на общата история са навлезли сравнително по-малък брой историци от факултета, което до голяма степен се дължи на скорошното попълване на катедрите по история с млади научни работници. На историческата наука са познати изследванията на медиевистите проф. П. Тивчев и доц. Б. Примов /съместители във ВТУ/. Г. Първев със статията си "Полски пътепис за българските земи от 1677 г." /1972/ постави началото на работа по дисертация, чиято защита е предстояща.

В областта на новата и най-новата обща история имат своя скромнен принос Хр. Глушков: "Търговските връзки на Англия с българските земи от 30-те години на XIX в. до Освобождението" /1974/, представена за защита на кандидатска дисертация, "Общи страни и различия между Английската и Френската буржоазна революция" /1970/, "Търговските връзки на фирмата "Евлоги и Христо Георгиеви" с Англия" /1972/, на Ем. Емануилов: "Участието на комунистите във френското правителство 1944 - 1947 година" /1972/, "Борбата на Френската комунистическа партия за единство на левите сили и за демократически преобразования /1944 - 1947 г." /1974/, представена за защита на кандидатска дисертация.

По въпросите на българско-турските отношения през XX в. работи Ахм. Ахмедов: "Смъртта на Мустафа Кемал и българска-

та общественост" /1970/, "Етатизмът и политическите борби в Турция /1929 - 1950/" /1971/, защитена като кандидатска дисертация, "Борбата на буржоазните политически партии за власт и етатизмът в Турция /1945 - 1948/" /1973/.

Насоките и тенденциите в обществено-икономическото развитие на развиващите се страни са проблеми, твърде обстойно и многообразно разгледани в посочените по-горе монографии на Д.Филипов. Заслужават внимание и студиите и статиите му: "Икономически условия в развиващите се страни и проблемите на планирането" /1966/, "Буржоазни теории за икономическия растеж и "инфраструктурата" в развиващите се страни" /1967/, "Икономическата независимост и социалното освобождение /на развиващите се страни/" /1968/, "Проблеми на икономическия растеж в развиващите се страни" /1968/, "Ленин и национално-освободителното движение" /1970/ и др. В последно време научни интереси към новата история на Африка проявява и Ив.Павлов: "Марксизмът-ленинизмът и африканското националноосвободително движение", "Някои въпроси на класовата структура и класовата борба в африканското колониално общество" /1974/.

Свой дял в разработката на методологическата основа при обучението по история в училищата имат статиите на Ст.Сеизов: "За използване на учебно-техническите средства при обучението на история" /1971/, "За рационално управление на учебния процес при обучението по история" /1971/, на Ив.Караиванов: "Използуването на знанията за родното място при изучаването историята на България" /1972/, "Педагогическата практика на студентите и оформяне на основните черти на учителя" /1972/, на Ем.Емануилов: "За ролята на народните маси в историята" /1970/, на М.Люлюшев: "Научно-техническият прогрес и някои въпроси на обучението" /1973/, "По някои проблеми на вузовската дидактика у нас" /1974/, на Д.Александрова: "Проблеми на художественото слово и неговото възприемане с възпитателна цел" /1974/, защитена като кандидатска дисертация.

Настоящият коментар за успехите в развитието на историческата наука в Историческия факултет на Великотърновския университет не претендира за изчерпателност. Понятно е, че в него са набелязани само онези основни моменти, които дават правото на факултета да претендира за едно достойно място в подготовката на научни и преподавателски кадри за историческата наука. Достатъчно е да посочим, че само през календарната 1974 г. във факултета се хабилитираха двама преподаватели,

бяха защитени четири кандидатски дисертации и бяха публикувани 2 монографии, 19 студии и 23 статии. Доброто и вярно начало в насоките на развитието на историческата наука във факултета ни създават увереност в бъдещото още по-значително израстване в това направление. Несъмнена истина е фактът, че Великотърновският университет вече е спечелил сред културната общественост на България името си на солидно и проспериращо висше учебно заведение. Свой немалък дял в изграждането на този авторитет има и Историческият факултет на университета.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том. XII, кн. 3

Факултет за история

1974 - 1975

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "CYRILLE ET METHODE"

DE V. TIRNOVO

Tome XII, livre 3

Faculté d'histoire

1974 - 1975

ЙОРДАН АНДРЕЕВ

ИДЕЯТА ЗА ПРИЕМСТВЕНОСТТА
В БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА
ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО /XII-XIV в./

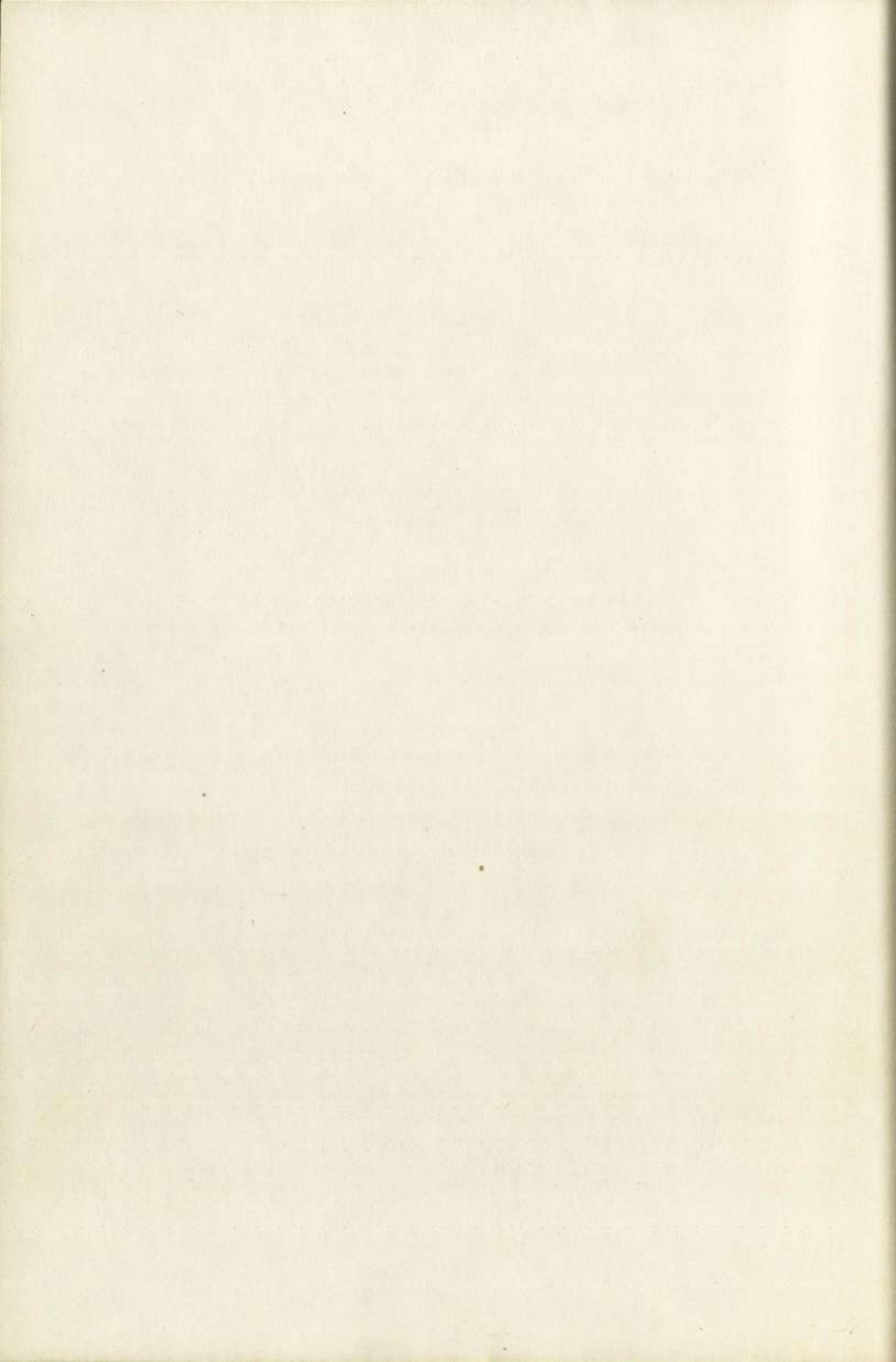
YORDAN ANDREEV

L'IDEE DE LA CONTINUITÉ DANS L'ETAT
BULGARE MÉDIEVAL XII-XIV s.

Ч. 694 / 1977

Велико Търново, 1975

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
гр. В. ТЪРНОВО Д

Като говорим за идеята за приемствеността през Втората българска държава, трябва да **имаме** пред вид факта, че по същество става дума за една обществено-политическа идея, тясно свързана с проявите на народностното ни самосъзнание през XII-XIV в. Известно е, че близо двувековното византийско владичество оказало известен застои в съществуването на българската държавна идея. Но дали то е било в състояние да прекрати изобщо нейното съществуване и с това да заличи историческия спомен в съзнанието на българския народ - това са въпроси, които отдавна се дискутират в нашата историческа наука. Проблемът в повечето случаи се поставя по следния начин: какво представлява Втората българска държава - качествено ново политическо обединение или непосредствен приемник и продължител на държавните традиции от времето на княз Борис, цар Симеон и цар Самуил? В мнозинството си българските историци поддържат мнението, че макар и да се различава съществено по своя организационен характер от първата ни държава, Втората българска държава трябва да се счита за неин естествен приемник и продължител. Съществува едно друго мнение, което се отстоява главно от румънските историци. Според тях Втората българска държава представлява качествено нова политическа кристализация, в която само на отделни моменти се забелязват елементите на забравените вече политически идеи от IX-X в. И с оглед на това те говорят не за Втора българска държава, а за Влашко-българската държава на Петър и Асен.

Аргументите, които се изказват по повод на едното или другото мнение, са в повечето случаи чисто формални и не са в състояние да изяснят докрай повдигнатите въпроси. Техният отговор не би трябвало да се търси единствено в съпоставката на политическите структури на двете държавни обединения.

Идеята за приемствеността е регистрирана по различен начин в историческите извори на XII-XIV в. При тяхното интерпретиране е необходим един строго диференциран подход. Това се отнася най-вече до чуждите автори, където тази идея се среща откъслечно, при това твърде често прикрита сред укори и обвинения, отпразвени по адрес на българските владетели. Шо се отнася до

българските извори, наличните факти позволяват да се установи, че идеята за приемствеността представлява един от най-характерните моменти в патриотичните настроения на българското средновековие. Тази идея се проявява особено силно в годините на духовен и политически подем, когато историческата памет била викана на помощ за защита на българската държава. Следователно, когато изясняваме характерните черти на идеята за приемствеността, трябва да имаме пред вид не само началните ѝ прояви, но и по-късните ѝ проявления, при това съпоставени със сложните промени в политическия и обществения живот.

За пръв път обстойно се спря върху тази обществено-политическа идея И. Дуйчев.¹ В своята студия той разглежда две основни прояви на идеята за приемствеността, тясно свързани със столицата на Втората българска държава Търново - веднъж като укрепено селище и втори път като приемник на държавния и културния живот на българите през XII+XIV в. Втората част на изследването е тясно свързана с идеята за приемствеността и изяснява някои от най-характерните ѝ прояви. Въпреки това обаче не всички въпроси, свързани със съществуването на тази идея, са намерили своето окончателно разрешение. Така например не са посочени онези моменти, които показват особеното място на идеята за приемствеността в системата на обществено-политическата ни мисъл; в някои случаи сведенията на византийските автори са разгледани откъслечно и едностранчиво, не са отбелязани всички прояви на тази обществено-политическа идея и т. н.

Направените в последно време проучвания показваха, че по време на византийското владичество народностното самосъзнание на българския народ било достатъчно високо, за да породи в тях стремеж към свобода.² Но както личи от сведенията на византийските извори, в началото на въстанието на Асен и Петър управляващите кръгове в Цариград нямали ясна представа за развитието на събитията. Може би най-правилно е изразил тези на-

¹ И. Дуйчев, Идеята за приемствеността в средновековната българска държава, ИБИД, т. XXVII, с. 5 и сл.

² Й. Андреев, Проучвания върху обществено-политическата мисъл в средновековна България /кандидатска дисертация/, с. 133 и сл.

строения големият руски византинист Ф. Успенски. Гърците, пише той, "отдавна гледали на България вече като част от едно и също тяло от империята. Стремещът на българите да основат своя независима държава, изглеждал само като дръзко увлечение от страна на безпокойни лица. Българите, казвали те, по природа не са враждебни на ромеите, но сред тях правят смущение някои отстъпници: поради това лекуването на собственото тяло на империята било предоставено не на разгорещеното желязо, а на леки и небързо действащи мерки."³ Тези разсъждения като че ли се подкрепят от сведенията на византийския автор Никита Хониат, който, макар и надълго да обяснява причините за въстанието, не можал да види и да опише крайните му цели. По всичко личи, че сам той бил изразител на онези настроения в Цариград, според които движението, което започнало в Мизия, по нищо не се различавало от многобройните бунтове, които по това време ратърсвали империята. От особено значение за изясняването на този въпрос е неговият разказ, където става дума за събрания народ в търновската църква "Св. Димитър". Те били, пише Никита Хониат, "хора, обхватати от бяс, с налени от кръв очи, с разпуснати коси и изобщо с всички признаци, че са обхванати от бесове"⁴. Като се спират на това сведение, някои историци са склонни да му повярват, като заявяват, че Петър и Асен потърсили своето рода идеологическо въздействие върху съзнанието на българите и затова събрали в църквата хора побъркани, които, както се смятало през средните векове, говорили и действували, вдъхновявани от самия бог.⁵

Според нас по-правилно би било да се предполага, че в цитирания по-горе текст на византийския историк не трябва да се дири никаква историческа истина. При обяснението на този пасаж трябва да имаме пред вид не само народността на произхода на Хониат, но и гражданската му, т.е. класовата му позиция. Преценено от тази страна, описанието на Никита Хониат дава възможност да се види надменното и презрително отношение на византийския аристократ към разбунтувалите се тълпи. Иначе

³ Ф. И. Успенский, *Образование второго болгарского царства*. Одесса, 1879, с. 57.

⁴ *Nicitae Acominatie, Historia*, ed. Bonn, 12 - 14, p. 485.

⁵ Вж. например П. Мутафчиев, *История на българския народ*, С., 1943, т. II, с. 43. Още по-далече стигна гръцкият учен

напълно произволно и неправдоподобно би звучало твърдението му, че безумци били вдъхновители на онези политически идеи, които движели освободителното въстание на българите през 1185 г. Впрочем това несъответствие в разказа на Никита Хониат е направило впечатление още на В.Златарски, който съвършено правилно отбелязва, че "самата идея за въстание и отцепване от империята не би могла да възникне така инцидентно, както я представя византийският историк"⁶.

Пак от сведенията на същия автор личи, че до първия поход на византийския император Исак II Ангел в Мизия⁷ византийските управляващи кръгове продължавали да преценяват твърде своеобразно развиващите се на север събития. По-точно те ги смятали по подобие на многото въстания във Византия за лично дело на двамата братя. Даже ако се вярва на В.Златарски, при своя първи поход в Мизия Исак II Ангел се помъчил да влезе във връзка с Асен и Петър, да удовлетвори техните желания и по този начин да омиротвори страната.⁸ Впрочем този поход на Исак II Ангел е потвърждение на неговата недалновидна политика по отношение на българите. Затова след завръщането си в Цариград той станал за присмех от страна на някои придворни, които за разлика от императора имали по-трезв поглед върху събитията. "Опечалена е сега душата на император Василий Българоубиец - заявил в една своя реч висшият магистрат Лъв Манастириот. Защото, когато той окончателно съкрушил тия /т.е. българите/, той завещал, че ако някога те се заловят с отцепване, то този, който иска да ги завоева, трябва да приеме тяхното лагерно разположение и да навлезе в тях. Това завещание той положил в Состеновския манастир Но завещанието се оказало лъжливо, защото ти господарю ..., ти извърши това тъй скоро, както на него наум не му е идвало!"

Вейс, който виждаше в тези объркани люде прадедите на днешните нестинари. За това вж. възраженията на М.Арнаутов, Студии върху българските обреди и легенди, т. I, С., 1971, с. 73 - 74.

⁶ В.Златарски. История на българската държава през средните векове, т. II, С., 1972, с. 422.

⁷ За този поход вж. В.Златарски, пос. съч., т. II, с. 448 и сл.

⁸ Пак там, с. 451.

Така - продължава по-нататък Никита Хониат - "Лъв направо се подиграваше и гавреше с императора" ⁹. За нашето изследване цитираната по-горе реч на византийския царедворец има особено значение. Тя свидетелствува, че във византийския двор имало хора, за които било съвършено ясно, че в Мизия започнало възстановяването на старата българска държава - същата държава, която на времето била покорена от император Василий II Българоубиец. Но това признание идва сравнително късно, тъй като от някои други податки в изворите може да се разбере, че още първите действия на Петър и Асен били свързани с възстановяването на старата българска държава, за това, че те още в началото усвоили идеята за приемствеността и я направили направляващ момент в своята политика.

Още на времето В.Златарски посочи няколко примера в това отношение. На първо място, той разглежда похода, организиран от двамата братя към старата столица на българите - Велики Преслав. Както е известно, този поход бил предприет веднага след обявяването на въстанието и коронясването на най-големия брат Теодор за български цар под името Петър. ¹⁰ По по-

⁹ Nicitae, p. 488.

¹⁰ Според В.Златарски, пос.свч., т. II, с. 426, бел. 3, не подлежи на никакво съмнение, че Теодор бил провъзгласен за цар под името Петър в чест на Петър Делян. Според нас много по-прав е К.Иречек, който по повод на същото събитие отбелязва, че с възприемането на това име братята показвали, че се считат за законни наследници на великия Симеон и светия му син. Срв. К.Иречек, История на българите, с. 172. Същото твърдение поддържа и И. Дуйчев, пос.свч., с. 10. Дали в случая трябва да се търси някакъв стремеж към фиктивна приемственост с владетелите на Първата държава или стремеж към легитимиране на владетелски права, е трудно да се каже. Не бива обаче да се забравя, че името Петър е най-популярното царско име в средновековна България. Носели са го последователно четирима владетели. Тази популярност идва не само от значимостта на Симеоновия род, но и от факта, че цар Петър I бил канонизиран за светец на българската църква. Последното обстоятелство направило неговото име широко популярно в българската история. Ето защо водачите на въстания по време на

вод на тази акция Златарски отбелязва, че с насочването си към старата българска столица "братята преследвали не някаква стратегическа необходимост, а желаели да покажат, че възстановяват старата българска държава, и по този начин да легитимират своята власт"¹¹.

византийското владичество Делян и Константин Бодин след обявяването си за царе приели неговото име. Приблизително същите съображения наложили и царското име на Теодор. Това идва да покаже, че всички начални стъпки, свързани с обявяването на въстанието от 1185 г., били грижливо обмислени с оглед осъществяването на действителна или минимална връзка със старата българска държава.

¹¹ В. Златарски, История, т. II, с. 441. През XII-XIV в. Преслав и неговото име винаги били свързани с миналото величие на българската държава. Не е случаен фактът, че веднага след освобождаването на българските земи от византийска власт градът бил издигнат за митрополитско седалище и името на неговия архиепiscop стояло на първо място в църковната йерархия след това на българския патриарх. За митрополит на Преслав става дума в писмата на цар Калоян до папа Инокентий III. Срв. И. Дуйчев, Преписката на папа Инокентий III с българите. Увод, текст и бележки, ГСУ, ИФ, XXXVIII, 3, 1940, с. 42. В Синодика на българската църква се пее вечна памет на преславските митрополити, имената на които са поставени пред митрополитите на Червен, Проват и т.н. Погрешно би било да се мисли, че това особено място на преславския митрополит се дължало единствено на факта, че Преслав бил старото седалище на българските патриарси. Като отчитаме силата на църковната традиция, ще си позволим все пак да отбележим, че мястото на Велики Преслав в съзнанието на българите през XII-XIV в. се определяло преди всичко от положението му като столица на Първата българска държава. В това отношение заслужава особено много да се подчертае, че в житието на Теодосий Търновски, там, където става дума за събора против еретиците, името на преславския митрополит /преосвещения митрополит на Великия Преслав/ стои непосредствено след името на търновския патриарх Теодосий. При това преславският митрополит е наречен "първопрестолник". Следователно и през XIV в. името на Преслав продължавало да се свързва с предишното му светско и църковно величие.

Още по-категорични са онези сведения, където става дума за похода, организиран от двамата братя непосредствено след завръщането на император Исак II Ангел в Цариград.¹² Тогава те преминали Дунава с многобройни помощни отряди от кумани. Сега, бележи Никита Хониат, "те не се задоволявали само с това, дали ще облечат наместничеството на Мизия, но те нямало по никакъв начин да се успокоят, докато не причинят най-големи злини на ромеите и не съединят ведно господството на мизийци и българи, както било по-рано"¹³. В този пасаж ясно са очертани двете линии в отношението на Цариград към освободителното движение в българските земи. Първата и, така да се каже, традиционната е свързана, както отбелязахме и по-горе, с убеждението, че това движение представлява просто бунт на недоволни аристократи, които желаели да бъдат облечени с административните права над Мизия.¹⁴ Втората има по-скоро характера на едно признание, което за пръв път е засвидетелствувано категорично в изворите. От него става ясно, че в Цариград вече не съществували съмнения относно крайните цели на въстанието. Тъкмо тук, и то съвсем определено, идеята за приемствеността е намерила своето признание от страна на Византия.

За това, че водачите на въстанието действували, ръководени най-вече от тази идея, свидетелствуват и някои други факти. Така например веднага след признаването на новата държава от Византия те насочили своите военни усилия в югозападна посока, към Македония. Походът на цар Асен към Сер през 1196 г.¹⁵ идва да покаже, че той тръгнал по пътя, начертан от първ

¹² За този поход вж. В.Златарски, История, т. II, с. 456 - 458.

¹³ Nicitae, p. 488 - 489.

¹⁴ Тъкмо този пасаж е останал неразбран от П. Мутафчиев, който твърди, че когато Асен и Петър се явили пред императора при Кипсела, те пожелали да им бъде поверено военното командуване на Дунавска България. Срв. П. Мутафчиев, Произходът на Асеновци, Мак. преглед, год. IV, 1928, кн. 4, с. 5 - 6. Вж. също и възраженията на В. Златарски, История, т. II, с. 438, бел. 2.

¹⁵ За този поход вж. В. Златарски, История, т. III, с. 82 - 83.

вите български владетели - включването на всички български земи в държавните граници на България.

Тъкмо във връзка с този поход на българския владетел е едно друго събитие, пряко свързано с идеята за приемствеността. Става дума за пренасянето на мощите на св. Иван Рилски от Средец в новата столица на българите - Търново. Едва ли е необходимо да се доказва, че на този акт на българския владетел не бива да се придава чисто религиозен смисъл. Известно е, че по времето на византийското владичество популярността на рилския светец била използвана от Цариград за ромеизацията на българския народ.¹⁶ Особено внимание в това отношение заслужава гръцкото житие на Иван Рилски, написано от византийския управител на Средец - Георги Скилица. Като истински проводник на ромеизаторската политика на византийските власти той съвсем изкуствено и тенденциозно се е постарал да свърже името на първия български народен светец с византийската история и владетели. Тъкмо затова възстановяването на българската държава от Асен и Петър и пренасянето на мощите на Иван Рилски в Търново са две събития, които не могат да се отделят едно от друго. Естествено тези факти са забелязани от повечето изследователи. Но никой от тях не е обърнал внимание на една твърде съществена подробност, зафиксирана в изворите. В житието на Иван Рилски, написано от патриарх Евтимий, когато се описва пътят на раклата с мощите на светеца, е отбелязано, че те били посрещнати от цар Асен и от целия Синклит на мястото, наречено Кръстец.¹⁷ В случая става дума за прохода Кръстец в Стара планина.¹⁸ Този топоним дава възможност да се установи приблизително пътят на религиозната процесия през българските земи, т.е. от Средец мощите тръгнали през Южна България и оттам през Стара планина пристигнали в Тър-

¹⁶ За тази политика, осъществявана от Цариград, вж. подробно В. Златарски, История, т. II, с. 149 и сл.

¹⁷ Й. Иванов, Български старини из Македония, С., 1970, с. 383.

¹⁸ Наистина по предание топонимът Кръстец се свързва с една местност около Търново, но това не е установено с положителност. Но и тази местност се намира южно от града.

ново. Заслужава особено внимание фактът, че за тази цел бил предпочетен пътят през Тракия, който е не само по-дълъг, но и по-неудобен.¹⁹ По всичко личи, че в случая тази промяна на маршрута била наложена от чисто политически съображения. Не би трябвало да се пропусне и фактът, че раклата с мощите на светеца била съпровождана от 300 избрани воители на българския владетел, които явно не са били необходими в една церемония с чисто религиозен смисъл. Така че процесията, свързана с пренасянето на мощите на св.Иван Рилски, имала по-особено предназначение. Първо: с минаването си през Тракия да покаже на българите на юг от Балкана, че е възстановена старата българска държава. И, второ: като свърже верския елемент с народностно-патриотичния, да отдаде почит към българския светец, така тясно свързан с историята на Първата българска държава. Впрочем това е било разбрано още от патриарх Евтимий, който по повод на събитието отбелязва, че мощите били пренесени от ца, Асен "за по-голяма чест и закрепване на своето царство"²⁰.

Особено ярко идеята за приемствеността в българската държава е манифестирана в писмата на българския цар Калоян до папа Инокентий III. Тъй като този въпрос е разгледан обстойно в изследването на И.Дуйчев,²¹ ние няма да се спираме върху него. Ще си позволим само да отбележим, че при този владетел идеята за приемствеността била издигната до степен на държавна политика. Това от своя страна свидетелствува за изключителното ѝ място в системата на обществено-политическата мисъл от началото на XIII в. След епохата на цар Калоян идеята за приемствеността продължава да се проявява по различни поводи, пряко свързани с определени политически или културни събития. Това обаче съвсем не означава, че тя била викана на помощ инцидентно, тогава, когато политическата обстановка диктувала едно по-внимателно и прецизно вникване в историческото минало. Имаме всички основания да твърдим, че тази идея

¹⁹ Без съмнение пътят през Северна България бил много по-пряк. За това можем да съдим от факта, че когато през турско робство мощите на светеца отново били пренесени в София, предпочетен бил по-краткият път през Мизия.

²⁰ Й.Иванов, Български старини из Македония, с.382.

²¹ И.Дуйчев, Идеята за приемствеността, с.6 и сл.

А

била винаги в действие, че тъкмо с нея бил съобразяван целият политически и духовен живот на българското общество през XIII - XIV в. Причината, че тя се среща откъслечно в историческите извори, трябва да се обясни с оскъдня изворов материал. Съществуват обаче някои документи, където идеята за приемствеността е прокарана изцяло, при това съобразена с нейните специфични изисквания. Става дума за т. нар. Борилев синодик и неговите по-късни добавки от XIII и XIV в. Както вече имахме възможност да отбележим, в този документ личи една съзнателно преследвана патриотична тенденция.²² Забележително е, че тя е прокарана не само по отношение на отделни лица и събития от църковната, но и от политическата история. Така например в параграф 140 на Палаузовия препис на синодика се пее вечна памет на преславските патриарси Леонтий, Димитър, Сергей и Григорий.²³ По този начин е прокарано схващането, че търновските патриарси се явяват просто продължители и приемници на първопрестолниците от Преслав, т. е. по своеобразен начин е изразена приемствеността в областта на църковния живот. Тази идея е подчертана още по-категорично в една друга добавка на Синодика, където става дума за възобновяването на Българската патриаршия по времето на цар Иван Асен II през 1235 г. За означаването на събитието неизвестният летописец е използвал един много сполучлив израз - "обновление" /ОБНОВИТИ /. Чрез него най-точно е изразено схващането, че в случая става дума само за възстановяването на историческите права на българската църква, придобити още от времето на цар Симеон и Петър. Интересно е да се отбележи, че същия термин /ОБНОВИТИ / е предпочел и последният български патриарх - Евтимий, когато говори за възобновяването на българската държава при Петър и Асен: "Премина немного време, когато бог благоизволи да обнови българската държава и да въздигне според Писанието паднала сеница овехтяла поради

²² Й. Андреев, Народностно-патриотични тенденции в Синодика на българската църква, со. Търновска книжовна школа, с. 311 и сл.

²³ М. Попруженко, Синодик царя Борила, Бълг. старини, XII, С. 1928, с. 154.

гръцкото насилие.²⁴

На няколко пъти идеята за приемствеността е засвидетелствувана и в т.нар. Дринов препис на Борилския синодик. Параграфите, където се пее вечна памет на българските царе, започват с името на княз Борис. След него следват имената на останалите владетели на Първата българска държава.²⁵ Същата тенденция е прокарана и в Помениците на българските царе и царици.²⁶ Кръгът от исторически свидетелства за идеята за приемствеността е значително разширен с вмъкването на имената на Константин Философ и неговите последователи и ученици.²⁷ Според нас заслужава специално внимание обстоятелството, че делото на солунските просветители е предмет на особено внимание от страна на българските книжовници през XII - XIV в.²⁸ Без да изпусваме факта, че интересът към тяхното дело никога не е отслабвал, ще си позволим да отбележим, че този интерес към Кирил и Методий представлява своеобразен барометър за степента на народностното ни самосъзнание и същевременно е една от най-ярките прояви на идеята за приемствеността. Към тази тема старобългарските книжовници се насочвали винаги когато съществуването на българската държава било застрашено или народностното ни единство - разколебано.

Преди да завършим със сведенията на Борилския синодик,

²⁴ Й. Иванов, Жития на св. Иван Рилски, ГСУ, ИФФ, XXXII, 13, 1936, с.71.

²⁵ "На Бориса, първия български цар ...; който приведе българския род към благоразумие, вечна памет", И. Дуйчев, Стара българска книжнина, т. II, с.167.

²⁶ Срв. Й. Иванов, Поменици на българските царе и царици, ИИД, IV, 1915, с.219 и сл.

²⁷ "На Кирил Философ, който преведе божественото писание от гръцки на български език и просвети българския род, вечна памет", И. Дуйчев. Стара българска книжнина, т. II, с.168.

²⁸ За това вж. Д. Ангелов, Кирил и Методий в средновековната българска книжнина, Археология, 1963, кн.3, с. 15 и сл.

трябва да отбележим една твърде съществена подробност. Историческият спомен на неизвестния автор на документа и по-късните му приемници стига само до епохата на покръстването. Езическият период от историята на Първата българска държава е направо пренебрегнат като време, от което не може да се извлече никакъв положителен пример. Затова имаме всички основания да твърдим, че това мълчание е продължение на една традиция, завешана още от времето на Борис и Симеон, когато жестоко и безкомпромисно се унищожавали всички следи от старата езическа вяра. Както отбелязахме и по-горе, тази традиция продължава и през XIII в., още повече, че в нашия случай става дума за един такъв църковен сборник, какъвто бил Синодикът на българската православна църква. Примери за подобно отношение в синодика има твърде много. И в него, а и в Помениците на българските царе и царици липсват имената на владетелите езичници. Като имаме пред вид прекаленото християнско усърдие на църквата, бихме могли да поставим следния въпрос: кога за пръв път в идеята за приемствеността се забелязва едно ново отношение към езическата древност, т.е. кога времето на българските владетели езичници е признато от по-късните поколения за част от българската история? Напразно бихме търсили подобно нещо при първите владетели християни. Едва епохата на византийското владичество позволява да се установи, че започва да се проявява едно ново отношение към времето на Аспарух, Крум и Омуртаг. Интересното обаче е това, че тази нова тенденция е прокарана в народната летописна традиция, а не в официалната книжнина. Става дума за т.нар. Български апокрифен летопис от XI в., където имената на Аспарух и някои други владетели езичници се произнасят с гордост от летописеца.²⁹

Въпреки това начало в летописната традиция на Втората българска държава продължава да личи едно пренебрегване и незачитане на езическия период от нашата история. Едва времето на цар Иван Асен II бележи края на тази религиозна нетърпимост. Това може да се обясни с избледнелия исторически спомен, който предоставял по-малки възможности за придиричи-

²⁹ За това вж. подробно Й. Андреев, Проучвания върху общественно-политическата мисъл в средновековна България /кандидатска дисертация/, с.136 и сл.

вост към езическото минало. Доказателство за това са каменните надписи, вградени в търновската църква "Св.четирдесет мъченици". Присъствието на надписи от времето на езическите владетели Крум³⁰ и Омуртаг в една християнска църква представлява интересен момент в осмислянето на идеята за приемствеността. Присъствието им свидетелствува за неприкрития стремеж на цар Иван Асен II да свърже своето време с държавните завети и политическите традиции от времето на владетелите езичници. Ръководен от желанието да установи действителна връзка с изминатия от народа му исторически път, цар Иван Асен II се разпоредил да се вградят в новата църква надписи от предхристиянския период. В случая религиозният фанатизъм остъпил място на висши държавнополитически и идейни съображения. По този начин за първи път, и то съвсем официално, било изразено ново виждане по отношение на историческото минало на българския народ, съществено била разширена откъм фактическо и идейно съдържание идеята за приемствеността. ||

По късно, през XIV в., същата тенденция се проявява още на няколко пъти. Така например в българските добавки към превода на Манасиевата хроника неизвестният летописец съвсем съзнателно започва историята на своя народ с идването на прабългарите в земите отсам Дунава. По повод на тези събития той бележи и една забележителна дата: "...от изхода на българите досега /т.е. до времето на превеждането на хрониката, бел.моя/ има 870 г."³¹. Цитираният по-горе текст е доказателство за това, че в очите на българите от XIV в. годината 680 имала съдбоопределящо значение, че за тях началото на българската държава не започва с въстанието на Асен и Петър през 1185 г., а с името на хан Аспарух. Следващите добавки в Манасиевата хроника са също свързани с езическия период от българската история и са ново доказателство за съществуването на

³⁰ Става дума за известния търновски надпис на Омуртаг и за още един надпис на гръцки, на който се чете *κδοστροουρε - δεσσογ*. Срв. V. Beševliev, *Die protobulgarischen Inschriften*, Berlin, 1963, S. 181.

³¹ И. Дуйчев, *Стара българска книжнина*, т. II, с. 97 - 98.

идеята за приемствеността. Една образна илюстрация на това твърдение са миниатюрите, в които са представени българските владетели езичници. Най-категорично обаче тази идея е изразена в последната добавка, където става дума за края на Първата българска държава: "От този Василий българското царство беше под гръцка власт, даже и до Асеня, цар на българите."³²

И накрая бихме желали да се спрем на един въпрос, който е оставен почти без внимание от страна на изследователите на нашата средновековна история. По същество той стои в пряка връзка с идеята за приемствеността. Става дума за т.нар. Именник на българските ханове или по-точно за това, кога този документ е бил преведен на славянски. Предварително са необходими няколко най-обща бележки във връзка с този изключителен документ. Смятаме, че не е необходимо да цитираме текста на Именника, тъй като той е широко известен. В нашата историография съществуват спорове за това, дали Именникът трябва да се причисли към първобългарските надписи, т.е. дали в началото той е бил изписан върху камък.³³ На този въпрос ние няма да се спираме, тъй като за нашето изследване той не представлява интерес. Ще отделим повече внимание на въпроса за езика, на който е бил съставен първоначално Именникът. Мнението, че това е станало по времето на цар Симеон /и написан следователно на славянски/, не можа да си пробие път.³⁴ Както бе отбелязано на няколко пъти, славянизмите, които се забелязват в паметника, трябва да се отдадат на по-късния му славянски превод. Засега се утвърждава мнението, че Именникът е бил създаден още през езическата епоха, и то на гръцки език³⁵ - по подобие на многобройните каменни надписи от това време. Като приемаме това твърдение за сигурно, остава да отговорим на въпроса, който зададохме още в началото: кога Именникът е бил преведен на славянски? Доколкото ни е известно, досега този въпрос е отминаван мимоходом, като изследователите се задоволяват само да отбележат, че това е станало

³² И. Дуйчев, Стара българска книжнина, т. II, с. 102.

³³ И. Дуйчев, Именникът на първобългарските ханове и българската държавна традиция, Векове, 1, 1973, с. 8.

³⁴ Вж. Иван Дуйчев, Именникът..., с. 8.

³⁵ Пак там, с. 9.

вероятно по времето на българския цар Симеон.³⁶ Това случайно изказано и неубедително твърдение обикновено не се аргументира. Вероятно неговите привърженици изхождат от съображението, че т.нар. "златен век" на българската книжнина по времето на цар Симеон неминуемо предполага и превеждането на Именника от гръцки на славянски. Според нас това недоказано и голословно твърдение не може да се възприеме поради няколко съображения.

Първо. Епохата на българския цар Симеон действително е време, когато усилено се превежда и създава една голяма част от книжовните паметници на нашето средновековие. Но не бива също така да се забравя, че тази книжнина била свързана изключително с насаждането на новия, християнския мироглед. От времето на този български владетел, пък и след него не притежаваме никакъв документ, който пряко или косвено да е свързан с езическото минало на българския народ. Напротив, в тази книжнина езичеството се споменава само като време, пълно със заблуди, осъжда се най-сурово или пък тенденциозно се премълчава.

Второ. Не бива да се забравя, че през IX - X в. християнството у нас е войнствуваща религия, която има като първа задача да изкорени езическия спомен. Тъкмо затова изглежда невероятно апологетите на новата, християнската религия да се задоволят с превеждането на един такъв документ, който възвеличава езическия период от българската история.

Трето. Притежаваме конкретен документ, от който можем да съдим за отношението на книжовниците от т.нар. Симеонов кръг към езическата древност. Става дума за Историките на Константин Преславски, които, както е известно, представляват буквален превод от гръцки първообраз.³⁷ В това съчинение личи прекалено ясно пренебрежителното отношение на Неофита към езическото минало на своя народ. В Историките не се споменава и дума за първите български владетели. Единственото сведение, което все пак се е промъкнало в този паметник, е свързано с

³⁶ Такова е например мнението на И. Дуйчев, Именникът ..., с. 8.

³⁷ Подробно за този книжовен паметник вж. В. Златарски Най-старият исторически труд в старобългарската книжнина, С. БАКН, XXVII, 1923, с. 132 и сл.

гибелта на византийския император Никифор I в България. В гръцкия първообраз е било записано, че Никифор I Геник е бил "убит от ... българите на 22 юли"³⁸. Константин Преславски не само буквално превел този текст, но и обидния епитет, който е стоял пред термина българи.³⁹ За някои изследователи този факт е твърде странен и те се губят в догадки относно обяснението му.⁴⁰ В същност няма нищо необикновено. Просто за твърде ревностния християнин, какъвто без съмнение е бил Константин Преславски, този епитет, поставен от византийския автор, действително подходдал на неговите прадеди езичници и поради това той не намерил за необходимо да го премълчи или изтрие. Едва по-късните преписвачи, лишени от това прекалено религиозно усърдие, сметнали за необходимо да изтрият обидния текст - това, разбира се, трябва да се тълкува като проява на осъзнато народностно-патриотично чувство.

Смятаме че, приведените по-горе съображения и факти достатъчно красноречиво свидетелствуват за отношението на книжовниците от Симеоновия кръг към езическото наследство. Естествено това отношение не можело рязко да се промени през следващите десетилетия. За това впрочем говори и фактът, че от цялото книжовно наследство на Първата българска държава не е запазено никакво, макар и най-бегло споменаване на езическото минало на българския народ. Това от своя страна идва да покаже, че Именникът не можел /най-вече поради верски съображения/, да бъде преведен през този период. Следователно славянският му превод трябва да се търси в една по-късна епоха и както ние предполагаме - през времето на Втората българска държава. Смятаме за изключено появата на славянския превод на Именника да се търси през времето на византийското владичество. Прежеждането на подобен документ може да се осъществи само със съдействието на централната власт. От друга страна, през този период нашата книжнина е представена от апокрифни и гадателни съчинения, които имат коренно различно предназначение.

³⁸ Срв. И. Дуйчев, Стара българска книжнина, т. I, с. 50.

³⁹ За това, какъв епитет стоял пред "българи", вж. обясненията на И. Дуйчев, Стара българска книжнина, т. I, с. 200.

⁴⁰ Пак там.

Като потвърждение на изказаното по-горе предположение можем да посочим някои факти от времето на цар Иван Асен II. Вече отбелязахме, че едва от времето на този български владетел се забелязва едно ново, положително отношение към езическата древност. Известно е, че по негово време се правят опити да се съберат и запазят някои от паметниците на онази далечна епоха. Затова може да се предполага, че тъкмо по негова заповед е бил преведен на славянски и Именникът на българските ханове. Тук може да се изкаже твърдението, че недовършеният вид, в който този документ е достигнал до нас, вероятно се дължи на обстоятелството, че една значителна част от него е била вече унищожена. Може би тъкмо това наложило превеждането му на славянски с цел да се запази онова, което времето пощадило.

Ако нашето предположение се окаже вярно, то превеждането на Именника на славянски в началото на XIII в. представлява една от най-забележителните прояви на идеята за приемствеността през Втората българска държава.

ИДЕЯ ПРИЕМСТВЕННОСТИ ВО ВРЕМЯ ВТОРОГО БОЛГАРСКОГО ГОСУДАРСТВА

Йордан Андреев

/Резюме/

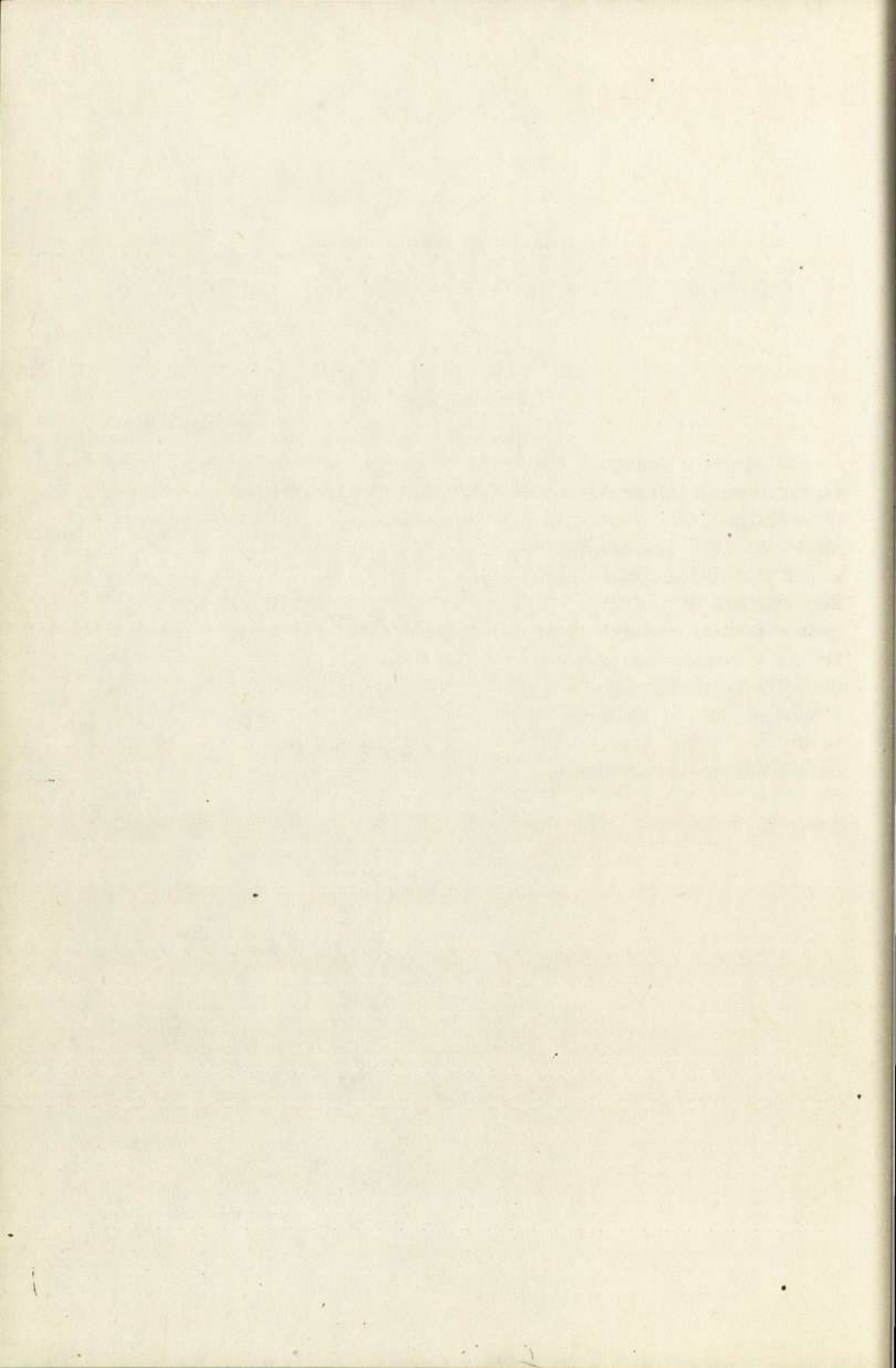
Автор показывает, что эта идея стоит в прямой связи с самосознанием народности болгар в XIII - XIV в. Указаны и некоторые новые моменты этой идеи, которые значительно расширяют ее в фактическом и идейном отношении. Подчеркнуто, что ее более позднее проявления в XIV в. по существу преследуют те же самые настроения, которые движут болгарской общественно-политической мыслью при создании Второго государства. В этом отношении особого внимания заслуживает вопрос, который выдвинут в конце статьи: Когда именно т.н. Именник болгарских ханов был переведен на старославянский. Автор считает, что его надо отнести к эпохе болгарского царя Ивана Асена II /1218 - 1241/ и что он представляет собой одним из самых характерных моментов в проявлениях идеи приемственности.

L'IDÉE DE CONTINUITÉ DANS L'ÉTAT BULGARE MÉDIÉVAL

Yordan Andréev

Résumé

D'après l'auteur, l'idée de la continuité est en rapport étroit avec la prise de conscience des Bulgares aux 13 et 14 ss. On souligne de nouveaux moments dans cette idée qui l'élargissent aussi du côté factologique. Ses manifestations au 14 s. tendent à créer une atmosphère semblable à celle qui conditionne la pensée sociale et politique lors de la création du Deuxième Etat bulgare. Une attention particulière mérite le problème soulevé à la fin de l'étude: quand ce qu'on appelle Liste des khans bulgares est-elle traduite en slave? D'après l'auteur, cela a eu lieu à l'époque du roi bulgare Ivan-Assène II /1218 - 1241/ et représente un des moments les plus caractéristiques de la manifestation de l'idée de la continuité.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XII, кн.3 Факултет по история 1974 - 1975

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "CYRILLE ET METHODE"
DE V.TIRNOVO

Tome XII, livre 3 Faculté d'histoire 1974 - 1975

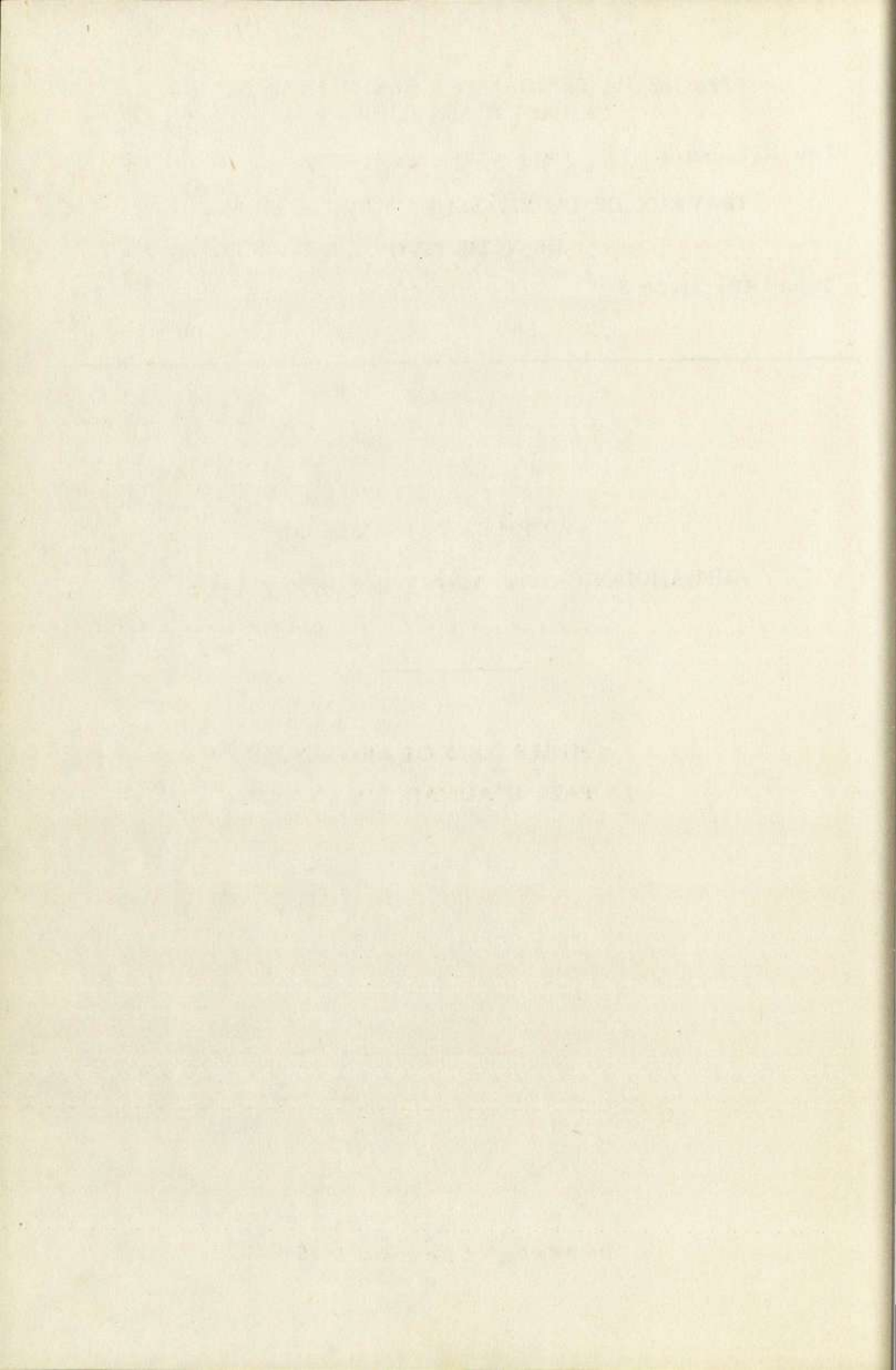
ХРИСТО КОЛАРОВ

АДРИАНОПОЛСКИЯТ МИРЕН ДОГОВОР /1444 г./

HRISTO KOLAROV

LA PAIX D'ADRIANOPOL /1444/

Велико Търново, 1975

След една продължителна по време и мащаби подготовка през есента на 1443 г. пъстрата в народноотношение кръстоносна армия, в чиито редове се наредили унгарци, поляци, сърби, власи и немци, оглавена от 19-годишния полско-унгарски крал Владислав III Ягело и трансилванския войвода Ян Хуниади, минала Дунава и навлязла в поробените от османците балкански земи.¹ При Морава, Ниш и София съюзническата армия спечелила блестящи победи над османските войски. В изпълнение на плана си да се овладее тогавашната столица на Османската империя Адрианопол кръстоносците се насочили към Тракия. Но здравето укрепяване на проходите в Балкана от турците и настъпилите зимни студове ги принудили да се завърнат обратно в Буда. С триумфалното влизане в Буда на 2 февруари 1444 г. на крал Владислав III завършил първият от двата кръстоносни похода, свързани с името на този владетел.

Постигнатите половинчати резултати в изпълнението на предварителния план на антиосманската коалиция на феодална Европа от 40-те години на XV в. османските завоеватели не били прогонени от Балканите, но победата на Владиславските войски нарушили мита за неотразимостта на турския ятаган - поставили пред феодална Европа сложна за разрешение дилема: да се сключи изгоден мир със султан Мурад II или съюзническата армия да се отправи отново и веднага към Балканите, за да доразвие постигнатите успехи. Тази откриваща се в началото на 1444 г. възможност за избор на един от двата пътя в турско-европейските отношения е създала и тогава, а и след това редица проблеми, предизвикващи и досега много спорове в историческата наука.

Оскъдността и противоречивостта на сведенията от историческите извори за тревожните и съдбоносни събития през 1444 г.

¹ Въпросите около подготовката, провеждането и резултатите от първия поход на Владислав III са разгледани подробно в дисертацията ми: "Дългият поход" от 1443-1444 г. на полско-унгарския крал Владислав III Ягело /Варненчик/ на Балканите", В. Търново, 1971 г.; срв. Нр. Kolarov, Die Teilnahme der Bulgaren am "Langen Feldzug" des Königs Wladyslaw III. Jagiello von 1443-1444, Bulgarian Historical Review, I, 1973, S. 65-71.

са действително сериозна в това отношение първопричина. Но едновременно с това тя не може да бъде достатъчно оправдание за увлечението на част от историците да представят развоя на събитията в желаната от тях насока.

Общоизвестен е трагичният завършек на втория поход на Владислав III - на 10 ноември 1444 г. в битката при Варна - кръстоносната му армия била разгромена напълно от еничарите на султан Мурад II, като самият крал паднал на бойното поле. Веднага след битката се прокарва тезата, която в следващите векове много учени се постараха да превърнат в доказана историческа истина, че именно полско-унгарският крал е главен виновник за провала на антиосманската коалиция от 40-те години на XV в. Главното обвинение се обосноваваше на клетвонарушението на Владислав: подписал и веднага нарушил мирен договор с турския султан. Оттам настъпи и доразвитие на тезата, че вторият кръстоносен поход е политическа грешка, че мирът със султана е бил твърде изгоден и пр. Постепенно в историческата наука проблемът за неуспеха на кръстоносните походи от 1443-1444 г. се оформи като своеобразен двубой между полската /посочваща за виновник Ян Хуниади/ и унгарската /съответно утвърждаваща за виновник Владислав III/ историография.²

При това значителна част от историците, без да се интересуват от насоките на политическата обстановка в Европа през 1444 г. - развоя главно на етапите на преговорите за мир с турския султан и паралелно вървящата с тях интензивна подготовка за нов кръстоносен поход - утвърдиха идеята, че през 1444 г. Владислав III е подписал мирен договор в гр. Сегед и само няколко дни след това започнал втория поход.³

Проследяването на утвърждаването на тази идея⁴ съвсем не се явява предмет на настоящата работа. Нашата цел е да устаточим развоя на турско-европейските преговори за мир и пре-

² Срв. подробности у Хр. Коларов, Антитурските походи от 1443-1444 г. на полско-унгарския крал Владислав III Ягело /Варненчик/. Преглед на изворите, Трудове на ВПИ "Кирил и Методий", т. VI, 1968/1969, с. 45-64.

³ Вж. за това у А. Prochaska, Nowe uwagi krytyczne o klęsce Warneńskiej, Rozprawy Akademii Umiejętności, wydziel. historyczno-filozoficzny, serya II, t. XIV, Kraków, 1900, с. 54.

⁴ D. Angyal, Le traité de paix de Szeged avec les turcs /1444/, Revue de Hongrie, T. VII, Budapest, p. 255-268 et p. 374-392.

димно заключителните им два етапа през лятото на 1444 г./, което ще ни убеди, че е настъпило отдавна време да се сложи край на инерцията в историческата наука да се говори и пише като доказана истина за сключване на т. нар. Сегедски мир на Владислав III Ягело.

Първите сондажи за сключване на мир между Османската империя и антиосманската коалиция били инициатива на султана и били направени още по времето, когато кръстоносната армия завършвала първия си поход, изтегляйки се през сръбските земи на път за Буда. Съществува едно косвено доказателство за времето и мястото, т.е. 13 януари 1444 г. и гр. Крушевац, когато и където първото пратеничество на султана застигнало християнската армия и предало на водачите ѝ първите мирни предложения. Касае се до един пасаж в писмо на Венецианския сенат до сръбския деспот Георги Бранкович, един от участниците и ръководителите на първия поход, в което му се отправяли поздравления за възвръщането на земите и градовете му от турците. Писмото носи дата от 17 януари 1444 г., което означава, че е изпратено четири дни след влизането на кръстоносната армия в Крушевац.⁶ Поздравленията на сената изпреварват събитията, или по-правилно да се изразим предвиждат развоя им относно възстановяването на Сръбската държава. Заедно с това не е изключено освен предвижданията поздравленията да са имали и реална основа – турските предложения са станали достойни на Венеция. Впрочем по-нататъшното поведение на сръбския деспот най-добре потвърждава предположението, че по това време възстановяването на Сърбия не е било само слух, а реалност, съдържаша се в първите турски предложения за подписване на примирието. Хронистът Филип Калимах пише,⁷ че докъм средата на януари 1444 г. деспотът предлагал на Владислав и Хуниади

⁵ J. Schafárik, *Acta archivi Veneti, spectantia ad historiam Serborum et reliquorum Slavorum meridionalium*, Belgrad, 1862, p. 380–382.

⁶ За тази датировка вж. J. Dabrowski, *Władysław I Jagiełłończyk na Węgrzech*, Warszawa, 1922, с. 130.

⁷ Philippi Callimaçi, *Historia de rege Vladislao*, edit. Ir. Lichonska, Varsoviae, MCMLXI, p. 153. Срв. също Хр. Кодаров, Хрониката на Калимах – важен извор за Варненската битка от 1444 г., ИИМ – Варна, т. VIII, 1972, с. 241–253.

той да поеме задължението по издръжката и изхранването на кръстоносната армия при условие, че тя остане да презимува в сръбските земи. След това той изведнъж се отказал от настоячивите си молби. Очевидно в началото Бранкович е бил несигурен за бъдещата съдба на сръбските земи, но с идването посетне на турското пратеничество, в чиито предложения се съдържали изгодни за него и Сърбия положения, той се отказал от предишната си агитация. Нещо повече – сръбският деспот постепенно ще се превърне в един от най-ревностните агитатори за сключване на мир със султана.

Коя е съществената причина, която накарала султан Мурад II, за да обезпечи сключването на примирието с Унгария и съюзниците, да бъде готов и да предлага възстановяването на Сърбия, т.е. заплащане на бъдещия мир с цената на значителни териториално-политически отстъпки? Истината е, че турският султан е нямал възможност на избор при определянето на бъдещите си външнополитически отношения с християнската коалиция. Затова не е никаква изненада, а само реално следствие факторът, че именно от негова страна е излязла инициативата за водене на мирните преговори. Въпреки че походът от 1443-1444 г. не постигнал крайната си цел, победената страна била именно Османската империя. С предложенията си, съдържащи изгодни условия за сключване на мир с Унгария и съюзниците ѝ, султанът се стремил да изпревари ултимативните им искания. И не е случайност, че най-напред той се стреми да задоволи въжданията на сръбския деспот. Наивно е да считаме, че, лйтмотив на тези негови действия са били роднинските му чувства, защото знаем как ги беше погазил през трагичната за деспота и държавата му 1440 година.⁸ Мурад II се е ръководел от политическите си съображения да задоволи владетелските амбиции на един от своите противници. Той е предвиждал какъв може да бъде в този случай отзвукът от предложенията му у деспота.

⁸ През 1434 г. Бранкович дал дъщеря си Мара в харема на Мурад II, но в 1440 г. турците овладели Сърбия. Подробности вж. у С. Чирковић, Смедерево – престоница српске деспотовине, Зборник радова "Ослобођење градова у Србији од Турака 1862-1867", Београд, 1970, с. 61-68. Срв. и Хр. Коларов, Някои въпроси от подготовката в Унгария на първия анти-турски поход на Владислав Варненчик от 1443-1444 г., Трудове на ВПИ "Кирил и Методий", т. VII, 1969/1970, с. 87.

Политическата сметка на султана е разчетена детайлно: нали само няколко дни преди неговите предложения деспотът предлагал огромна сума на Владислав, за да задържи армията в освободените от турците сръбски земи. А с предложенията си Мурад II направо предоставял желанието от Бранкович резултат и при това без разхищаване на богатствата му, при това при една неопределеност, че крайният резултат ще бъде желателният. Явно е, че когато едната страна може да предложи на деспота ново антиосманско мероприятие, което ще му струва нови усилия и жертви и което в крайна сметка не можело да гарантира сигурен и пълен успех, а другата страна му предложи веднага, а не в перспектива, желанието, а не очаквания резултат, той ще избере втората страна. Рагузанската хроника на Юлио Рести много добре пресъздава тази така добре режисирана от султана ситуация, която е могла да има единствено следствие – откъсването на Бранкович от евентуално бъдещо сдружение на европейските владетели срещу турците: "Ако деспотът спомогне за мира с Унгария, ще му бъде върната Сърбия безрезервно. Деспотът, който притежавал голяма благоразумност, подразбрал, че мирът ще му спомогне да завземе отново това, което една успешна война не може да направи, и решава да поеме този път."

Едва ли бихме могли след всичко това да твърдим, че на султан Мурад II му липсвали дипломатически такт и умение. С този си умел ход той нанесъл удар на монолитността на християнската коалиция и създал пукнатина в бъдещите ѝ съвместни действия. При това Бранкович не само бил загубен за осъществяването на втория антиосмански поход, но при започването му действувал в качеството си на верен турски васал.

Нека да се опитаме да възстановим в какво се състояли турските предложения за мир. Според сръбския хронист Константин Михайлович султанският пратеник се обърнал към крал Владислав III с думите: "Пленниците, които е пленил, да ги пусне на свобода, а той пък за това ще върне Смедерево на деспота, и градовете и крепостите с цялата рашка земя. Така също и двамата му сина Стефан и Григор ще му върне."⁹ Византийският хронист Дукас дава идентични сведения: султанът "изпрати вестител при деспота, че му дава всички градове и

⁹ Константин Михайлович из Остролице, Таничарови успомене или Турска хроника, Споменик САНУ, CVII, Београд, 1959, с. 93.

Смедерево; изпрати му и децата ослепени" ¹⁰. За съжаление ние не разполагаме с повече подробности от писмените източници за развоя на турско-унгарските преговори за мир от края на януари 1444 г. И трябва да се задоволим с това, което посоченият по-горе сръбски хронист дава в по-нататъшния си разказ: "И така най-напред кралят се посъветвал с деспота и с другите големци, па са приели от него неговото предложение и дали са в дознание на султана, че ще изпълнят това, което иска." Сръбският хронист говори за взаимна клетва и подписване на мира от двете страни, при което били върнати земите на деспота. В този разказ има интересни сведения, но за сметка на това твърдението на хрониста, че мирът бил сключен още при изпращането на първото турско пратеничество и по време на оттеглянето на кръстоносната армия, е повече от несъстоятелно и невярно. Защото другите извори говорят за примирие, но сключено след неколкочратно размяна на посолства и от двете страни.

Първите турски предложения от януари 1444 г. - да се върнат на деспота земите и синовете му и да се осигури взаимната размяна на пленниците - останали да фигурират в основата на всичките последвали турски предложения. Настойчивостта на султана за размяна на пленниците била продиктувана от теженията на султанския двор да откупи заловения от християните в битката при Куновица зет на Мурад II Махмуд Челеби. ¹¹ "След това, щом султан Мурад пристигна в Едирне, сестра му, която беше съпруга на Махмуд Челеби, се появи в траур пред повелителя, целуна ръката му и помоли повелителя за освобождяването на Махмуд Челеби." ¹² Това известие на османския хронист Нешри се повтаря и от другите османски извори. ¹³ Не мо-

¹⁰ Ducas, *Istoria Turco-Byzantina /1341-1462/, Scriptorum Byzantini*, t.I, Bucuresti, 1958, p.272.

¹¹ За него и пленяването му вж. Хр. Коларов, Къде през 1443 г. е станала Златишката битка?; Трудове на ВТУ "Кирил и Методий", т. IX, 2, 1971/1972, с.36.

¹² Мехмед Нешри, Книга за описанието на света, сб. "Варна 1444", Варна, 1969, с.416.

¹³ Мустафа бин Ахмед, Солакзаде и др., сб. "Варна 1444", с.460 и 472.

жем обаче да се съгласим с тях, че единствено за това, че "сърцето на повелителя се опечалило" от мъките на "благочестивата му сестра, която в траурно облекло се разплака пред него", за да последва "владетелското му състрадание" и да настоява пред съюзниците за откупването на Махмуд Челеби. Султанът се е ръководел от желанието да поправи една грешка, да откупи по-бързо един знатен турски военачалник, при това и член на султанското семейство. В противен случай неговите поданици биха изпаднали в паника.

Още по-малко можем да приемем и друг явен стремеж на османските хронисти: да смекчат пораженията на турските войски през 1443-1444 г., като пишат, че все заради това султанът да покаже владетелската си щедрост той бил готов да облагодетелствува един от християнските си противници - деспота, в готовността си да му върне земите. "Султанът пише хронистът Мустафа бин Мехмед¹⁴ - от състрадание и благосклонност даде Семендре на неверниците и освободи Махмуд бей. Даже освободиха двамата ослепени синове, чиито очи бяха избодени, и му ги изпратиха. Изобщо наоколо не остана враг." "Османските хронисти изопачават и друг факт: инициативата за преговори между двата неприятелски лагера е излязла не от султанския двор, а от християнския лагер и по-точно от страна на сръбския деспот: "Понеже Унгурус избяга, Вълк оглъ /деспотът - бел. моя/ даде невероятни подаръци на бейовете на Румили и убеди повелителя да се съгласи на мир. И владетелят срещу флорини склони отново да му върне страната,"¹⁵

Доброто познаване на историческата обстановка през пролетта и лятото на 1444 г. ще доведе изследвача до единствено правилния извод, който отхвърля достоверността на горепосочените постановки на османските хронисти, които явно и тенденциозно заобикалят истината около инициативата за преговорите и мотивите на големите отстъпки, които се съдържат в султанските мирни предложения. Разбира се, в този случай не можем да обясним всичко с някаква ориенталска наивност, защото е налице понятна ни и целесъобразна тенденция при претворяване на събития, които не са били от полза за султана и в ущърб на манията за величие и непобедимост на Османската империя.

¹⁴ Мустафа бин Мехмед, сб. "Варна 1444", с. 460.

¹⁵ Мехмед Нешри, сб. "Варна 1444", с. 415.

Очевидно Владислав и Хуниади не са се съгласили с предложенията на първото турско пратеничество. За да бъдем по-точни, по-правилно е да кажем, че те само не са ги приели, без да дават решителен отказ за по-нататъшно провеждане на нови преговори. Следователно осъществено е от християнска страна едно отлагане за неопределено време на официалните преговори. Фактът, че турското пратеничество от януари 1444 г. е получило отказ за водене на преговори, се потвърждава от посетнешните събития. Много скоро след неуспеха на първото в Унгария пристигнало второ турско пратеничество. Неговите предложения за подписването на мира били идентични с тези на първото пратеничество.

Но преди проследяването на развоя на втория етап от преговорите нека да си отговорим на въпроса: оправдана ли е била политиката на водачите на кръстоносната армия да отложат военето на преговорите при положение, че през януари 1444 г. в Крушевац първото султанско пратеничество им предложило твърде изгодни за тях предложения за мир? Според нас отговорът на Владислав и Хуниади е бил единствено правилен, като се има пред вид, че те връшали в Буда една армия, победителка на турците, но едновременно с това и армия, изнурена от многобройните сражения с турците. Отговорът е съдържал принципното съгласие на водачите на похода да проведат преговори със султана, но не веднага, а в близкото бъдеще. Това отлагане на преговорите е имало за цел спечелването на време до вземането на крайното решение от християнската коалиция. Последната не е изключвала дипломацията, за да признава само силата на оръжието. В крайна сметка едно признание, че султанските предложения за мир имали и значението на политическа маневра, не изключва и възможността и съюзниците да започнат своя дипломатическа игра - основното съображение за приемане на турските предложения било ръководено от желанието да се спечели ценно време. Зашто едни продължителни по времетраенето си преговори биха намалили наблюдателността на султана. А по време на провеждането им никой не би могъл да попречи или пък да преустанови дадения ход за подготовка на нов антитурски поход. Ако на Османската империя било необходимо време, за да възстанови раните си и да събере силите си за реванш, то на Унгария и съюзниците и също им било необходимо време, за да вземат окончателното си решение - мир или война с турци-

те. Не можем да не признаем ефикасността на подобна тактика, която отговаряла на историческата обстановка и която изпълнила пролетта и лятото на 1444 г.: преговори с турците и едновременно с това подготовка за нов кръстоносен поход.

Второто турско пратеничество пристигнало в Буда в началото на месец април¹⁶ и било водено от един гръцки монах, чието име писмените източници не са отбелязали. За сметка на тази маловажна подробност налице са сведения за целта на мисията му. Според известията монахът би изпроводен от Мара, една от жените в харема на султан Мурад II, дъщеря на сръбския деспот Г.Бранкович. Турският пратеник предал в Буда молбата на своята господарка - готовността ѝ да даде значителен откуп за освобождаването от плен на Махмуд Челеби.

Това определение на полския хронист Длугош¹⁷ за целта на мисията на гръцкия монах не е съвсем точно. Най-напред съвсем не е случайно, че той се озовал в Буда в началото на април 1444 г. Тогава унгарският сейм бил свикан, за да се произнесе окончателно по въпроса за прекратяването или продължаването на войната с турците. Пратеникът на Мара фактически бил официален пратеник на султан Мурад II, защото той повторил пред сейма условията на султана от януари 1444 г. С този си ход Мурад II дал в ръцете на привържениците на мира в сейма нови козове. "Султанът, виждайки един всеобщ съюз срещу себе си, за да избегне по-големите загуби, избира единственото средство да намекне на деспота Георги чрез Мара, негова съпруга и дъщеря на деспота, и чрез един монах, който минал за Рагуза към Унгария с препоръчителни писма на републиката, дадени по искане на турчина, че ако деспотът спомогне за мир с Унгария, ще му бъде върната Сървия безрезервно."

¹⁶ Пратеникът на Мара се отправил вероятно на път от Одрин към Буда през втората половина на февруари, тъй като на 6 март той бил в Рагуза. - N. Jorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, T. II, Paris, 1899, p.401.

¹⁷ J. Dlugosz, *Historia Polonicae libri XII*, edit. Al. Przedziecki, t. IV, Cracoviae, 1877, p.701-702.

Това сведение на Рагузанската хроника на Рести¹⁸ ни дава отговор и на последвалия след идването на монаха в Буда факт: окончателното спечелване в полза на мира с турците на сръбския деспот Георги Бранкович. Той получил ново, второ подред потвърждение, че султанът е готов да възвърне земите му. За съжаление не разполагаме с никакви сведения за това, какво са се уговорили при последвалите срещи деспотът и монахът. За сметка на това развоят на последвалите събития са достатъчна илюстрация за това, какъв стимул за деспота е била дадената му от монаха гаранция на султана, че ще бъдат върнати земите му.

Държането на деспота по време на заседанията на сейма напълно потвърждава горното. Същият този Бранкович, който само преди няколко месеца агитираше за най-скорошно започване на война с Османската империя, като изтъкваше за доводи на преден план нейната слабост, през април 1444 г. издигнал в култ турската боеспособност и мощ, и то непосредствено след значителните поражения, която тя претърпяла по време на похода от 1443-1444 г. Тези интересни и извънредно ценни сведения, запълващи една съществуваща досега празнота в изворите относно протичането и разискването за война или мир със султана на априлския сейм в Буда, както и ролята на сръбския деспот в тях се съдържат в неотдавна обнародваните от турския историк Х.Иналджик части от османска хроника от средата на XV в. "Gazavat-i Sultan Murad bin Mehmet Han"¹⁹. Сведенията на "Газават" недвусмислено посочват стремежа на сръбския деспот да изтъкне обективни обстоятелства, които правят провеждането на нов антитурски поход невъзможно. С това той се стремил да прикрие зад тях субективното си желание да не се приемат други действия с турците освен преговори за мир. За най-убедителен параван деспотът избира създаването в сейма на настроения за преклонение и страхопочитание пред турския военен потенциал: "Още повече - заявил той пред сейма - ние

¹⁸ Chronica Ragusina Junii Restii, edit. Sp. Nodilo, Monumenta spectantia slavorum meridionalium, vol. 25, Zagrebiae, 1893, p. 289.

¹⁹ H. Inalcik, Fatih Devri Userinde tetkikler ve vesikalar, I, Ankara, 1954, с. 187-202. Срв. българския превод на част от хрониката в сборник "Варна 1444", с. 373.

настъпихме опашката на спящия дракон. Ето, ще видите, че утре, шом настъпи пролетта, турчинът ще разбие на главите ни този Белград и ще ни отнеме дъщерите и синовете и ако ни нанесе рана след рана, право ще е." Освен това деспотът изказал съмнение във възможността на новата кръстоносна армия да се събере за срок по-малък от шест месеца, докато турското нашествие може да се очаква най-много след петдесет-шестдесет дни. Тези именно доводи на Бранкович най-точно илюстрират слабите страни на защищаваната от него теза, защото са ни известни последствията от току-що завършилия поход за Османската империя, за да приемем, че султанът има намерение и - което е по-важно - готовност да настъпи в унгарските земи през пролетта на 1444 г.

Налага се една съпоставка: сеймът се провежда през април, а третият етап на преговорите - през юни в Адрианопол, т.е. изминал е фаталният според предвижданията на Бранкович срок от петдесет-шестдесет дни, а турците не са предприели никакви настъпателни действия. Всичко това ни доказва колко ефимерна е била заплахата на сръбския деспот, колко притворни са били изкуствено демонстрираните от него на априлския сейм опасения. Затова и горните доводи на деспота били отхвърлени от мнозинството на сейма. Тогава той направил последното си предложение: да бъде пуснат на свобода Махмуд Челеби, който, придружен от християнско пратеничество, да се отправи към Адрианопол и да се изпълни следната мисия: "След това да намерим посланици из нашите среди и да се посмеем на брадата на османеца, като и тримата му поискаме милост и му се помолим така, че, както се надявам, да ни мине думата пред Осман оглъ. А те са състрадателни. На този, който иска пощада, не посягат със сабя и не гонят този, който бяга."

За нас е ясно, че много от думите, които османският хронист поставя в устата на Бранкович, не е било възможно да са произнесени от него. На първо място, логически е неправдоподобно защо и как тримата ръководители на първия антитурски поход - Владислав III, Хуниади и Бранкович, които ръководеха една победоносна през 1443-1444 г. войска, ще молят "милост" и "пощада" от султан Мурад II, чиято войска още не била се свързала от големите и, нанесени от кръстоносните поражения. И все пак, отбелязвайки и в този случай понятната ни тенден-

ция на хрониста да представи събитията винаги в полза на мюсюлманите, не можем да не отбележим преднамерената настойчивост на сръбския деспот да бъде сключен мирът със султана на всяка цена. Няма вече съмнение, че през април 1444 г. Бранкович е окончателно спечелен за каузата на мира, който за него е имал само една стойност - връщането на земите му. И "Газават" точно е предал това в заключителните му думи от речта през априлския сейм: "Ако светият дух покаже към нас благосклонност и ако Осман оглъ се помири с нас, и ако не стане друго, а ни подари Семендре, добре е, ако не, пак е добре. Само дано се помири."

Именно изразът "само дано се помири" определя насоките на по-сетнешната политика на деспота вече в качеството му на открит привърженик на мира с турците. С една дума, мисията на гръцкия монах имала успешен завършек, и то не само заради това, че бил окончателно привлечен в полза на делото на мира деспотът, но и заради предизвиканите в сейма разисквания по предложенията на султана. "След тези думи всички одобриха тази мярка", т.е. турските предложения за преговори били приети. През юни 1444 г. в Адрианопол пристигнало християнско пратеничество, което връщало визитите на двете турски пратеничества от януари и април 1444 г.

Трябва да признаем, че решението за официално провеждане на мирни преговори със султана не било взето от сейма само заради несъстоятелните доводи в агитацията на сръбския деспот. То било продиктувано от същата онази политика, която ни обяснява защо в сръбските земи беше прието първото турско пратеничество - от воденето на преговори със султана антитурската коалиция нямало да загуби, а само щяла да спечели време, отсрочка за разрешаване на дилемата по кой път да се върви. Но януарската тактика на съюзниците да отлагат официалните преговори не е могла да бъде състоятелна през април. Зашото тогава пристига вече второ поредно пратеничество на султана, което прави протакането невъзможно. Естествено е да се приеме от съюзниците предложението и дори да се набележат мястото и времето на официалните преговори. Можем само да съжаляваме за мълчанието или в най-добрия случай за лаконичността на броящите се на пръсти документи за провеждането на мисията на гръцкия монах в Буда през април 1444 г.

След успешния завършек на мисията на гръцкия монах започнал вторият или по-точно да го наречем същински период в мирните преговори между християнската коалиция и Османската империя.

Впрочем нека да видим с какви исторически сведения разполагаше историческата мисъл при установяването на истината около сключването на унгарско-турския мир през лятото на 1444 г. Видяхме няколко оскъдни сведения за преговорите през януари и април 1444 г. След това нещата още повече се усложняват. За първи път отново за преговори се говори в едно писмо с дата от 30 юли 1444 г., писано от византийския император Йоан VIII Палеолог и адресирано до крал Владислав.²⁰ В него само се споменава за достигнал до византийската столица слух за сключен с турците мир от страна на "despotam Georgium et Seranitatem Vestram". В следващия по време документ - Сегедския манифест²¹ на крал Владислав III от 4 август 1444 г., в който се прокламира решението на краля да започне война с турците, се споменава за пратеничество на турския султан, което пребивавало в Сегед във връзка с ратифицирането от краля на предварително утвърден мирен договор. В писмото си от 15 май 1445 г. до кардинал Людовик Андрей Паладио пише колкото кратко, толкова и общо за водени от Бранкович и Хуниади преговори с турците "rege inconsulto".²² Тази версия за провеждане на преговори с турците от страна на Бранкович и Хуниади без знанието на крал Владислав III повта-

²⁰ Писмото е предадено от Длугош. J. Dlugosz, op.cit., t.IV, p.701-707.

²¹ Съдържанието на манифеста без уводната му част вж. у Длугош с допуснати много досадни грешки. Срв. пълното издание на текста с коментар за пропуските на Длугош у А. Cieszkowski, *Fontes rerum Polonicarum e tabulario reipublicae Venetae, series I, fasc. secundus /Acta Vladislao Jagellonide/, Posnaniae, 1890, nr. LV, p.119-125.*

²² Срв. превода му у М. Мирчев, Андреас де Паладио, Материали и развой на конфликта, избухнал между Владислав, крал на Полша и Унгария, и турците, ИВАД, кн. XV, Варна, 1964, с.86.

ря и Длугош в историята си.²³ Не научаваме нищо повече и от Константин Михайлович: след размяната на посланици и от двете страни "крал Владислав с деспота и воеводите и със своите най-големи унгарски велможи положиха тази клетва върху светото евангелие; и двете страни бяха весели заради този договор"²⁴.

В някои писмени известия се натъкваме и на известни указания за времето и мястото на воденето на тези преговори, които довели до сключването на мирен договор с турците. Но за съжаление тези указания са неверни и противоречиви. Например според Рагузанската хроника на Рести²⁵ мирът бил сключен от краля през юли 1444 г. в гр. Сегед. Както ще видим по-долу, документирано е, че кралят е пристигнал в Сегед едва след 26 юли. Полският хронист Калимах посочва датата 1 юли като ден на подписването на мира.²⁶ И това погрешно датиране е повлияло след себе си много учени.²⁷ Дори и в съвременните изследвания тази инерция не е преодоляна и произволно се посочва датата 13 юли, а мястото - Сегед.²⁸ Немалък брой историци определят датите 14 или 15 август 1444 г.²⁹ Те се обосновават на приведената от Ч. Миятович важна записка от старосръбски летопис, в която се казва, че сръбският деспот се помирил с турския султан на 15 август.³⁰ В последно време и югослав-

²³ J. Dlugosz, op.cit., p.701.

²⁴ Константин Михайлович из Островице, пос.свч., с.93.

²⁵ Chronica Ragusina..., op.cit., p.289.

²⁶ Philippi Callimachi Historia..., p.97.

²⁷ Срв. например Хр. Кесяков, Бележки за положението на България в 15 век, СБНУ, кн. VII, 1892, с.442.

²⁸ Срв. например Ц. Генев, Бойният съюз на европейските държави против турските нашественици през 1443-1444г. и сражението при Варна, Военно-исторически сборник, юли - август, кн.4, 1964, с.99.

²⁹ Вж. за това D. Angyal, Le traité de paix..., p.381-382.

³⁰ Ч. Миятович, Деспот Ђурађ Бранкович господар Србија ма, Подунавла и Зетском Приморју, кн. I, Београд, 1880, с.383.

ският учен Гавро Шкриванич, абсолютизирайки достоверността на горната летописна бележка, заключава, че "нямаме основание да се съмняваме в това, че мирният договор е подписан на 15 август", и то както от Бранкович, така и от крал Владислав.³¹ Тази нова хронология веднага рухва, като се има пред вид, че отдавна историческата наука е приела деня, в който крал Владислав издал манифеста си за нов поход против турците - 4 август 1444 г., за начало на втория антитурски поход. В такъв случай се получава явно несъответствие: на 4 август е нарушен мирът, който е сключен на 15 август?!

Така липсата на преки известия за мястото и времето на провеждането на последния етап от турско-унгарските преговори и самото сключване на мирния договор между двете страни създаде противоречиви становища в историческата наука.³² Но заедно с това, без да има конкретни указания в изворите, се създаде неписаната истина в историческата наука, която всички приемаха най-безкритично: мирът е подписан от крал Владислав в Сегед и веднага след това нарушен с манифеста му от 4 август 1444 г.

И това твърдение, което можем да срещнем по страниците на много изследвания, учебници, енциклопедии и пр., си остана неревизирано дори след публикуването в 1938 г. от румънския учен Фр. Пал кореспонденция на италианския учен-хуманист от XV в. Кириак Пизикколи от Анкона.³³ В тези писма на Кириак от Анкона се съдържат изключително важни сведения за преговори на съюзниците с турците и сключване на мирен договор през юни 1444 г. в тогавашната османска столица Адрианопол. В същото това време на водене на преговори и подписването на мира на път за Цариград и Изтока в Адрианопол пристигнал и

³¹ Г. Шкриванич, Защо деспот Георги Бранкович не е участвувал в битката при Варна /1444/. сб. "Варна 1444", с. 162-165.

³² Срв. за тях коментара у О. Halecki, Nowe uwagi krytyczne o wyprawie Warneńskiej, Rozprawy wydz. hist.-filoz. PAU, serya II, t. XLV, KRAKÓW, 1939, с. 8.

³³ Fr. Pall, Ciriaco d'Ancona e la crociata contro i Turchi, Bulletin historique de l'Academie Romaine, t. XX, 1938.

Кириа̀к в качеството си на неофициален наблюдател на папството. Той бил не само очевидец на събитията, но и след като се запознал със съдържанието на официалните документи и разменените писма между крал Владислав III и султан Мурад II, преразказал всичко в писмата си, адресирани до приятели му Банки, до Хуниади и до император Йоан VIII Палеолог.³⁴

За съжаление липсата на други потвърждаващи верността на писмата на Кириа̀к документи, както и отместването на въпроса главно около вековния спор за клетвонарушенията на Владислав III или на Хуниади не превърнаха тези сведения в единствен първоважен извор.³⁵ И ако все пак се прие, че именно в Адрианопол са водени преговорите, остана си старото твърдение, че мирът е сключен в Сегед.

А сведенията от писмата на италианския хуманист се потвърждават и допълват от сведенията в тази насока от указаната по-горе неотдавна обнародвана османска хроника "Газават". Можем вече да твърдим, че всичките съмнения относно автентичността и достоверността на писмата на Кириа̀к трябва да отпаднат.

И така какъв е бил разво̀ят на преговорите за мир в Адрианопол? Християнското пратеничество се е отправило на път от Буда за Адрианопол на или непосредствено след 24 април 1444 г. Нашето датирание се базира на предаденото от Кириа̀к съдържание на писмото на Владислав III до турския султан Мурад II, което съдържа дадените от него пълномощия на пратеничеството /X-2/. Писмото носи дата 24 април 1444. Следователно заминаването на мисията е осъществено само десетина дни след пребиваването в Буда на гръцкия монах и закриването на априлския сейм.

³⁴ Подробности относно биографията на Кириа̀к от Анкона, мисията му през 1443 - 1444 г. и коментар на писмата му вж. у Хр. Коларов, Антитурските походи от 1443 - 1444 г...., с.68-70

³⁵ Изданието на Пал на кореспонденцията на Кириа̀к е подложено на уместна, но и тенденциозна критика от полския учен Оскар Халецки. Той правилно подреди писмата в своето издание, което и ние ще ползуваме по-долу, като за удобство ще ги номерираме с X-1, X-2, ..., X-9. O. Halecki, Nowe uwaqi krytyczne... /Dodatek/, с.67 - 90.

Можем приблизително да определим и времето, когато пратеничеството е пристигнало в Адрианопол: 4 или 5 юни. Кое ни дава правото на подобен извод? Писмото на Кириак до приятеля му Банки, писано на 12 юни в Адрианопол и съдържащо подробности около посрещането на християнските пратеници в султанския двор, както и такива за провеждането на преговорите /X-4/. Кириак отбелязва в това писмо, че поставеното от християнската мисия искане към султана да отстъпи и крепостта Голубец довело до неколкодневни колебания и разисквания в султанския двор. Тъй като, както ще видим, мирът бил сключен на 12 юни, правилно е да предположим, че посрещането на пратеничеството, воденето на преговорите и споровете около преотстъпването на крепостта Голубец са отнели поне една седмица време на двете преговарящи страни.

Три от писмата на Кириак /X-2, X-4 и X-5/ ни дават сравнително изчерпателни сведения за разvoja на проведените за времето от 4 до 12 юни двустранни преговори в Адрианопол. Картината се допълва и чрез ползуването на сведенията от османската хроника "Газават" ³⁶. Няколко дни преди пристигането на християнското пратеничество в Адрианопол в османската столица се завърнал освободеният от плен Махмуд Челеби. Знатният турски пленник, роднина на султана, не само че бил освободен срещу откуп от пленничеството си, но и имал задължението да предаде в султанския двор за приближаването на християнското пратеничество. След време "от своя страна и безчестните неверници - съобщава ни Газават, събраха подаръци и изпратиха няколко неверници при негово величество султана. Последните дойдоха, ядоха и пиха, отседнаха и отпътуваха". За участие на изследвача Газават по-надолу в изложението си отново се връща и разказва за мисията на християнското пратеничество: "Един ден посланиците на неверниците пристигнаха в Едирне. Те посетиха пашите и изказаха своята благодарност. Но пашите не проявиха благосклонност и изобщо не ги удостоиха с внимание." Ако трябва да отдадем заслуженото на тази османска хроника, която допълва сведенията на писмата на Кириак за протичането на Адрианополските преговори, трябва да

36

В изложението си сме използвали българския превод на Б.Цветкова на части от хрониката "Газават", публикуван в сб. "Варна 1444", с.372-384.

не забравяме и задължението си да се съмняваме в достоверността на много от предадените в нея сведения. Горното известие на Газават за хладното и даже безразлично посрещане на християнското пратеничество от султанския двор, изпълнен с преливащо презрение към "натрапниците", не се покрива и с разказа на Кириак от Анкона и не отговаря на истината. Заинтересуваната страна от преговорите е бил именно султанът. Кириак пише, че християнското пратеничество било прието с приятворна радушност в Адрианоупол. То било в състав от 60 конници, като Владислав, Хуниади и Бранкович имали свои отделни представители: на краля - Стойка Гизданих, на Хуниади - каноникът Витислав и на деспота - двама с неуказани от Кириак имена /X-4/. Водач на цялата мисия е бил несъмнено представителят на краля Гизданих, комуто Владислав III дал най-широки пълномощия. "Ние назначаваме - пише Владислав в писмото си до Мурад II от 24 април 1444 г. /X-2/ - благородния и достоен Стойка Гизданих наречен, верен човек на нас в дела и старание, с поръчение към ваша светлост от наша страна, пълно информиран и чрез нас достатъчно подготвен с данни, най-авторитетен и с пълна власт при ваша светлост, шото пред самата Ваша светлост да има от наша страна сила да приведе в порядък и извади заключение с авторитета си от наше име." В писмото си Владислав уточнява и другите прерогативи на Гизданих: да поставя и приема условията на бъдещия мирен договор, които кралят се задължава да приеме без претенции: "А това, което сам Стойка, нашият верен, е разрешил и преценил, върност и връзка, каквато бихте поискали, обещаваме, след като бъдат пратени вашите вестители, да дадем и да се съгласим."

Два дни след пристигането си в Адрианоупол пратениците били приети лично от султана в присъствието на неговия Диван.³⁷ Те били изслушани в следната последователност: "първо царският оратор, след това този на деспота и последен на Ян" /X-4/. Като първо условие за сключването на мира Гизданих поставил въпроса за възвръщането на земите и синовете на дес-

³⁷ Според Газават дълго време пратеничеството не успявало да установи контакт със султана. Несъмнено е, че това твърдение не отговаря на истината и трябва да приемем само писаното от Кириак.

пот Георги Бранкович: "Той изложи най-напред от твое име - пише султан Мурад II в писмото си до крал Владислав III от 12 юни /X-5/ - за работите на деспот Георги, щото да пожелаем да върнем и синовете, и земите и тогава самият Георги да помага във всички неща на нас, по какъвто начин беше задължен през изминалото време, така да бъде задължен и занаяпред." Султанът отбелязва, че приел безрезервно това условие на кралския емисар: "За всички тези неща отстъпваме на твоя Светлост, братски разположен към нас цар, с удоволствие."

Фактът, че в основата на християнските искания била поставена показаната на два пъти през януари и април готовност на султана за политически и териториални отстъпки - възстановяването на сръбската държава, не бива да ни изненадва. С осъществяването на този политически акт Владислав и обединеното Полско-унгарско кралство са могли само да спечелят: задоволявали се стремежите на съюзника Бранкович и нещо, което е по-важно - с възстановяването на сръбската държава се възстановявал и загубеният преди няколко години под турския напор отбранителен пояс пред южните граници на Унгария.

При политическата ситуация през лятото на 1444 г. Унгария не е могла да претендира за отстъпването ѝ от султана на територии на Балканския полуостров. За сметка на това тя е могла да претендира и да упражни натиск върху султана с поставяне на искания за упражняване на влияние върху някои от балканските земи и народи. Затова и било направено искане за утвърждаване независимостта на влашкото княжество, което осигурявало още едно предимство за Унгария. Гизданих предложил на султана занаяпред повелителят на Османската империя "трябва да сметне за добре да живее в мир с този воевода господар Владо"/X-5/. Така влашкият воевода Влад Дракул получил според клаузите на Адрианополския мир гаранция, че султанът се отказва повече да нахлува с войските си във Влахия. Останало в сила старото васално задължение на влашкия воевода да плаща годишен данък на султана, но пък отпаднало унизителното му задължение да изявява зависимостта си чрез ежегодно посещение на султанския двор. Унгария облагодетелствувала Влад Дракул, въпреки че той не взел участие в първия поход от 1443-1444 г. Владислав III спечелил в лицето на Влад Дракул нов съюзник и затова участието на 4 хиляди власи в съюзническата армия при провеждането на втория поход през 1444 г. не бива да ни изненадва.

Натискът на унгарско-сръбското пратеничество в Адрианопол се насочвал не само към осигуряването на независимостта и безопасността на християнските земи по Среден Дунав. Целта била и да се осигури тяхното стопанско възстановяване и процъфтяване. "След това с вас нека станем приятели - предава думите на пратениците Газават. - И търговците ни, както преди, да отиват и се връщат и да бъдем приятели на приятелите ти и врагове на враговете ти."

Споменахме вече, че известни разногласия между преговарящите страни възникнали по повод определянето кои градове и земи трябва да се върнат на сръбския деспот. И в това няма нищо необяснимо: султанът оставал на старите си позиции, че е съгласен на териториални отстъпки по принцип, но не могъл да приеме безрезервно конкретните и, разбира се, много по-големи от предварителните му намерения териториални претенции на съюзниците. Според Газават разногласие се създадо след следното заявление на християнските емисари: "Молбата ни пред нашия господар се състои в това отново на стария деспот да подарите Семендре и Гюгерджинлик." И Диванът няколко дни заседавал, защото част от пашите се обявили против преотстъпването на деспота на крепостта Семендрия. Тук е необходимо известно доуточняване: сведението на Газават за възникнали разногласия отговаря на истината, защото се потвърждава и от кореспонденцията на Кириак, но предметът на дискусиата не е указан точно от хрониста. И в предложенията на двете турски пратеничества - през януари и април, фигурирала готовността на султана да възвърне крепостта Семендрия /Смедеро-во/ на деспота. В такъв случай възникването на разискванията в Дивана и известно затягане на адрианополските преговори имали в основата си желанието на съюзниците да бъде преотстъпена от султана крепостта Гюгерджинлик /Голубец/. С преминаването ѝ в християнски ръце се осигурявала още една крепост на Дунава, още едно предмостово укрепление пред Белград, който за Унгария имал значението на ключова позиция за владееенето на земите по Среден Дунав. Именно тази изгода за Унгария е накарала султана да се опита да отклони намерението на пратениците да бъде върната крепостта Голубец на Г.Бранкович. Още повече, че Мурад II е имал необорими доводи за мотивиране на своя отказ: Голубец не влизал в границите на унищожената от него в 1440-1441 г. сръбска държава, не

бил превзет от кръстоносната армия при похода ѝ от 1443-1444 г. и най-сетне името на крепостта не фигурирало в предложенията и на двете му мирни посолства.

Писмото на Кириак до приятеля му Банки с дата 12 юни 1444 г./X-4/ потвърждава тезата ни, че разногласия между преговарящите в Адрианопол страни възникнали около преотстъпването на крепостта Голубец. Освен това той ни известява, че те продължили три дни и накрая турците се съгласили да удовлетворят и това искане на християнските пратеници. Това е ново категорично потвърждение на по-горе изказаното от нас становище, че султанът е държал на всяка цена да постигне мир със съюзниците - ето и сега въпреки състоятелните му доводи, той е трябвало да отстъпи.

От запазените изворови материали за адрианополските преговори не разполагаме с други сведения за поставяне на претенции и утвърждаването от страна на султана на други политически и териториални въпроси. Останалите клаузи на Адрианополския мир можем да възстановим от други податки на изворовия материал, които се отнасят за малко по-късно време - ратифицирането на мира в края на юли в Сегед. Именно тези изворови материали не само може, но е правилно да бъдат отнесени към адрианополските преговори. В Сегед турското пратеничество носело вече утвърдените при преговорите в Адрианопол и скрепени с подписите на султана и християнските пратеници, водени от Гизданих, условия на Адрианополския мир. Мирните условия трябвало само да бъдат потвърдени с подписите и клетвата на Владислав, Хуниади и Бранкович. Следователно утвърденото в науката понятие "Сегедски мир" е неправилно, защото такъв мир не е подписван. В Сегед не са предвиждани допълнителни преговори и уточнявания - за това нямаме известия в изворите. Фактически в Сегед е трябвало да се извърши една формалност - да се потвърдят условията на изработения през юни Адрианополски мир.

Кои са тези допълнителни клаузи на Адрианополския мир, които можем да възстановим по косвен път? Най-голяма услуга ни правят някои пасажии от хрониката на Длугош,³⁸ както и части от писмото на полския сейм от 26 август 1444 г., адреси-

38

J. Dlugosz, op.cit., t.IV, p. 705-6.

рано до крал Владислав.³⁹ Сведенията на тези два източника заслужават доверие, защото те ползват данни от писмото на краля от началото на август 1444 г. до родината му Полша, което не се е съхранило. Известни данни можем да извлечем и от хрониките на Калимах, Туроци, Халкокондилас и Бонфини.⁴⁰

И така султанът се задължавал да върне на деспота Северна Сърбия и части от Албания и Босна. Длугош отбелязва, че определените градове били 24 на брой: Голубац, Смедерево, Жарнов, Крушевац, Ковин, Северин, Ново Брдо, Сребреник, Островица, Сурцин, Козник, Коприян, Прокупле, Лесковац и Зленград.⁴¹ Освобождавали се от плен и ослепените синове на деспота. Върху Бранкович си оставало да тежи задължението да изплаща годишен данък на султана. От своя страна последният потвърдил задължението си да се откаже от набези във влашките земи, а Дракул се признавал за васал на Мурад II и трябвало да му изплаща ежегоден данък. Уточнявал се и начинът на взаимната замяна и откупуване на пленниците. И двете страни се задължавали за в бъдеще да връщат политическите бегълци. Османската империя се задължавала да изплати за компенсация на разходите на Унгария от похода през 1443-1444 г. еднократно обезщетение от 100 хиляди жълтици. Унгария поемала задължението да не проважда свои войски в турски територии, като съответно се забранявал и достъпът на турски войски в унгарски земи.

Кириах и Газават ни указват и срока, за който е сключен мирът. "Ние се заклехме пред вашия пратеник Стойка - четем в писмото на султана до Владислав /X-5/, - че бихме имали с Ваша светлост добър и сигурен мир, без каквито и да било оскърбления и обиди в продължение на 10 години."⁴²

³⁹ Codex epistolaris saeculi decimi quinti, t.I,1, Kraków, 1876, nr 125.

⁴⁰ Срв. L. Elekes, Hunyadi, Budapest, 1952, p. 232.

⁴¹ Длугош указва само 15 града; останалите са неизвестни. За локализацията на градовете по сведенията на Длугош вж. Ч. Миџатовић, пос.съч., с. 383, бел.3.

⁴² На две места в хрониката си К. Михайлович пише, че мирът бил сключен за срок от 7 години, без да посочва откъде

В това писмо ние откриваме и важната подробност относно границите за влизане в сила и изпълнение на Адрианополския мир. "Ние изпратихме нашия верен, благороден и издигнат Сулейман бей, за да благоволи Ваша светлост лично да се закълне - вярно и направо, без каквото и да е притворство, че в продължение на 10 години ще пази добър и сигурен мир с нас." Газават също посочва, че сключеният на 12 юни 1444 г. Адрианополски мир придобивал давност, след като Стойка "поел обещанието кралете също да се закълнат". Султанът бързал да се изпълни тази формалност и затова веднага изпратил дипломатическа мисия към Унгария. "И се реши да се изпрати като пратеник лицето, именувано Балта оглу Сюлейман..., падишахът издаде ферман в този смисъл и пратениците на Балта оглу тръгнаха на път към Унгурус"/X-5/. Турското пратеничество, водено от Балта оглу и гръка Врана,⁴³ придружено от ескорт от 100 коне и носещо богати дарове, се отправило на път. То се е движило или заедно с християнското пратеничество на Гизданих, или прък е тръгнало непосредствено след неговото заминаване. По такъв начин вероятно към 15 юни от Адрианопол към Буда се отправили две пратеничества - едното от тях се завръщало след изпълнението на мисията си, а другото се отправяло към изпълнение на своята мисия.

С това започнал четвъртият, финален етап в турско-унгарските преговори за мир през 1444 г. Дотогава усилията на Мурад II вече имали благоприятни резултати: налице бил мирен договор, за чието влизане в консумация се изисквало ратификация от Владислав, Хуниади и Бранкович. Но в Унгария нещата по потвърждаването на Адрианополския мир не попаднали в предполагаемите или по-точно да се изразим, в желаните от султана релси - мисията на третото турско пратеничество не се увенчала с успех.

е взел това сведение. Всички други извори говорят за 10 години, което означава, че сръбският хронист е сгрешил. Константин Михайлович ..., пос. съч., с.94.

⁴³ Ян Домбровский, без да посочва откъде е почерпил сведението, пише, че пратеничеството било водено от грък-рenegат. J. Dąbrowski, op.cit. p.152. Кириак ни пояснява кой е бил този грък: "Врана, по народност грък"/X-4/. Кой е този Врана, не може да се установи с точност. Очевидно той е бил на

Турското пратеничество пристигнало в Сегед между 20 и 25 юли.⁴⁴ Според сведенията на унгарския хронист Катона⁴⁵ Хуниади заедно с Бранкович поканил крал Владислав да дойде в Сегед, да приеме турското пратеничество и да каже последната си дума - война или мир с турците. Кралят тръгнал от Буда на 22 юли по посока към Сегед и на 24 бил в града.⁴⁶

Още с пристигането си в Сегед турските пратеници били озадачени от многобройната войска, която се намирала и постоянно приижда на в града. Според полския историк Ян Домбровский струпването на войски в града имало за цел оказването на натиск при преговорите с турците, а при евентуално прекъсване на преговорите да се започне новият антитурски поход. "В Сегед кралят не могъл да бъде сигурен за мира, зависело какви ще бъдат турските условия и отстъпките."⁴⁷ Според нас Домбровский греша в два пункта. Преди всичко войската не била събрана в Сегед, за да упражнява натиск върху турското пратеничество. Вариантът за евентуално прекъсване на преговорите по дипломатическа служба в султанския двор, но не е ренегат, защото Кириак изрично подчертава, че само Балта оглъ бей бил "варварин", т.е. иноверец. Все пак султанът го е определил за един от водачите на делегацията, защото, ако е бил само обикновен преводач, Кириак не би споменал името му в писмото.

⁴⁴ Тази наша датировка се базира на следните съображения. Да си припомним, че християнското пратеничество тръгна от Буда на 24 април и пристигна в Адрианопол на 4 юни, т.е. измина разстоянието за около шест седмици. Почти толкова време е било необходимо и на турското пратеничество да измине обратния път от Адрианопол до Унгария. Като се има пред вид, че пратениците на султана достигнали до Сегед, а не до Буда, времето от пет седмици би им било достатъчно. Шом като са тръгнали от Адрианопол няколко дни след 12 юни, то положително около 20 - 25 юли пратениците са били вече в Сегед.

⁴⁵ St. Katona, *Historia critica Regni Hungariae*, t.XIII, Pest, 1790, p.268.

⁴⁶ Срв. подробности за това пътуване на Владислав III на 24 юни към Сегед у Длугош. J. Dlugosz, *Historia...*, t.IV, p.710.

⁴⁷ J. Dąbrowski, *Władysław I ...*, s.152.

вина на турците не съществувал, защото в Унгария било вече взето решение да не се прави от страна на краля ратификация на Адрианополския мир, а във всички случаи да се скъсат дипломатическите отношения със султана, като се отпратят безрезултатно неговите пратеници, и да се започне кръстоносният поход. Това решение обяснява струпването на войски в Сегед, който град бил определен за център на съсредоточаването на армията в Южна Унгария. Що се касае до очакването на нови отстъпки от страна на турците, те не се очаквали в Унгария и изобщо не влизали в пълномощията на делегацията на Балта оглъ. Впрочем не само Домбровски, но и болшинството от изследвачите са увлечени от погрешната мисъл, че в Сегед е било предвидено провеждането на двустранни преговори, които трябвало да доведат до сключването на "Сегедския мир".

Уместно е и да потърсим отговор на въпроса, защо срещата на Владислав с Балта оглу се е състояла в Сегед, а не в столицата Буда. При подписването на Адрианополския мир останало условието, че той ще влезе в сила след ратифицирането му от Владислав, Хуниади и Бранкович. Никъде обаче не срещаме в изворовия материал указание за посочване на мястото, където е трябвало да бъде извършен този акт. Напълно естествено е да се предполага, че щом двете страни не са посочили друго място, то е трябвало да се извърши в седалището на крал Владислав Буда. И тогава изведнъж в разказите на хронистите се появява името на града Сегед - в града пристигнало пратеничеството на турците, към града се отправил и Владислав. Необяснимо би било пътуването на Владислав от Буда до Сегед и задържането на турското пратеничество в Сегед, ако тези действия не са били свързани с изпълнението на предварително набелязана програма. Както знаем, само няколко дни след пристигането си в Сегед - на 4 август, Владислав издал манифест, с който прокламирал решението си да започне нов антитурски поход. Можем ли тогава да считаме, че кралят предприел пътуването си на юг, за да подпише един документ, който уреждал мирните отношения с турците /подписването на Сегедския мир се отбелязва за 1 август/, а само след три дни подписал друг документ, с който обявявал война на турците? Подобна хронология се базира на основи, че към минаването от едни на други противоположни позиции са били необходими на Владислав само 4 дни!

Изводът се налага сам по себе си: Владислав се отправил за Сегед, за да прокламира решението си за обявяване война на султана; тръгнал, за да подпише само един документ – манифеста от 4 август. Задачата му се усложнявала от приближаването към унгарските земи на пратеничеството на Балта оглу, което щяло да му напомни за поетите от него задължения преди два месеца да потвърди всичко, което представителят му Гизданих подписа по времето на адрианополските преговори. Тезата за фаталните за Владислав дни – от 1 до 4 август, през време на които той преминал от полюс на полюс, няма нищо общо с истинската историческа наука. Голямата дипломатическа игра, с която и двете страни се стремели да спечелят време, трябвало да приключи с отклонението на краля от дадените му обещания да подпише Адрианополския мир. И в такъв случай много по-уместно е да очакваме от Владислав да направи полесния и оправдан дипломатически ход, като се откаже от подписването на един мирен договор, отколкото да го "принуждаваме", както правят мнозинството от изследвачите, да го подписва, а само след три дни да се откаже от подписа си. Кое би било по-малко осъдително за един крал – да не спази един все още незадължаващ го ангажимент или официално да излезе срещу положени клетва и подпис? Защо е необходимо непременно да се уважи искането на едно пратеничество, което дори няма да успее да напусне крепостните стени на града и да научи, че си погазил вече подписа си?

Затова и Владислав трябвало с всичко да подкаже на пратеничеството, че Адрианополският мир няма да бъде ратифициран от него. Той го посреща в Сегед вместо в столицата Буда, в среда, която повече приличала на военен лагер преди отправянето му в поход, отколкото на събрана войска, която трябвало да окаже почести на пратениците. Впрочем Газават ни е оставил интересни сведения за посрещането на пратеничеството на султана в Сегед, които недвусмислено показват, че името на този град не може да се свързва, както правеше досега историческата традиция, като място на подписването на мирен договор, а само като място, където е сложен край от страна на съюзниците на утвърдилият се вече път на дипломатически отношения с турците. Той отбелязва, че след известно пребиваване в Сегед пратеничеството получило аудиенция от Владислав. Кралят се обърнал към Балта оглу с думите: "Ка-

къв човек си ти и защо си дошел насам? Или вземаш стока и искаш да търгуваш?" Случайно ли кралят взема Балта оглу и прищружавашите го лица за търговци? Явно е, че той е желаел да им покаже, че вече не държи на дадените си чрез Стойка Гизданих преди два месеца обещания и не признава клаузите на Адрианополския мир. И на Балта оглу се налагало да "припомни" на краля кой е той и с каква мисия е натоварен от султана: "По какво приличам аз на търговец? Вие казвате, но аз не съм търговец. Бяхте изпратили пратеници до нашия султан и сте помолили за помиряване. И моят падишах ме изпрати тук, за да видя какъв е вашият отговор и да съобща определена вест на моя падишах. Иначе аз не дойдох да ви се моля и моят падишах също не се моли."

Виждаме, че в отговора на Балта оглу наред с традиционно изразената гордост и вяра на пратеника в силата на своя повелител се промъкват и нотки на подразбиране как ще завърши, след като така е почнала, срещата му с полско-унгарския крал. Самият Балта оглу вижда, че не е изключена възможността да не получи ратификацията на мира от Владислав. "Да съобща определена вест на моя падишах" - заявява той, т.е. потвърждение на мира или обявяване на война. Турският дипломат открива напълно картите си и заявява официално, че ако събраната в Южна Унгария войска потегли срещу султана, това не ще го изненада: "Моят падишах също не се моли. Слава на бога, който е наш покровител, сега войската на падишаха е голяма, тази готова мюсюлманска войска е събрана. Нейната численост един алах знае. Ако желанието ви е пак война, сабите са готови и чакат само единствен знак от падишаха. Целта на нашето идване тук е да отнесем определена вест. Иначе не съм дошъл да ви видя."

Можем ли да считаме след всичко това, че Мурад II не е дал предварително на своя пратеник инструкции какво да предприеме, ако се потвърди достигналият вероятно до него слух, че Владислав ще откаже да потвърди условията на Адрианополския мир? Несъмнено и султанът също се е готвел за война, както са се готвели съюзниците. В такъв случай тежко престъпление ли е провалът на Адрианополския мир в Сегед или естествено развитие на нещата? Според нас, второто.

От друга страна, твърдението за подписването на мир между зете-враждуващи страни на 1 август 1444 г. в Сегед е твър-

де уязвимо заради това, че до нас не са достигнали оригиналите или преписите на преговорите и мирния договор. Полският учен Ян Домбровский прави опит да обясни тази липса на документи, като твърди, без да се позовава на никакви исторически данни, че при публикуването на манифеста си от 4 август 1444 г., прокламиращ нов кръстоносен поход срещу турците, крал Владислав лично унищожил онзи екземпляр от Сегедския договор, който останал у него след оттеглянето на турското пратеничество.⁴⁸ А ако се съгласим и с писаното от повечето изследвачи, че в битката при Варна на 10 ноември 1444 г. султанът заповядал да набучат на копие пред палатката му документа, подписан от кралската ръка в Сегед и узаконяващ десетгодишния мир, излиза, че и другият екземпляр - този, който останал у турското пратеничество, е имал съдбата на първия - унищожен, изгубен за историческата наука.

Впрочем в това набучване на копие на договорния документ по време на Варненската битка е налице една романтична отсенка във въображението на някои хронисти и изследвачи. На основата на досегашното ни изложение претендираме, че един коментар за неубедителността на подобна логика е напълно излишен.

Посочените по-горе документи - хрониката на Длугош и писмото на Пйетровския сейм до крал Владислав, писано на 26 август 1444 г., отбелязват факта за нарушаването на мирен договор с турците от Владислав.⁴⁹ Но никъде в тях не става въпрос за нарушаването на договор, който е подписан именно в Сегед. Самият крал е сложил подписа си под други два документа, които също хвърлят известна светлина около подписването и нарушаването на мирния договор. В манифеста си от 4 август 1444 г. кралят декларира, че сключеният със султана мир не го обвързва с нищо: "*non obstantibus quibus unque tractatibus aut practicis seu conclusionibus aut capitulis treugarum... etiam iuramento firmatis*". В писмото си от 22

⁴⁸ J. Dąbrowski, Władysław I..., с.153.

⁴⁹ Длугош: "*temerato iuramento, rupto foedere*"; в писмото на полския сейм: "*conditiones pacis nunquam credibiles*" - вж. J. Długosz, op. cit., p.705-706; Codex epistolaris..., t.I, 1, nr.125.

септември 1444 г., отговор на писмото от 26 август 1444 г. на Пйетровския сейм, той отново посочва, че не признава мирните условия на договора с турците: "de pace cum ipsius Turcis conclusa, que utinam ab eis servata fuisset" ⁵⁰. В хрониката на Ваврин четем, че на водача на бургундските кораби от състава на съюзната флота в Проливите бил показан от турците документ, който съдържа условията на мирния договор между Унгария и Турция. ⁵¹

Да видим как османските извори отразяват събитията от края на юли 1444 г. В две писма от 1445 г., адресирани до караманския емир Ибрахим бег и съдържащи кратко описание на развоя на турско-унгарската война от предходната година, синът на султан Мурад II, бъдещият завоевател Мохамед II пише, че след като неговият баща подписал мира, той бил обявен от християните за невалиден, а владетелите им се отказали от клетвата си и нарушили с това дадената преди това дума. ⁵²

За щастие съществуват други исторически извори, които наред с това, че говорят за мирен договор, без да посочват мястото на подписването му, отбелязват изрично, че потвърждение на договора е направено само от сръбския деспот и при това посочват, че то е било извършено през август, т.е. съвсем не през юли, в гр. Сегед. В сръбските родословни бележки и ръкописи е отбелязано следното: "Оумири се деспоть съ царем мѣсеца авгууста 15 на оупение Богородици", "...и прими пакъ сръбскоу землоу и оулезе пакъ оу Смоу дерево мѣсеца авгууста 22 дньъ." ⁵³

Считаме, че всичко изнесено дотук, достатъчно убедително показва, че понятието "Сегедски мир" е дело на тези историци, които са били безсилни да се оправят в лабиринта от про-

50

Двата документа вж. у S. Kwiatkowski, *Urzednici kancelaryini, koronni i dworscy z czasow Wladyslawy Warneńczyka /1434-1444/, Rozprawy i sprawozdania z posiedzen*, t.17, Kraków, 1874.

51

J. Wawrin, *Recueil des croniques et anchiennes istories de la Grant Bretagne, Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores*, t.VI, 1856, p.35.

52

Thury, *Török Történetirok*, t.I, Budapest, p.370 et 372.

53

Григоревски, Хилендарски, I софийски и др. летописи, вж. у Л. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Ср. Карловци, 1927, с. 234-236.

тиворечиви сведения в изворовия материал. Като прибавим към тази причина и влиянието на една друга, не по-малко съществена - тенденциозния стремеж на заинтересувани среди и историци да прехвърлят цялата вина за гибелта на християнската армия в битката при Варна върху съвестта на крал Владислав, който извършил "клетвонарушение", - още по-добре разбираме защо някои изследвачи са допуснали всичките будещи недоумение несъобразности. В Сегед нито е било планирано и уговаряно предварително, нито са били проведени никакви двустранни допълнителни преговори, нито пък е бил подписан някакъв друг документ освен Сегедския манифест на крал Владислав от 4 август 1444 г. Освен това Сегед е свързан с антитурската кампания от 1444 г. и с друго едно събитие: крал Владислав е трябвало да покаже на турското пратеничество на Балта оглу - и ние се убедихме, че това той много умело е направил, - че се отказва от поетите си обещания за утвърждаване условията на Адрианополския мир. На турското пратеничество не оставало нищо друго, освен да напусне град Сегед, което вероятно е направило в първите дни на август 1444 г.

Можем ли след всичко това да обвиняваме крал Владислав в клетвонарушение? И да, и не. Крал Владислав не спазил своите обещания, които чрез Стойка Гизданих писмено поднесъл на султана през юни 1444 г. в Адрианопол. Но с това той погазил не лична клетва, защото се касае до неизпълнение само на поети задължения. Клетва пред евангелието и кръста и подпис под клаузите на Адрианополския мир крал Владислав не е положил по време на аудиенцията му с третото пратеничество на султана в края на месец юли в Сегед. В такъв случай често употребяваните от хронисти и изследвачи изрази за сегедския период в дейността на крал Владислав III като "клетвонарушение", "погазване на клетва" и пр. са много силни, за да бъдат и много точни.

Няколко думи и във връзка с отправените от хронисти и историци обвинения спрямо Ян Хуниади по време на воденето, подписването и нарушаването на мирния договор с турците. Най-вече обвинението срещу Хуниади е за двуличност: в началото той се намирал в редовете на партията в унгарския сейм, която била за подписването на мир със султана, а след това без съгласието и дори знанието на краля той заедно с деспот Бранкович провел сепаративни преговори с турците, за да ми-

не накрая в редиците на привържениците за организирането на нов кръстоносен антитурски поход. Всички тези обвинения са несъстоятелни. По-горе отбелязахме, че и Владислав не само знаел за водените в Адрианопол преговори с турците, но и лично ги ръководел. Отношението му към разрешаването на дилемата пред Европа - война или мир с Османската империя през 1444 г. - е зависело не от приумиците му, но от промяната в настроението и желанията на ръководителите на антиосманската кампания.

Що се касае до мястото и политиката на сръбския деспот в тези събития, то нещата са поставени по съвсем друг начин. Бранкович не е водил нито сепаративни преговори, нито е сключил в Сегед сепаративен мир. Цялата негова политическа дейност през пролетта и лятото на 1444 г. е била направлявана от една цел: на всяка цена и с всички средства възвръщането на поробените му през 1440-1441 г. от султан Мурад II земи и градове. Най-безболезненият и удобен път към осъществяването на тази цел е минавал задължително през сключването на мирен договор със султана, който и в трите си пратеничества гарантирал на деспота, че ще възстанови сръбската държава. И деспотът е вървял по този път, който до подписването на Адрианополския мир е вървял с пътищата на другите ръководители на християнската коалиция. В Сегед вече пътищата се разделили: Полско-Унгарското кралство твърдо застанало на позициите за най-скорошно провеждане на нов поход срещу султана. Но Бранкович вече е имал условията на Адрианополския мир, които напълно са задоволявали амбициите му. Затова е обясним и естествен фактът, че след като в Сегед Балта оглу претърпял неуспех в начинанието си да получи подписите на Владислав и Хуниади под клаузите на Адрианополския мир, Бранкович "взе при себе си Балта оглу" - както пише Газават, - т.е. потвърдил с клетва и преподписал Адрианополския мир. И докато в първите дни след прокламирането от крал Владислав III на 4 август 1444 г. на Сегедския манифест, с който се обявявало решението му да започне нов поход против турците, Европа се вълнувала от проблемите около комплектуването и въоръжаването на съюзническата войска, Бранкович се радвал на осъществената си политическа мечта: на 15 август подписал Адрианополския мир, а на 22 август влязъл в Смедерево, столицата на възврънатата му от Мурад II сръбска държава.

За себе си Бранкович е оправдан, но тясно егоистичните му идеали заедно с политическия му неутралитет по време на втория поход съществено допринесли за гибелта на Владислав и съюзническата армия при Варна.

Несъмнено скорошното провеждане на втория кръстоносен поход на Владислав III Ягело не може да се счита като изненада, нито можем да приемем, че решението за него е взето инцидентно само за няколко дни. Решението за нов поход е било взето много по-рано, след юни 1444 г. то става непоколебимо в зависимостта си от решителни фактори: успехите от първия поход, вярно половинчати, но и многообещаващи, оптимистично нарастващото настроение в европейските владетелски дворове, създавало се вредно подценяване сред съюзниците на турския военен потенциал, неудовлетворените амбиции на папа Евгений IV, който успял през юли да отпрати съюзническа флота в Проливите, за да прегради пътя на азиатските турски отряди към Европа. Тези съществени фактори, чието проследяване е въпрос на друго изследване, ни обясняват и наличието на преговори и даже подписването на мир в Адрианопол — всичко това имало значението на етап в подготовката на новия поход; преговорите и мирът изобщо не попречиха на подготовката на похода, а, напротив спечелиха на съюзниците ценно време за вземане на крайно решение по дилемата война или мир със султана.

В крайна сметка султан Мурад II имал надежди, че в Сегаед ще постигне успешен завършек на преговорите си с християнските съюзници. Обаче обективни обстоятелства насочили разрешението на този въпрос в съвсем друга насока. Така сключеният на 12 юни 1444 г. в Адрианопол мир не намерил /с изключение от Бранкович/ потвърждение. Нещо повече: в Сегаед на 4 август 1444 г. крал Владислав прокламира своя манифест, с който обявявал от свое име и от името на съюзниците си война на султан Мурад II. С този политически акт било дадено началото на втория кръстоносен поход на полско-унгарския крал Владислав III Ягело.

АДРИАНОПОЛЬСКИЙ МИР /1444 г./

Христо Коларов

/Резюме/

После частичного успеха крестовой армии во время первого аутитурецкого похода /1443-1444 г./ польско-венгерского короля Владислава III Ягело перед феодальной Европой возникла сложная для разрешения диллема: война или мир с султаном Мурадом II. Этот выбор одного из двух путей в турецко-европейских отношениях создал тогда, а и потом, ряд проблем, вызывающих и до сих пор много споров в исторической науке.

Автор подвергает тщательному разбору сведения общеизвестных и новооткрытых источниковых материалов и прослеживает причины и развитие параллельно идущих в европейских владельческих дворах весной и летом 1444 года подготовка к новому походу против султана и переговоры о мире с ним. Заключительным моментом в этапах мирных двусторонних переговоров является заключенный султаном Мурадом II и христианскими посланцами 12 июня 1444 г. в Адрианополе мирный договор. Однако, неотложная и обещенная ратификация договора королем Владиславом III не была осуществлена турецкими посланцами в Сегеде. Этим автор противопоставляется одной инерции в исторической науке говорить о Сегедском мире и о том, что его попросил король Владислав. В начале августа 1444 года был подписан королем Владиславом только один документ - манифест от 4 августа, которым он объявлял войну туркам. Этим актом было положено официальное начало второму крестовому походу 40-годов 15 века, связанному с именем и делами короля Владислава III Ягело /Варненчика/.

LA PAIX D'ADRIANOPOL /1444/

Hristo Kolarov

/Résumé/

Après le succès partiel de la première croisade antiturque /1443 - 1444/ du roi hongro-polonais Vladislas III Jagellon, l'Europe féodale se trouve devant un dilemme - guerre ou paix avec le sultan Mourad II. L'issue de situation dans les rapports turco-européens suscite à l'époque même, ainsi qu'après, des problèmes qui embarrassent maintenant encore la science historique.

L'auteur étudie consciencieusement les données des sources déjà connues, ainsi que de nouvelles sources et met en valeur les causes et le développement de deux tendances parallèles qui existent dans les cours des souverains européens: les préparatifs à une nouvelle croisade contre le sultan ou la préparation de pourparlers avec lui. Le 12 juin 1444 est conclue la paix d'Adrianopol entre le sultan Mourad II et les délégués chrétiens. Mais la mission turque à Szeged n'arrive pas à obtenir la ratification du contrat que le roi Vladislas avait promise. Ce fait est utilisé par l'auteur pour s'opposer à une inertie dans la science historique qui parle du traité de paix de Szeged et de sa violation de la part de Vladislas III. Au début du mois d'août 1444 le roi Vladislas III signe à Szeged un seul document - c'est son manifeste du 4 août par lequel il déclare la guerre aux Turcs. Cet acte est considéré comme le début officiel de la deuxième croisade des années 40 du 15 s., liée au nom et aux activités du roi Vladislas III Jagellon, dit Varnentchik.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XII, кн.3 Факултет по история 1974 - 1975

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "CYRILLE ET METHODE"
DE V.TIRNOVO

Tome XII, livre 3 Faculté d'histoire 1974 - 1975

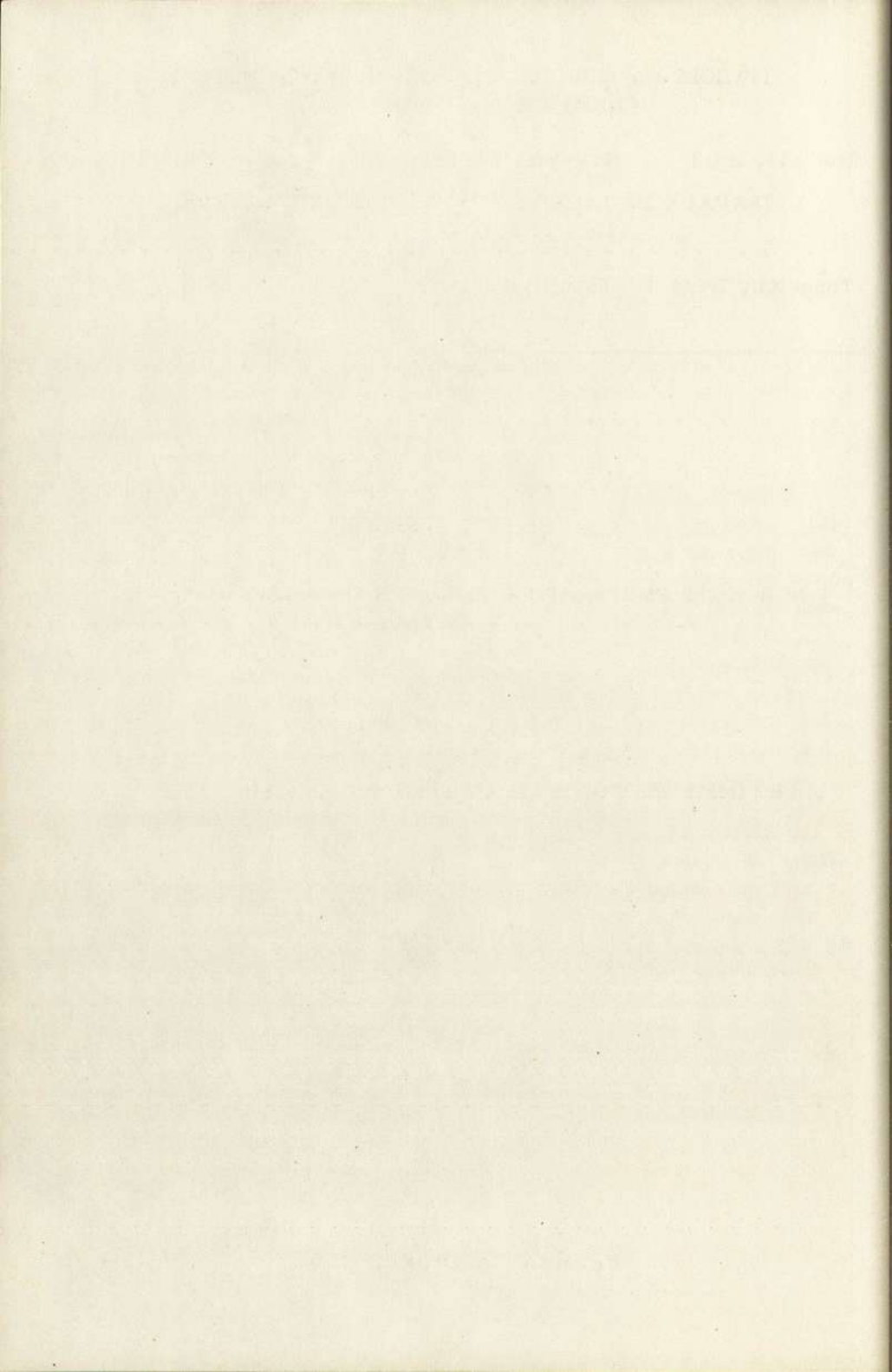
ГЕОРГИ ПЪРВЕВ

ПОЛСКИТЕ ЕМИГРАНТИ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1849 - 1850 г.

GUEORGUI PARVEV

LES IMMIGRES POLONAIS EN BULGARIE EN 1849 - 1850 .

Велико Търново, 1975

През 1795 г. Прусия, Австрия и царска Русия извършили третата подялба на полските земи.¹ В продължение на повече от сто и двадесет години полският народ водил упорита борба за своето национално освобождение и обединение. Върхни точки на тая борба били редица въстания през XIX в., които завършили с неуспех, и голяма част от въстаниците била принудена да емигрира. Тая многобройна емиграция /само след Ноемврийското въстание от 1830 г. емигрирали около 9 хил. души²/ намерила убежище в различни страни на Европа и Северна Америка. Тук полските патриоти, издигайки девиза "За вашата и нашата свобода", показали примери на истинска международна солидарност с борещите се за свобода европейски народи.

Влизайки в контакт с демократично настроените среди и различните политически групировки в страните на Европа, организираните на полските емигранти играли определена роля в дипломатическите отношения на континента. Тоя факт и ролята, която имала емиграцията в освободителните борби на полския народ, обуславят интереса на полските изследвачи към нея още от средата на миналия век.³

За дейността на полската емиграция като цяло и конкретно за дейността ѝ на Балканите в Полша е събран и издаден значителен изворов материал⁴, послужил за основа на редица из-

¹ A. Ajnenkiel, B. Lesnodorski, W. Rostocki, *Historia ustroju Polski (1764 - 1939)*. Wyd. II, W-wa, PWN, 1970, s. 36-39.

² Пак там, с. 78.

³ W. Heltman, *Emigracja polska od 1831 do 1863*, Lipsk, 1865.

⁴ S. Bieliński, *Polacy w Turcji po upadku rewolucji węgierskiej w r. 1849*. Poznań 1852; J. Falkowski, *Wspomnienia z roku 1848 i 1849*. Poźnań 1879; Teodor Tomasz Jeź (Z. Miłkowski), *Udział Polaków w wojnie wschodniej 1853-1856*. Paryż, 1858; *Sylwety emigracyjne*. Lwów 1904; *Od kolebki*

изследвания.⁵

Определен принос за изясняване проблемите, свързани с дейността на полската емиграция на Балканите в средата на XIX в., има и съветският историк В.Я.Гросул.⁶

Поради съществуващите през XIX в. противоречия между Русия и Османската империя последната също послужила за убежище на емиграцията. Настанявайки се в земите на империята, полските емигранти влезли в пряк контакт с българското население. Независимо от политическите планове на емигрантските централи, които целели укрепването на Турция и използването ѝ срещу Русия, много факти говорят, че поляците са съчувствували и подпомагали освободителната борба на нашия народ. В подкрепа на тая мисъл можем да посочим връзките на Хр.Ботев,⁷ Г. Бенковски⁸ и други дейци от нашето националноосвободително

przez życie, t. II-III-wyd. A. Lewak, Kraków, 1936 - 1937, i inny.

⁵ A. Lewak, *Dzieje emigracji polskiej w Turcji (1831-1878)* W-wa, 1935; M. Pawlicowa, *O formacjach kozackich w czasie wojni krymskiej*. "Kwart. Hist." R. 50, 1936; M. Handelsman, Adam Czartoryski, t. I-III. Warszawa, 1948-1950; S. Kalemka, *Wielka emigracja. Polskie wychodźstwo polityczne w latach 1831-1862*, W-wa, 1971; B. Konarska, *W kręgu Hotelu Lambert. Wł. Zamoyski w latach 1832-1847*. Wrocław, 1971.

⁶ В. Я. Гросул, *Польская политическая эмиграция на Балканах в 40-начале 50-х годов XIX в.*, Балканский исторический сборник, т. II, АН Молд.ССР. Инст. ист. Кишинев, 1970, с. 23-68. Подробен преглед на историографията по проблема с. 24 - 34.

⁷ Д. Косев, *Влиянието на полското въстание от 1863-1864 върху Хр. Ботев*, "Учител", II, 1937-38, № 5; П. Динев, *Христо Ботев и Полша*. В кн. *Историческа съдба и съвременност*, С., 1972, с. 210. В бел. 2 е посочена най-важната литература по проблема.

⁸ T. Wasilewski, *Historia Bułgarii*, Ossol., Wrocław, 1970, s. 184.

движение с полските емигранти.⁹

Към полските емигранти и техните проблеми подчертан интерес проявявало и местното българско население.¹⁰

Няколко години след като Полша получи своята независимост, проблемът за полско-българските отношения в нашата историография намери своите изследвачи в лицето на А.Иширков, Б.Пенев, Н.Милев и други. Техните работи бяха публикувани в специален сборник, издаден от полско-българското дружество.¹¹

Към въпросите, свързани с организираните от полските емигранти казашки полкове, сражавали се на страната на Турция срещу Русия по време на Кримската война, насочи своето внимание Ив.Стойчев.¹² Въпреки негативната роля в някои отношения на т.нар. "казак-алай" трябва да се признае, че лишени от правото да носят оръжие и да имат своя военна организация, българите получават тая възможност в казашките полкове на Мих.Чайковски /Садък паша/.

Тук те проявили изключително старание и качества на отлични бойци, с което заслужили похвалите на полските офицери.¹³ При прегледа на документацията на казашките полкове прави впечатление, че в докладите на командирите за избягали-

⁹ Б.Пенев, Раковски и поляците. Полски бюлетин, 21.Х. 1917, №15; L.Widerszal, *Bułgarski ruch narodowy 1856-1878*, Warszawa, 1939.

¹⁰ Сполучлив опит за изясняване на отношението на нашия народ към полските емигранти и техните стремежи прави В.Паскалева в статията си: Българите и полският въпрос през третата четвъртина на XIX в., Слав. фил., т. XI, Литературознавие, С., 1968, с.211-226.

¹¹ А.т. Иширков, Походите на крал Владислав III в България в 1443 и 1444 г.; Б.Пенев, Полско-български отношения; Н.Милев, Исторически връзки между българи и поляци, сб. "Полша", България и славянството, С., 1923.

¹² Ив.Кр.Стойчев, Казак-алаят на Чайковски, С., 1944.

¹³ Г.Първев, Полската общественост за българите и Априлското въстание, Ист.пр., кн.3, 1970, с.67 - 68.

те бойци често се споменават имената на българи,¹⁴ Това обстоятелство ни навежда на мисълта, че българите са използвали предоставената им възможност, овладявали са военното изкуство, но не са го прилагали срещу Русия, откъдето са очаквали освобождението си, а срещу своя поробител.¹⁵

След Втората световна война голям дял за изследване на полско-българските отношения през XIX в. има Ванда Смоховска-Петрова,¹⁶ в монографията си, посветена на Неофит Бозвели, Смоховска-Петрова коригира редица погрешни мнения, изградени поради оскъдността на изворов материал.¹⁷ Също така насочи вниманието на историците към голямото изобилие на материали по българските проблеми през XIX в. в полските архиви.

Успешен опит за изясняване на сложната обстановка и противоречията при формирането и дейността на казашките полкове е направен от В.Смоховска-Петрова в наскоро излязлата ѝ книга, посветена на М.Чайковски.¹⁸ Въпреки че акцентира върху литературната дейност на Чайковски, авторката на основата на богат изворов материал е успяла да посочи както грешките в идейната и организационната дейност на М.Чайковски, така също и редица моменти от тая тридесетгодишна негова дейност в Турция, които обективно са били в полза на поробените славянски народи.¹⁹

Положителен принос в разглеждания проблем намираме и в работите на Кр.Шарова. Авторката спира своето внимание на ролята и влиянието на полската емиграция върху освободител-

¹⁴ Bibl.Kórnicka, Arch. Dywizii kozaków sultanskich, sign. 2546.

¹⁵ Н.Обретенов, Спомени за българските въстания, С., 1970, с.235.

¹⁶ В.Смоховска-Петрова, България в творчеството на Зигмунд Милковски /Теодор Томаш Йеж/, БАН, С., 1955, 165 с.

¹⁷ В.Смоховска-Петрова, Неофит Бозвели и българският църковен въпрос /Нови данни из архивите на А.Чарториски/, БАН, С.1964, 251 с.

¹⁸ В.Смоховска-Петрова, Михаил Чайковски - Садък паша и Българското възраждане, БАН, С., 1973, 215 с.

¹⁹ Пак там, с.58 - 159. и 185 - 205. Вж. също и рецензията от В. Паскалева за цитираната работа във "Векове", кн.6, 1973, с. 75 - 77.

ните движения на Балканите.²⁰ Причини за неуспеха в политиката на емиграционните среди около княз А.Чарториски Кр.Шарова вижда главно в нейната двойственост. От една страна,стремежа да бъде укрепена Османската империя като оръдие срещу Русия, от друга - симпатиите към поробените от Турция народи и стремежа им към национално освобождение.²¹

Съществен интерес представлява и работата на С.Дамянов,²² в която се разглежда въпросът за използването на полската емиграция от Франция в противоречията ѝ с Русия. Като използва богат изворов материал от френските и полските архиви, авторът се стреми да докаже зависимостта на полската емиграция около Хотел Ламбер от Франция и нейната политика, насочена към запазването на интегритета на Османската империя. Такава зависимост безспорно е съществувала, но като се вземат под внимание всички факти и събития, свързани с престоя на полската емиграция на Балканите, авторовият извод, че "полската емиграция, която подкрепяла тази политика /политиката на Франция по отношение на Турция - б.м.,ГП./, била чуждо тяло за балканските славяни, изкуствено посадено дърво, което не успяло да пусне корени на тяхна почва"²³, ни се струва дискуссионен.

Определен успех в изследването на полско-българските отношения бе отбелязан в изнесените доклади на втората конференция, организирана от българско-полската историческа комисия, която се проведе от 2 до 5 април 1974 г. във Варшава.

²⁰ Krumka Šarova, L'Union de émigrés polonais (ZEP) et les mouvements de liberation dans les Balkans, Et. balk., IX, 1973, N.4, 50 - 72; Славянското дружество в Париж и неговият вестник "La Pologne" за балканските народи /1848 - 1851/, "Векове", 1973, кн.3,5 - 17. Историческата школа на Марцели Ханделсман и балканските проблеми в полската историография, ИБИД, т.29, 1974, с.497-514.

²¹ Кр. Шарова, Славянското дружество..., С.16.

²² С.Дамянов, Френско-руските противоречия на Балканите и дейността на полската емиграция /1830 - 1848 г./, Ист.пр., XXX, 1974, кн.1, с. 36 - 64.

²³ Пак там, с.64.

Дейността на полската емиграция в Османската империя и на Балканите през XIX в. - това бе основният проблем, разискван от полските и българските историци на конференцията.²⁴

Трябва да отбележим, че докато въпросите, свързани с престоя на унгарските емигранти през 1849 - 1850 г. в българските земи и влиянието им в стопанско и културно отношение върху нашия народ, са добре проучени,²⁵ то върху приноса на полската емиграция в това отношение за същия период освен изследването на В. Смоховска-Петрова за М. Чайковски и популярната работа на Ст. Чилингиров²⁶ други конкретни изследвания в нашата историография липсват.

С настоящата работа се цели да се изяснят и допълнят представите ни за пребиваването на полските емигранти в нашите земи през 1849 - 1850 г., за техните вътрешни проблеми и впечатленията им за положението и бита на българите. Като изворов материал са използвани спомените на полски емигранти, които у нас се интерпретират за пръв път. На първо място в това отношение трябва да поставим спомените на Яценти Грабовецки²⁷ за пребиваването му в България през 1849 - 1850 г. Те са публикувани в изданието, подготвено от Елжбета Нечова при пълна идентичност с оригинала.²⁸

*

* *

Яценти Грабовецки се родил около 1795 г. в гр. Люблин и още твърде млад избрал военната кариера, като се посветил на артилерията. След въстанието през 1830 г. емигрирал във Фран-

²⁴ Подробности вж. у Кр. Шарова, Българо-полска конференция за полската емиграция на Балканите през XIX в., "Ист. пр.", 1974, кн.4 - 5, с. 249 - 254.

²⁵ Г. Плетнъов, Унгарските емигранти в България /1849-1850/, Труд. на ВПИ, т.5, В.Търново, 1968/1969 г. На с. 217, бел.1 е посочена най-важната литература по въпроса.

²⁶ Ст. Чилингиров, Маджари и поляци в Шумен, С., 1943.

²⁷ Biblioteka imeni Ossolinskich, rękopis 5445, Wrocław.

²⁸ J. Grabowiecki, Moje wspomnienia w emigracji od roku 1831 do 1854 spisane w Marsylii. Zrękop. przyg. do druku E. Nieciowa. W-wa, 1970.

ция. През бурната 1848 г. се завърнал в Краков, но през октомври бил принуден да търси убежище в Унгария. Грабовецки участвувал в сраженията на страната на унгарските встаници и получил чин полковник. След разгрома на въстанието заедно с останалите поляци емигрирал в Турция, където престоял от август 1849 до март 1850 г.

В политическо отношение Грабовецки бил привърженик на буржоазния демократизъм. Членувал в най-многобройната организация на полската емиграция - Полското демократично дружество, което създавало здрави връзки с демократичните движения в Европа.²⁹ Активна дейност развивала и секцията на това дружество в гр. Шумен. През март нашият автор напуснал Турция и заминал за Франция, където умрял на 15 юли 1857 г. в Марсилия.³⁰

След разгрома на революцията в Унгария участвувалите в нея унгарци, поляци, италианци и немци били принудени да емигрират в Турция. През Оршова на 20 август 1849 г. полският и италианският легион се прехвърлили в Сърбия. Относно броя на полските емигранти Грабовецки съобщава: "В Турция - през Сърбия - влязоха с полския легион 900 човека от всички чинове" /с.189/. На 26 август с.г. полският легион под командването на генерал Юзеф Висоцки³¹ и полковник Замойски³² се настанил на лагер край Видин. След тях пристигнали италианците³³ и унгарците. До края на август от Седмограцско през Влахия пристигнала във Видин друга група начело с ген.

²⁹М. Tyrowicz, Towarzystwo Dem. Polskie /1832 - 1863/, W-wa, 1964, ss.8, 859.

³⁰М. Tyrowicz, Towarzystwo..., s. 199 - 200.

³¹Роден през 1809 г. в околностите на Тулчин /Пополе/. Написал редица трудове по военно дело и дневник за участието си в унгарската революция. От Турция отива в Париж, където починал на 31.XII.1873 г.

³²Роден през 1803 г. - генерал и политик. Ръководител на външната политика на Хотел Ламбер. Монархист по убеждение. Починал в 1868 г.

³³Виенският конгрес дал на Австрия през 1815 г. италианската област Ломбардия заедно с Венеция. Ист. на дипл., т. I, С., 1961, с. 523.

Бем.³⁴ Брояла 4 хил. унгарци и няколко десетки поляци.³⁵

По въпроса за броя на пристигналите в Турция полски емигранти през 1849 г. в нашата историческа литература съществуват различия. В една своя работа, публикувана през 1953 г., Б.Недков пише, че полските емигранти са били 833 души.³⁶ Г. Плетнъв счита, че поляците са били две хиляди,³⁷ а Ванда Смоховска по този въпрос сочи, че "броят на полските емигранти в Турция надминава 500 души"³⁸.

Ние считаме, че въз основа на сведенията, които Грабовецки дава, имайки пред вид служебното му положение и военната му информираност, можем да приемем цифрите 950 - 1000 души като най-близки до действителния брой на полските емигранти, настанили се в Турция през август 1849 г.

Във връзка с изхранването на тия няколко хиляди емигранти Грабовецки пише: "Даваше се храна, месо, хляб, сол и фураж за конете. Турците много добре и гостоприемно се отнесоха с нас. За късо време се появиха много частни бараки, в които турци, българи, дори и наши войници устройваха кафенета, кръчми и всичко необходимо можеше да бъде доставено в самия лагер, като варива, месо, вино, водка, картофи, пълеша, дини и т.н."/с.190 - 191/.

Ясно е, че доброто посрещане от страна на турците направило впечатление на полските емигранти. По този повод един от тях пише: "Намерихме много по-добро посрещане у турците, отколкото у сърбите." Той счита, че сърбите не са симпатизирали на поляците, понеже очаквали помощ за освобождението си

³⁴ Роден на 17.II.1794 г. в Тарнов. Като емигрант във Франция се свързал с Хотел Ламбер. Изиграл изключителна роля в защита на унгарската революция. Емигрирал в Турция и приел мохамеданството под името Мурад паша. Интерниран в Алепо/Сирия/, бранил града от нападенията на бедуините. Умрял от малария на 24.III.1850 г.

³⁵ J.Grabowiecki, *Moje wspomnienia*, s.190.

³⁶ Б. Недков, Унгарските емигранти в България 1849 - 1850 г., ИНБВК, 1953, С., 1955, с.333.

³⁷ Г.Плетнъв, пос. съч., с.195.

³⁸ В.Смоховска-Петрова, Михаил Чайковски..., с.95.

от турско иго от руския цар. Във връзка с тоя факт заявява: "Забавляват се с фантазии тия, които мислят, че посредством обединението на всички славяни /става въпрос за Ал.Чарториски и привържениците му - б.м., Г.П./ ще донесем спасението на Полша."³⁹

Настаняването на емигрантите край Видин създадо условия за развитие на стопанската активност и на българското население. За съжаление покупателната способност на болшинството от емигрантите била твърде слаба. По тоя въпрос Грабовецки ни информира, че у войниците "парите бяха твърда малко" и те, за да се снабдят с необходимите им средства, най-често били принудени да продават своите коне.

По-друго е било положението на офицерите: "Скоро след устройването на лагера всички генерали, висши офицери, а дори и низшите, които имаха собствени средства за издръжка и заплащане на квартирите, се пренесоха в града. Нашите офицери се настаняваха най-често в покрайнините у българите, извън пределите на крепостта" /с.191/.

След настъпването на студентите и дъждовни есенни дни поради липсата на топли дрехи и най-вече лошата хигиена в лагера се появила холера. "Унгарците, бидейки лошо хранени и лошо облечени, пострапаха най-много, а от нашите поляци също загубихме няколко десетки. Умрелите сами погребвахме на голото поле, но винаги извършвахме погребална церемония по наш обичай" /с.191/. Според Й.Бьолей⁴⁰ от холера измрели около 300 унгарци. Това сведение, съпоставено с информацията на Грабовецки, цитирана по-горе, идва да потвърди обективността на нашия автор. При това положение лагерът бил закрит и всички емигранти били прехвърлени в града.

По тоя повод Грабовецки отбелязва: "Поляците бяха настанени в крепостта, където живеят единствено само турците... В това разквартируване опознахме предпазливостта на турците, понеже българи и поляци са славяни - затова ги разделиха, за да не могат да се свържат лесно. Много поляци обаче, които имаха коне и се бяха настанили преди това в предградията /у българи - б.м., Г.П/, останаха да живеят там" /с.192/.

³⁹ S.Bielinski, Polacy w Turcji po upadku rewolucyi węgierskiej w roku 1849, Poznań, 1852, s. 33.

⁴⁰ Й.Бьолей. България в спомените на унгарските емигранти, сподвижници на Кошут, "Ист. пр.", 1958, кн.6, с.84.

В действията на турците - охрана на лагера, осъществена от гъста верига постове, позволение за излизане от него се получавало само с разрешение на коменданта при задължението да се връщат преди залез слънце /с.192/ - явно проличава решението на турците да ограничат до минимум контактите на заразените с бацила на революцията емигранти с местното българско население.

А обстановката в Западна България през 1849 г. вечаела буря. Появили се и първите буреизвестници в лицето на Никола Сръндак и Пуйо войвода.⁴¹ Несъмнено полските емигранти са били първостепенен извор на информация за българите относно събитията и политическите идеи в Европа през революционната 1848 - 1849 г. Техният героичен пример в борбата и голямата им любов към поробената родина неминуемо са намерили отклик в душите на българите от Видинско и са ги насърчили в подготовката на въстанието от 1850 г.⁴²

По време на преминаването на емигрантите през Сърбия Грабовецки съобщава следните интересни подробности: "Сърбите с радост и задоволство приемаха от нас барут, патрони, саби или каквото и да било друго оръжие и дори плашаха за него" /с.189/. Дали подобни случаи са имали място и във Видинско, където обстановката е била още по-благоприятна, със сигурност не можем да твърдим.

От Видин ръководителите на полската емиграция изпратили до везира Рашид паша искане, което съдържало следните три точки: 1/ Да се поставят редовно храна и фураж за конете. 2/ На тях, които желаят да останат под турско управление, най-вече занаятчии, да им бъде разрешено да живеят в избраните от тях градове, а другите да организират колонии. 3/ На желаещите да заминат извън пределите на Турция да бъдат издадени паспорти⁴³ /с.191/.

Ясно се вижда, че полските емигранти не изявяват желание да бъдат допуснати да служат в редовете на турската армия или да създадат свои самостоятелни войскови единици.

⁴¹ Стр. Димитров, Въстанието от 1850 година в България, С., 1972, БАН, с.50 - 56.

⁴² Пак там, с.57.

⁴³ S.Bielinski, opus cit., s. 33.

Тая идея бива лансирана по-късно от М.Чайковски и Вл.Замойски⁴⁴ и възприета от аристократическите среди на полската емиграция с политически център хотел "Ламбер" в Париж.

Междувременно Русия и Австрия отправили остри ноти до Турция с искане да им бъдат предадени потърсилите убежище в Турция емигранти. Това искане, предявено на Портата от руския представител генерал Леон Радзивил, се базирало на точка 2 от договора, сключен между Русия и Турция на 10/12 юли 1774 г. при Кючук Кайнарджа.⁴⁵ Турция, чувствувайки подкрепата на Англия и Франция, отказала да предаде емигрантите. Предизвикана била остра дипломатическа криза.⁴⁶

Като изход от създадалото се напрегнато положение турското правителство предложило на емигрантите да приемат мохамеданството. Осъществяването на това предложение решавало главната задача - полските емигранти /повече от половината имали офицерски чинове - б.м., Г.П./ със своя богат военен опит да бъдат включени в редовете на турската армия или най-малкото, като останат в империята, да вложат своите умения като специалисти в стопанството. Такова решение на въпроса за полските емигранти било и в унисон с плановете на главния агент на княз Чарториски при Портата М.Чайковски, който мечтаел да организира от потурчените толски войници, останали в редовете на турската армия, своите "казашки полкове" за борба срещу Русия.

Отказа на Турция да предаде емигрантите трябва да разглеждаме и като определена демонстрация на нейната независимост спрямо Русия и Австрия.

Как са реагирали полските емигранти на предложението на турското правителство за потурчване и какви са били резултатите? Отговор на поставения въпрос ни дава Грабовецки. Той

⁴⁴ В. Смоховска-Петрова, пос.съч., с.118 и сл.

⁴⁵ Международни актове и договори, съст.доц. Слава Стефанова, С., 1958, с.88 - 89; Г. Плетнъов, пос.съч., с.196.

⁴⁶ Подробности за развоя на кризата дава Северин Биелински, който бил изпратен от ген.Висоцки като представител на полските емигранти пред Портата. Пристигнал в Константинопол на 11.IX.1849, пос.съч., с.45 - 54.

пише в своите спомени: "Генерал Бем, Кмети и няколко други унгарски генерали първи приели тая мисъл. Техният пример послепвали много унгарци с различни чинове, а от поляците се намерили едва 15 - 18 от низшите чинове. Тях турците настанили в своите казарми в крепостта" /с.192/.

По въпроса за броя на приели мохамеданството поляци край Видин и изобщо за склонността на последните да приемат мохамеданската религия в нашата историография съществуват различия. Автори като Ст.Чилингиров,⁴⁷ П.Миятев⁴⁸ и Г.Плетнъв⁴⁹ поддържат становището, че емигрантите, особено поляците, масово са приемали мохамеданската религия, но тя "не се е отразила отрицателно върху тяхното национално съзнание, върху техния начин на живот"⁵⁰. На противоположно мнение е В.Смоховска-Петрова. По тоя въпрос тя пише: "С изключение на Бем и немногобройни единици мнозинството поляци и унгарци отказват категорично да се подчинят на това изискване"⁵¹. Нека да видим какво ни съобщават документите.

В своето ценно изследване, написано на основата на унгарски и турски документи, Б.Недков пише: "През месец септември и първата половина на октомври във Видин се помохамеданичиха 256 души, повечето от които поляци"⁵². Това твърдение е в противоречие със съобщението на Грабовецки, цитирано от нас по-горе, но то е в противоречие и с един от документите, които Б.Недков е публикувал в края на своята работа. Тоя документ представлява разписка за 1494 гроша, отпуснати за потурчените 241 унгарци. Разписката е подписана от генерал Шейн /Ферхад паша/, който получил парите и ги раздал на по-

⁴⁷ Ст. Чилингиров, *Маджари и поляци в Шумен*, С., 1943, с.58.

⁴⁸ П.Миятев, *Спомени за пребиваването на унгарската емиграция в България през средата на миналия век*, ИИБИ, кн.1-2, С., БАН 1951, с.317.

⁴⁹ Г. Плетнъв, *пос.съч.*, с.200.

⁵⁰ Пак там, с.200.

⁵¹ В.Смоховска-Петрова, *пос.съч.*, с.95.

⁵² Б.Недков, *пос.съч.*, с.234.

турчените унгарци в навечерието на заминаването им за Шумен. Ако към тоя брой на потурчените край Видин унгарци /241/, документално потвърден от турците,⁵³ прибавим петнадесетте потурчили се поляци, за които ни съобщава Грабовецки, ще получим числото 256, което показва общия брой на потурчилите се емигранти край Видин и което Б.Недков цитира в началото на своята работа, ползувайки вероятно унгарски източник. Тоя факт потвърждава още веднъж достоверността на сведенията, които дава Грабовецки.

Какво е било отношението на голямото болшинство от полската емиграция към предложението за приемане на мохамеданството, се вижда от писмото на ген.Висоцки до представителя на легиона в Константинопол Северин Белински. Писмото е писано на 19.IX.1849 г. Висоцки пише: "Не! Това не може да бъде! За предложението на турците не искаме и да чуем... Ако считаме за подъл тоя човек, който е сменил своето политическо убеждение за собствен интерес, какво да кажем за човек, който заради своята безопасност сменя вратата на своите бащи? Най-после ние не сме частни лица, а представители на своята родина. Трябва ли заради страхливостта да навлечем вечно опозоряване на своя народ? Не, още веднъж не, да става каквото ще, не ще опетним честта на полското име."⁵⁴ Друг изтъкнат политически деец на полската емиграция в Турция и известен писател, в чиито работи се чувствува искрено братско чувство и уважение към нашия народ - З.Милковски,⁵⁵ пише по същия повод: "Предложението отхвърляме така просто и естествено, както един ковач не би приел да ушие жилетка. С нашия занаят на войници на свободата не можеха да се съгласуват ислямизмът и редиците на турската войска. В тях щяхме да противоречим сами на себе си!"⁵⁶

Емигрантските централи в Париж и участниците в политическия кръг около княз Чарториски също се обявяват против

⁵³ Вж. Б.Недков, пос.сър., док. № 1, с.242.

⁵⁴ S.Bielinski, Polacy w Turcii., s. 45.

⁵⁵ Z.Milkowski, Od kolebki przez życie, Reine wydanie, t.I - III, Kraków, 1936/1937.

⁵⁶ Цит. по В.СМ.-Петрова, Михаил Чайковски ..., с.6.

приемането на мохамеданството. Спонтанното недоволство и решителният отказ на турското предложение имат своите причини както от етично, така и от политическо естество.⁵⁷ От друга страна, тоя отпор предизвикал жив интерес и задоволство сред българското население, като допринесъл за изграждането на потесни връзки с емигрантите.⁵⁸

Все пак факт е, че една, макар и малка, част от висшите офицери, чието екстрадиране от Турция е било изискано от Австрия и Русия по списък, са приели мохамеданството. Един от тях по-късно е бил и Северин Белински /Нидхад паша/. Той се присъединява към ищеите на Чайковски, който счита, че така по-добре ще могат да служат на отечеството си, влияейки на Турция главно в политиката ѝ по отношение на Русия. По всяка вероятност приелите мохамеданството са били обвинявани от своите съотечественици в малопушии и дори в страх, защото Белински, като застава в тяхна защита, пише: "Бем прие мохамеданството не от страх, защото Бем и страх са две думи, които заедно не могат да съществуват."⁵⁹

За други масови потурчвания в изворите не се споменава. Ние считаме обосновката, с която Б.Недков отхвърля сведенията на Ст.Чилингиров за такива потурчвания в Шумен, за напълно приемлива.⁶⁰

Докато Турция води борба за спечелването на полските емигранти, подпомагана активно от М.Чайковски, Австрия изпратила един от своите генерали, който обявил амнистия. По тоя повод Грабовецки съобщава: "Няколко хиляди унгарци - притиснати от глад и крайна мизерия, и няколко десетки поляци от Галиция се поддали на миража... били веднага отведени с ескорт в Темешвар"⁶¹ /с.192/.

В края на октомври Портата решила да изтегли емигранти-

⁵⁷ По-подробно за причините вж. В.С.мох.-Петрова, цит. съч., с.96.

⁵⁸ Пак там, с.97 и сл.

⁵⁹ S.Bielinski, opus cit., s. 45.

⁶⁰ Б.Недков, пос.съч., с.241; Ст.Чилингиров, пос. съч., с.58.

⁶¹ По данни от турските документи на уверенията за амнистия се поддали 2732 унгарци, 124 поляци, 201 италианци и други, или общо от лагера край Видин 3156 души. Вж. Б.Недков, пос.съч., с.235.

те във вътрешността на страната. За тяхно местожителство бил избран гр. Шумен. Грабовецки сочи само датата, на която полските емигранти напуснали Видин, без да посочва техния брой. От Видин през Арчар, Лом, Плевен, Севлиево, Търново за Шумен според Б. Недков тръгнали на 30.X.1849 г. генерал Бем с петнадесет души поляци, приели мохамеданството, а след тях все през същия ден - още 790 полски офицери и войници.⁶² На 1 и 3 ноември са тръгнали две групи унгарци. В първата - 241 души, които били приели мохамеданството, а във втората - 423 християни начело с Кошут,⁶³ Следователно от Видин за Шумен са тръгнали 1469 поляци и унгарци. Считаме, че това число в противоречията относно броя на пристигналите в Шумен емигранти е най-близко до действителното.⁶⁴

В нашата историография негласно е утвърдено схващането, че в Шумен са преобладавали унгарските емигранти. Може би това се дължи на обаянието и авторитета, които е имал Лайош Кошут - наложил се като централна фигура сред емиграцията. Фактите обаче показват, че полският елемент, който се проявява и като по-монолитен, е преобладавал. В потвърждение на горното е и съобщението на Й. Бьодей, че на Нова година 1850 г. б.м., Г.П./ броят на унгарците в Шумен е бил 500 души.⁶⁵

По отношение на пътуването до Шумен Грабовецки отбелязва: "Ние, поляците, тръгнахме на 30.X.1849 г. Дадени ни бяха волски коли и определено число оседлани селски коне... никой не вървеше пеш. Заедно с всеки ездитен кон бягаше и неговият стопанин, българин, чак до станцията, където бяха сменяни конете и колите" /с.193/.

По време на престоя си във Видин и пътуването си до Шумен Грабовецки имал възможност да опознае бита на българите, техния поминък, традиции и душевност. Наблюдавал е взаимоотношенията им с поробителите и техния копнеж за свободен живот. Поради изостаналостта на турската империя в сравнение със страните на Западна Европа много факти и обстоятелства му правят дълбоко впечатление и той подробно ги описва.

⁶² Б. Недков, пос.съч., с.236.

⁶³ Пак там, с.236.

⁶⁴ За тия противоречия вж. у Г. Плетнъов, пос.съч., с. 217, бел.30.

⁶⁵ И. Бьодей, пос.съч., с.89.

"Българите в околностите на Видин нямат застроени села, живеят в землянки, изкопани в земята, които за по-голяма сигурност и устойчивост са подплатени с първо. Поради страх от нападения и грабежи от страна на турците сами не строят къщи, тъй като в земята по-лесно и по-сигурно могат да скрият всичко от техните очи - домашни животни и птици - всичко под земята.

В околностите на Шумен и Варна могат да се видят повече застроени къщи, но те са турски. Могили, засипани със земя, от които се издига дим, оградени с плет, тук-там купи слама или сено показват селата, които са рядко, но затова пък много населени. Пътища нямат почти никакви, затова, ако някога се случи да мине пътник, принуден е да взема водач от едно село до друго" /с.193/.

Наистина твърде нерадостна картина, но наблюдателността на нашия автор и неговата непредубеденост му дават възможност да открие истинската причина за това състояние на нещата. Зависимото положение на българите по отношение на верските разбирания също прави впечатление на Грабовецки.

"Българите изповядват гръцко-униатската религия. Църквите им са също под земята... без всякакви външни знаци на църкви и там извършват своите служби.

Българите по селата са подтискани от турците, недоверчиви са към чужденците, пред които всичко укриват, дори и с пари, с голяма молба може да се купи нещо за ядене, и то парите трябва да се дадат предварително"/193/.

Струва ни се, че тук трябва да отворим една скоба. Българското население е показвало многобройни примери на гостоприемство - особено подчертано към чужденците. Това гостоприемство обаче се определяло от факта на чия страна са тия чужденци. Й. Бьоей съобщава, че когато пътуващите към Шумен унгарски емигранти се представяли за руснаци, същите тия "затворени и недоверчиви" български селяни са ги посрещали с отворени обятия.⁶⁶ Това чувство у българите се запазило и покъсно. Дори факт от подобен род послужил на народния поет Ив. Вазов като сюжет за разказа "Негостолюбиво село". Следователно отношението на чужденците към Русия определяло по голяма степен и отношението на българското население към тях.

⁶⁶ Й. Бьоей, пос. съч., с. 86.

Облеклото, условията за живот и положението на българите в селата и градовете са обекти, които Грабовецки наблюдава твърде внимателно. В своите бележки той обобщава виденото и прави определени изводи.

"В градовете българите са по-свободни и по-богати. Занимават се освен със земеделие и с търговия... Стоките им са груби и необработени. Нямаат също така - както и в селата - църкви, извършват богослужение в домовете, предназначени за това... Забранено им е да имат камбани, заместват ги дървени клепаля... В цяла Турция градовете са изградени по един начин - нечисти, кални, а къщите дървени с прустове. Жителите в градовете са възприели турското облекло, по този начин да се приближават до турците и да избягнат преследването.

По селата обаче са запазили народното облекло: кафтан от сукно, панталоните по турски модел, сукнени или от грубо платно, шапка от овча кожа, на нозете сандали, омотани около крака по средата на прасеца, отгоре ямурлук или сукман. Жените се обличат по селски, така както в Полша.

В градовете имат по-голям вкус и определена степен елегантност. Носят връхна горна дреха от тънко сукно... за зимата гарнирана с кожа, при това броцирана или обшита с шнурове. Под горната дреха носят кафтан също от тънко сукно..., често извезан със златни или сребърни шнурове..., носят дълги чорапи, чепички или чехли на краката... В ръцете си носят броеници не за молитва, а за забавление, които постоянно прехвърлят. Турците носят също такива броеници, това е общ обичай, който символизира добър тон.

Техните домове вътре имат доста резба..., но всичко е грубо и несръчно. Вътре са чисти и подредени по турски вкус. Застлани са с килими /черги - б.м./ и губери, и то навсякъде... Легла почти не познават. Около стените на стаите имат шкафове и много възглавници, на които почиват и спят, като мъжете и жените почти не се събличат. Откъм улиците имат високи дървени стобори, за да не може да се види това, което се намира вътре. Зад стоборите всеки собственик има по няколко постройки, свързани помежду си..., имат и общи скрити изходи, които им служат в случай на нападение от страна на турците" /с.194/.

"Животът на българите е скромен, както и храната. Хранят се най-много с месо - пушено или сушено, сушени плодове, лук, чесън и варива. За пиене имат ракия и вино, твърде лошо и не-много. Виното и свинското месо крият, тъй като турците не го

ядат. В градовете не държат свини, а само по селата, в които не живеят турци.

Жените рядко излизат от домовете си и никога самички. Облеклото им е също до голяма степен възприето от турските жени.⁶⁷ Ноят така, както тях, широки шалвари /?/, свити принозетете, обаче не се закриват. Както в градовете, така и в селата се боят и ненавиждат турците, които се отнасят с тях лошо, дори жестоко... На българите не е разрешено да се бранят при нападение от страна на турчин.

Страната е плодородна, но слабо обработена. Необозрими степи или целини, от които едва една част, и то около селата и градовете, е обработена. Религията си са запазили и с голяма добросъвестност спазват старите обичаи. Така например по време на Задушница се събират край гробовете, където ридаят с пронизителен глас..., след това се черпят и пият за умрелите. С българите можеш да разговаряш на малоруски език.

Влиянието на Русия сред българите, сърбите и другите славянски родове е голямо. Техните свещеници поддържат това влияние и оттам очакват своето избавление и отхвърляне на турското робство.

Реките Искър, Вит, Осъм и Янтра, някои от тях твърде дълбоки и бистри, преминахме през бродове, тъй като липсваха мостове" /с.195/.

"На 17.XI.1849 г. пристигнахме в Шумен. Подофицерите и войниците бяха настанени в казармите. Генерал Висоцки поради слабото си здраве назначи за комендант в казармите подполковник Идзиковски.⁶⁸ Всички офицерски чинове получаваха заплата, но от чин капитан надолу бяха така малко заплатени, че ни би могло да се изхранят, затова поручиците и подпоручиците се настаниха по-късно в казармите, където получаваха храна заедно с подофицерите и войниците"/с.196/.

Определен интерес представлява въпросът за икономическите ресурси на емигрантите. Парите определяли възможностите

⁶⁷ Вж. по тоя въпрос у П.Миятев, пос.съч., с.224.

⁶⁸ Годината и мястото на раждането му са известни. По време на революцията в Унгария командувал отначало като майор отряд от 250 поляци, с които се отличил в боевете край Терещенберг. Починал в Турция след 1858 г.

на емигрантите в стопанско отношение, начина им на живот, влияели и на тяхното отношение към един и друг проблем. По тоя въпрос в нашата литература съществуват две, и то противоположни мнения. Пръв по тоя въпрос пише Ст.Чилингиров.Като се базира на спомените на граждани от Шумен за медни и златни унгарски и австрийски монети, приемайки версията за сечени от емигрантите монети, Чилингиров заключава: "...всеки емигрант е имал достатъчно средства и с широка ръка умел да ги пилее"⁶⁹. До известна степен тая теза застъпва и П.Миятев. Той пише, че емигрантите били приети на първо време сърдечно от турските власти, като им били дадени условия за добро, дори охолно съществуване.⁷⁰

На противоположното становище застава Б.Недков. Той цитира водача на унгарските емигранти Кошут, който пише в своите спомени, че унгарските изгнаници "не носят нищо от родината си освен неприсъхващата си любов към нея"⁷¹. Що се касае до средствата, които турското правителство е отпуснало за емигрантите, Кошут отбелязва: "Нашите офицерски чиновници получават по 56 пари дневно и бедствуват твърде много!"⁷² Между другото Чилингиров съобщава, че една свещ от спермацет в Шумен струвала 100 пари. Нямаме основание да считаме, че положението на толящите е било по-добро от това на унгарците.

Известно е, че турците сравнително добре са посрещнали емигрантите. Това е било в унисон с техните планове. По-късно обаче при започналата остра дипломатическа криза с Русия и Австрия и отказа на болшинството от емигрантите да приемат емигрантството се достигнало до промяна в отношенията на Портата към тях. Материализиран израз на тая промяна е намаляването на средствата, отпускани от правителството за емигрантите. Това се почувствувало особено силно, когато те били покарани в Шумен.

След като прави подробно описание на крепостните съоръжения на Шумен, Грабовецки съобщава: "Генерал Бем и унгарски-

⁶⁹ Ст. Чилингиров, пос.съч., с.53 - 56.

⁷⁰ П. Миятев, пос.съч., с.316.

⁷¹ Б. Недков, пос.съч., с.333 и сл.

⁷² Пак там, с.238.

те генерали, както и тия, които приеха исляма, бяха настанени в казармите на кавалерията извън града. Градът е доста обширен, турците заемат центъра, а българите са настанени в покрайнините и Шумен е далеч по-мръсен от Видин" /с.197/.

Особено голямо внимание Грабовецки отделя на душевното състояние на своите другари. По този повод той пише: "Както в лагера край Видин, така и тук, в Шумен, веселостта и вярата не ни напуснаха. Почти всяка вечер се устройваха концерти, пехме, свирехме, танцувахме. На тия наши забави се събираха жителите на града и се учудваха на нашата веселост. Освен това сформирахме театър в казармите,⁷³ който според възможностите си доста добре подредихме. На театралната завеса бяха изобразени замислени и тъжни един полски улан, хванал за ръка унгарски хусар, край една надгробна могила. Тая картина беше дело на младия Суходолски,⁷⁴ която той нарисува гладко и с вкус. Театралните пиеси избирахме по памет – бяха весели и забавни. Често съставяхме нови – плод на собствената ни фантазия. В това отношение поручик Бентковски⁷⁵ от Познанското княжество много им помагаше. На тия наши театри присъстваха не само наши и унгарските генерали и офицери, но дори и турци и българи от града. Тукашният паша посети няколко пъти театъра; доволен от играта, след завършването на представлението изпрати на сцената няколко дуката. В Турция не познават театъра" /с.197 – 198/.

Грабовецки отново подчертава, че поради липсата на пари липсвало всичко. Наистина турското правителство отпуснало известен брой ямурлуци, тесни панталони, чепици, но всичкото ва "беше от най-лошо качество, лошо изработено, не издържаеше дълго и 'от студа предпазваше зле" /с.198/.

⁷³ П. Пенев, Сто години български театър. В сб. "Сто години български театър", ред. Б. Митов и др., С., 1956, с.35 – 37.

⁷⁴ Полски художник. Женен за дъщерята на М. Чайковски Каролина.

⁷⁵ Владислав Бентковски е роден на 24. IX. 1817 г. във Варшава. Известен въстанически деец и публицист. След 1850 г. е редактор на редица вестници. Починал на 2. X. 1887 г. в гр. Познан.

Грижите, свързани с ежедневието, били многобройни и често пъти трудно преодолими, но според нашия автор не те са били най-лошото. Той пише по този повод: "Най-много ни измъчваше мисълта за бъдещето. Накъде да се обърнем и какво да работим? Всички надежди пропаднаха. В Турция никой не желаше да остане, тъй като се виждаше, че страната е изостанала, народът ленив, тромав и във всичко се чувства малко живот. Никаква индустрия, но най-много отблъскваше дивото, варварско отношение на турците към жителите. Турчинът е азиатец, необуздан, недисциплиниран, незанимаващ се с нищо, муден, мръсен, неморален, отдаден изцяло на лулата и сарая.

Турците не познават другарските компании нито пък забавите. В кафенето при чаша кафе и с лулата престояват по цял ден без разговор. Не познават политическия живот и всичко им е чуждо. Коранът им забранява да се вмесват и занимават със света" /с.198/.

При това положение сред емигрантите започват да се пораждат различни идеи за бъдещето: да преминат на турска военна служба, да създадат християнски военни полкове или пък да се разселят в отделни колонии. Болшинството обаче мислели как да се освободят от турската опека.

В политическо отношение сред полските емигранти в Шумен най-активна дейност развила секцията на Полското демократично дружество. Тая политическа организация на полските емигранти била създадена на 17.III.1832 г. в Париж от Александър Пуласки, Адам Гуrowsки и други. Имала подчертано буржоазно-демократичен и независим характер. През нейните редове за тридесетгодишното ѝ съществуване преминали над четири хиляди емигранти. Най-много членове са фигурирали в периода 1848/1849 г. - около 1600 души. В редица свои декларации централното ръководство нападало остро монархическата политическа програма на княз Адам Чарториски и хотел Ламбер. Членовете на дружеството имали обширни връзки със западноевропейските революционни и прогресивни организации. Активна дейност са развили секциите във Франция, Англия и САЩ.⁷⁶

Секцията на Полското демократично дружество в Шумен е била организирана в края на месец ноември 1849 г. от Францишек Сокулски, който станал неин председател, а за секретар бил избран бившият семинарист и известен конспиратор в Гали-

⁷⁶ M. Tyrowicz, opus cit., ss. VII, 859.

ция Антони Жабицки. От името на секцията Жабицки бил изпратен в Константинопол, за да издействува от Портата средства за отпътуването на част от емигрантите от Турция в Западна Европа. Тая мисия той изпълнил успешно и донесъл в Шумен 3000 пиастъра, с помощта на които била организирана и изпратена втора група емигранти от 250 души поляци и 11 унгарци, които пристигнали в пристанището Ливерпул - Англия, на 4.III.1851 г.

Пристигайки в Англия, Жабицки заел мястото на Подолецки, който заминал за Франция, в централното ръководство на Полското демократично дружество. След известно време станал секретар на полската секция в Генералния съвет на Първия интернационал.⁷⁷

Секцията на Полското демократично дружество в Шумен водела пропаганда сред полските емигранти да не емигрират в Африка и Америка, като разчитала на възобновяване на революционните борби в Европа. Ръководителите отчитали революционната обстановка на Балканите и също искали тук да задържат своите хора.⁷⁸

Под редакцията на Францишек Малиновски, Фортунат Стровски и Людвик Ястшебски Полското демократично дружество в Шумен издавало свой вестник, който за съжаление излизал нерегулярно и бил издаван в ръкопис. Вестникът пропагандирал идеята за освобождението на Полша по пътя на революционната борба за разлика от шляхетско-монархическата група на княз Чарториски, която виждала освобождението на Полша резултат от дипломатическата дейност на великите сили.⁷⁹

Междувременно в Шумен идва Ахмед ефенди, който от името на правителството предложил на емигрантите следните три възможности: 1/ Да постъпят в турската войска. 2/ Да останат в турската държава като занаятчии и промишленици. 3/ Тия, които желаят да напуснат Турция, могат да се отправят само на остров Малта.

⁷⁷ Sł. Kalemka, Welka Emigracja, W-wa, 1971, ss.373,379.

⁷⁸ Пак там, с.379.

⁷⁹ Dzienik Emigracji Szumla, 22.VII- 29.X.1850, Muzeum Czartoryskich, sign. 5664, ss. 1135 - 1190.

Как са реагирани на тия предложения полските емигранти. ни съобщава Грабовецки. В своите спомени той пише: "Липсата на сведения какво може да се започне на Малта, каква издръжка може да се намери там и най-вече слуховете, че оттам ще бъдем откарани в Америка, склониха по-голямото число емигранти да останат в Турция на работа или да влязат в редовете на армията. Едва 125 души решиха да се отправят за Малта" /с.198/.

На 13.III.1850 г. полските емигранти, изявили желание да заминат за Малта, били отправени към Варна. Тук пристигнали на 15 март и още същия ден били натоварени на борда на товарния кораб "Такиер" и се отправили за остров Малта, където пристигнали на 5.IV.1850 г. Групата била ръководена от Вл.Замойски и участниците в нея разчитали на белгийска военна служба, но скоро станало ясно, че тая възможност вече не съществува.⁸⁰ С тая група от Турция е отпътувал и нашият автор - Яценти Грабовецки.

*

*

*

Използуваните спомени на полските емигранти ни дават възможност да уточним редица въпроси и да направим някои изводи, свързани с техния престой в нашите земи през 1849 и 1850 г.

1/ Точният брой на преминалите и останали в Турция полски емигранти, взели участие в унгарската революция през 1848г., е трудно да се уточни. Считаме, че неговата долна граница след заминаването на групата за остров Малта се движи около 650 - 700 души.

2/ Сведенията не потвърждават тезата за масовите потурчвания на полските емигранти. Приели исляма главно висшите офицери, които Русия и Австрия настоявали упорито да бъдат предадени по списък, представен от тях. Идеята на М.Чайковски, че приемайки мохамеданството, ще могат по-лесно да влияят на турската политика по отношение на Русия, което е щяло

⁸⁰ Sł. Kalembka, Wielka emigracja. Polskie wychodźstwo polityczne w latach 1831-1862, W-wa, 1971, s.365.

да ускори освобождението на Полша, била решително отхвърлена от голямото болшинство емигранти.

3/ Твърдението, че емигрантите имали достатъчно средства и с "широка ръка ги пилеели", не намира потвърждение в изворите. Сведенията от полски и унгарски произход говорят точно обратното.

4/ Определено влияние полските емигранти упражнили и върху културния живот на българското население. Това особено се почувствувало в Шумен. Не случайно тоя град станал люлка на българския театър.

5/ За пръв път в българските земи, също в Шумен, бил издаван от полските емигранти периодичен ръкописен вестник.

6/ Въпреки че са намерили убежище в Турция и получили макар и минимална финансова подкрепа, емигрантите въстават и негодуват срещу турските порядки и отношения към поробеното население. Техните симпатии са решително на страната на поробените българи.

7/ Сведенията на емигрантите за бита, стопанския и културния живот на българите със своята непредубеденост представляват интерес за специалиста, който работи върху проблемите от историческото развитие на нашия народ през XIX в.

ПОЛЬСКИЕ ЭМИГРАНТЫ В БОЛГАРИИ В 1848-1850 г.

Георги Пырвев

/Резюме/

На основании источникового материала, почерпнутого из воспоминаний польских эмигрантов, автор рассматривает разные проблемы, связанные с пребыванием польского легиона на наших землях после разгрома Венгерского восстания в 1848-1849 г.

Сделана попытка опровергнуть тезу о массовом принятии магометанства польскими эмигрантами, легшую в основу работ некоторых болгарских исследователей.

Рассмотрены вопросы о финансовых возможностях эмигрантов и некоторые ошибочные постановки вопроса в этом отношении. Указано на влияние польских эмигрантов на болгарское население в области культурной жизни.

Сведения эмигрантов о быте, хозяйственной и культурной жизни болгар представляет интерес для специалиста, работающего над проблемами исторического развития нашего народа в 19 в.

LES IMMIGRÉS POLONAIS EN BULGARIE EN 1849 - 1850

Guéorgui Parvev

/Résumé/

Les mémoires d'immigrés polonais fournissent la base sur laquelle l'auteur étudie des problèmes différents concernant le séjour de la légion polonaise en Bulgarie après l'étouffement de l'insurrection hongroise de 1848 - 1849.

L'auteur conteste la thèse de certains chercheurs bulgares selon laquelle les immigrés polonais se seraient massivement convertis au mahométisme.

On y étudie les questions des possibilités financières des immigrés en rejetant certaines thèses fausses sur ce sujet. On souligne l'influence des immigrés polonais sur la population bulgare dans le domaine culturel.

Les témoignages des immigrés sur la vie économique, sociale et culturelle des Bulgares sont d'un grand intérêt pour le spécialiste qui travaille sur les problèmes du développement historique du peuple bulgare au 19 s.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XII, кн. 3

Факултет за история

1974 - 1975

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "CYRILLE ET METHODE"

DE V. TIRNOVO

Tome XII, livre 3

Faculté d'histoire

1974-1975

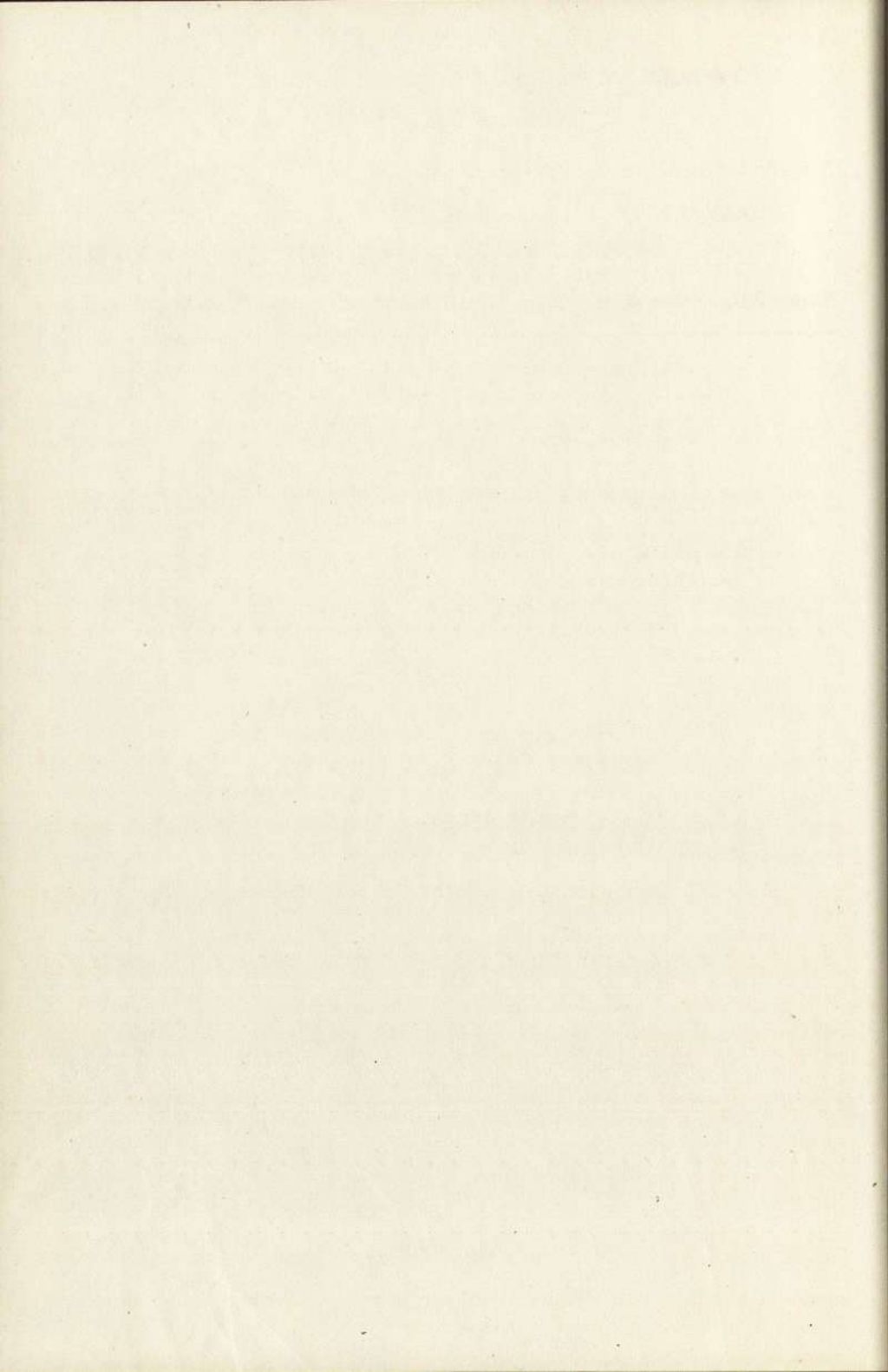
ГЕОРГИ ПЛЕТНЬОВ

СЪПРОТИВАТА НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД ПРОТИВ
ОСМАНИЗИРАНЕТО НА РОДНИТЕ УЧИЛИЩА
В ДУНАВСКИЯ ВИЛАЕТ

GUEORGUI PLETNIOV

LA RESISTANCE DU PEUPLE BULGARE CONTRE
L'OTTOMANISATION
DES ECOLES DANS LE VILAYET DU DANUBE

Велико Търново, 1975

Проблемът за опитите на турското правителство и най-вече опитът на Мидхат паша като валия на Дунавския вилает да унищожи развиващата се непрестанно българска просвета не е отбягнал от погледа на българските историци. Още преди 9. IX. 1944 г. някои буржоазни учени се опитаха да изяснят турската политика спрямо българските училища през втората половина на XIX в. В своите изследвания те не успяха да вникнат дълбоко в същността на инициативата на турската власт за реформиране на просветното дело в империята, включително и в българските земи. Тези историци направиха несполучливи опити да оправдаят участието на някои наши възрожденски учители в подроботването и осъществяването на реформата, целеша ликвидирането на българското образование.¹

След победата на социалистическата революция у нас историците-марксисти обърнаха внимание на този важен въпрос от историята на Българското възраждане, но това беше твърде недостатъчно. В работата си "Борбата на нашия народ срещу опитите за превръщането на българските предосвобожденски училища в оръдия на султанската власт" проф. Н. Чакъров на една по-широка основа разглежда стремежите на турската власт да превърне българските училища в едно важно средство на своята денационализаторска политика.² При разработването на този важен въпрос проф. Чакъров се е облегал изключително върху материали на възрожденския печат, не е използван архивен материал, което е довело до изпускането на някои моменти и страни на реформата, на съпротивата на българския народ, на отно-

¹ К. Крачунов, Турската държава и българските училища /1864-1870/, "Просвета", г. I, кн. 8; Н. Антонов, По въпроса за отоманизирането на българските училища, Архив на МНП, г. III, кн. IV; П. Карапетров, Мидхат паша и опитването му да потурчи българските училища, "Българска сбирка", г. V, 1898, с. 56-63.

² Н. Чакъров, Борбата на нашия народ срещу опитите за превръщане на българските предосвобожденски училища в оръдия на султанската власт, Известия на Института по педагогия, кн. IV, С., 1954.

шението на другите страни и специално на Русия към асимилаторската политика на турската власт в областта на просветата.

В своето изследване "П.Р.Славейков - обществена и политическа дейност" акад. Д.Косев обръща внимание на просветната реформа, но дотолкова, доколкото да изясни ролята на Славейков и редактирания от него в-к "Македония" в борбата против османизиранието на родните училища.³ В последно време на този проблем от българската история бе обърнато отново внимание.⁴

При написването на настоящата статия сме изхождали от схващането, че този важен проблем от историята на Българското възраждане е все още слабо проучен и е наложително неговото цялостно изследване. Необходимо е в резултат на досегашните постижения на българската историческа наука, както и на привличането на нов материал да бъдат проучени просветната политика на турския реформатор Мидхат паша, отношението и съпротивата на различните обществени слоеве на българското възрожденско общество спрямо тази голяма опасност за българската нация.

*
* *
*

През епохата на Възраждането българският народ бил поставен при извънредно тежки политически и икономически условия на живот. Младата българска буржоазия чувствувала остра нужда от развитието на родната просвета, поставена на широка светска основа. Съществуващите килийни училища не могли да задоволят нуждите, интересите и амбициите на осъзнаващата се и развиваща се буржоазия, еснафство и народни маси. На буржоазията ѝ били нужни хора, владеещи чужди езици, знаещи математиката, историята и другите светски науки, хора, способ-

³ Д. Косев, П.Р.Славейков - обществена и политическа дейност, ГСУ, ИФФ, т. 48, С., 1947.

⁴ Г. Плетньов, Борбата на българския народ против просветната реформа на Мидхат паша, "Музеи и паметници на културата", 1971, кн. 1, както и в "Ролята и мястото на чорбаджиите от Търновско в просветното движение през Възраждането", Тр. на ВТУ, т. X, кн. 2.

ни да развият модерно производство и търговия, които достойно да представят нашия народ в другите страни. Засилващите се икономически връзки с напредналите западни страни налагали българските партньори да бъдат образовани, начетени и културни. Тези причини, както и националното самоосъзнаване принудили българската буржоазия да стане инициатор и попечител за развитието на българската просвета. Нейните инициативи намерили всеобщата подкрепа на селячеството, на градските маси и еснафските организации. Тази подкрепа била оная предпоставка, която осигурила бързия напредък на българското училище, тя спомогнала за превръщането му в разсадник на светски знания, на революционни идеи, за да го превърне във важен фактор на националното самоосъзнаване и даде своя важен принос за оформянето на българския език.

В своето развитие родното училище трябвало да преодолява многобройни прегради и препятствия от страна на турските управляващи среди и фенерското духовенство. В борбата против опитите на гръцкото духовенство да превърне българските училища във важен институт за осъществяването на асимилаторските цели на гръцката буржоазия бил натрупан достатъчен опит и рутина, създадена била основата, върху която израснали ония сили, които по-късно се надигнали сплотени и единни в борбата против османизирането на българската просвета. В борбата против своите врагове българското възрожденско училище постигнало забележителни успехи, които били немислими без неговия народен характер. Тези успехи се обясняват и с нарасналите национални нужди от просвета и култура.

Схванали острата необходимост от изграждането и развитието на национално училище, редица български търговци и представители на еснафите ревностно заработили за неговото издигане и усъвършенствуване. Благотворителността на първотвореца на българското светско училище Васил Е. Априлов била заразителен пример за голяма част от българската възрожденска буржоазия. "Габровското училище – пише П. Р. Славейков – по това време не само че послужи като пример и образец за въздигането и на други училища в България, но заслужи, като достави на повечето от тях учители и като ги снабдяваше с необходимите за пръв път учебни книги. И в това се състои главната и неоченима заслуга на неговите първи учредители и попечители."⁵

⁵П. Р. Славейков, Габровското училище и неговите първи попечители, Цариград, 1866, с. 14.

Още в своите пелени новобългарското училище се изгражда върху редица демократични принципи – всеобщност, достъпност, безплатност и др. Издръжката на училищата се поела от българските общини, които през 30-те години на XIX в. започнали да играят все по-голяма роля в обществения живот на българите. Те проявявали похвален стремеж да изградят хубави училищни сгради, търсели добри и способни учители, осигурявали средствата за издръжката на училищата. Болшинството от българските общини се съобразявали със завета на В.Априлов: "Учителят няма да взема от чуждите момчета, дето дохождат в Габрово да се учат от други места, някаква заплата за учението... Така и вие, господа епитропи, няма да вземате от чуждите момчета нито една пара, освен ако щат бащите им да пожертвуват нещо. Школата е обща и открай света ако дойдат, нека се учат."⁶

Когато нуждите на български училища от финансови средства нараствали и общините се изправяли пред опасността да не намерят необходимите средства, били въведени прогресивно-подоходни такси, които родителите трябвало да изплащат на училищните каси. Така постъпила Търновската община, която известила на всички родители, че се въвеждат следните такси: "За "състоятелно семейство", ако има едно дете ученик, ще плаща годишно 60 гроша, а за следващите – по 15 гроша; за семействата от "средното съсловие" таксата за едно дете е 40 гроша, а за следващите – по 10 гроша; учениците от бедните слоеве на населението трябва да плащат по 25 гроша за първото и по пет за следващите."⁷ Независимо от тези разпоредби общината подхождала според конкретния случай и правела изключения, като допускала децата на бедните да не плащат такса за своето учение.

Поставено на широка светска основа, българското училище и неговите първи създатели се постарали още в първите дни да го поставят в независимост от църквата и религиозното обучение. Те били твърдо убедени, "че училището не би изпълнило своята историческа мисия, ако бъде поставено под контрола или

⁶ П. Р. Славейков, Габровското училище и неговите първи попечители, Цариград, 1866, с. 20.

⁷ НБКМ, БИА, II А 2337.

дори, под влиянието на органите на църквата"⁸. При тази си позиция те изхождали от положението, че господството на Цариградската патриаршия ще направи всичко възможно, за да превърне българските училища в благоприятно поле за великогръцката пропаганда и шовинизъм. Това накарало първотворците на новото българско училище да бъдат категорични в това отношение: "Това нещо няма го нийде в света - да има духовното съсловие власт над светското учение. Владиката може да дири какво учи учителят и ако учи разкол и ереси, да го обади на попечителите."⁹

В действителност една част от учителите в българското училище били духовни лица, но в своята педагогическа дейност те били на първо място патриоти и едва след това представители на църквата. Още повече, че през Възраждането в своето болшинство българското духовенство е играело положителна роля в борбата за самостоятелна църква и българска просвета.

Придобило светски характер, българското училище в своята програма и обучение възприело всички новости от европейската педагогическа мисъл. В своето развитие то се намирало в органическа връзка с успехите и постиженията на прогресивната руска мисъл и руското образование. Близостта между двата народа по произход, език и нрави е карала завършилите българското училище младежи да отправят своя взор към братската руска страна, към нейните училища и университети. В това отношение още В.Априлов бил твърде ясен. Той предупреждавал, че нашата младеж трябвало да избягва гръцките и други училища, тя е трябвало "да се упъти не на юг, а на север, защото, ако някога българите видят истински своите учебни заведения и народна литература, то ще стане само чрез изучаването на родния им език с помощта на руските и славянските книги, които излизат в голям брой в Русия... Тая истина рано или късно ще възтържествува и българската младеж ще се обърне към учебните заведения на своите едноплеменни братя, за да усъвършенствува своите познания и своята литература."¹⁰

⁸ Ж. Атанасов, Габровското училище и новобългарското образование, Светилник на новобългарската просвета, С., 1962, с.31.

⁹ П.Р.Славейков, пос.съч., с. 25.

¹⁰ В.Е.Априлов, Съчинения, С., 1968, с. 123.

В тези години на подем и напредък на новобългарската просвета се засилил интересът на руската общественост към съдбата на балканските славяни. Този интерес, както и готовността на славянофилските среди към благотворителност към синовете на поробения български народ създали благоприятна почва за приемането на българските юноши в руските учебни заведения благодарение на предоставените им стипендии. В Одеса и други южноруски училища били записани и първите български ученици. Не минало много време и тези възпитаници на руските училища започнали да се завръщат по своите родни места, за да отдадат своите сили за развитието на българската просвета. Израснали прекрасни български педагози, сред които можем да отбележим имената на Ботьо Петков, Ив. Момчилов, д-р В. Берон, С. Филаретов и редица други. Техните усилия независимо от тежките условия за работа съдействували за по-нататъшния прогрес на българското образование.

Здравите и традиционни връзки на българското училище с Русия още в първите години на неговото развитие предизвикали ненавистта на гръцкото духовенство, което видяло в лицето на руските възпитаници една нова допълнителна пречка за осъществяването на гръцките асимилаторски стремежи. То подготвило и предприело кръстоносен поход срещу тези учители, като за целта успяло да спечели на своя страна представителите на турската власт. Тези учители били обвинени, че са руски агенти, проводници на руската политика и влияние. Тези обвинения били използвани от турската власт, която подложила учителите, завършили в Русия, на постоянни гонения и тормоз. Тези разбирания на гръцкото духовенство за целите и задачите на тези учители били доразвити по-късно от Мидхат паша в опитите му да нанесе удар на новобългарската просвета.

Независимо от това, че са липсвали централизация и единно ръководство, единна система, българското учебно дело се развивало и усъвършенствувало, за да отговори на изискванията на буржоазията, на българската нация. Със своите либерални, демократични и свободолюбиви идеи възрожденските учители давали такова образование и възпитание, които отричали съществуващите обществено-икономически отношения, техните идеи и разбирания подготвили българския народ за неговата организирана националноосвободителна борба, съдействували за подко-

поването на турското владичество.¹¹

В последните десетилетия на турското владичество българските училища изиграли съществена роля за по-нататъшното консолидиране на българската буржоазна нация. Те израснали като непреодолима бариера срещу опитите на гръцкото духовенство и турската власт да асимилира българския народ и увековечи своето владичество. Тази роля и значение на българската просвета предопределили политиката на турското правителство и на реформатора Мидхат паша в тази област на обществения живот. През 60-те години на XIX в. турските управляващи среди решили да нанесат непоправим удар на българското учебно дело. Едната тяхна победа би създала благоприятна основа за осъществяването на политиката на Високата порта за османизирането на поробените народи в пределите на Турция. Техният проект предвиждал създаването на смесени турско-български училища, което на дело означавало връщане на българското учебно дело решително назад поради крайната изостаналост на турското образование.

Докато българската просвета за един кратък период от тридесет-четиридесет години постигнала значителен прогрес, който позволявал извършването на една културна революция сред българския народ, то турската просвета напредвала със съвсем незначителни стъпки. До 60-те години на XIX в. турските училища давали твърде елементарни знания по грамотност, смятане и предимно знания от корана. Турските мектебета /начални училища/ имали изключително религиозни цели. Учениците в тях изучавали основите на мохамеданската религия и морал. Това старо положение не се изменило дори и след фермана на Махмуд II от 1824 г., в който за пръв път се заговорил за задължително начално образование. Това намерение на турския реформатор останало написано само във фермана, без да намери никакво приложение в живота на турското общество.¹²

В епохата на Танзимата били проведени редица други реформени актове, които третирали необходимите преобразования в турското учебно дело, но всичките те имали повърхностен, по-

¹¹ Н. Чакъров, пос. съч., с. 38.

¹² А. Д. Желтяков, Ю. А. Петросян, История просвещения в Турции, М., 1965, с. 12.

ловинчат характер. Поради съществуващата социална база те не могли да засегнат из основи влиянието на религията в просвета-та. През тези десетилетия на XIX в. все повече се разкривала неспособността на мектебетата и медресетата да подготвят хора, които да съдействуват за провеждането на новите, буржоазни по своя характер реформи, за осъществяване на новата реформаторска политика на Високата порта. Тези училища не само не съдействували на тази политика, но се превърнали в истинска преграда за провеждането и "развитието на истинското просвещение, задържали развитието на културния и обществения живот на страната"¹³.

Турските реформатори били убедени, че по линията на тези училища се стигало до едно състояние, в което турската младеж се намирала под силното влияние на религиозните фанатици, които преподавали догмите на мохамеданската религия и пречели на тази младеж да получи светски и научни знания. Това състояние на училищата в периода на упадък на турския феодализъм и засилено националноосвободително движение на поробените народи не е било в интерес на държавата. Високата порта при това положение се видяла принудена през 1846 г. да издаде постановление, според което началното образование се изнемвало от ръцете на мохамеданското духовенство и се поставяло на светска основа.

Според този акт на Високата порта обучението ставало задължително и безплатно, но данните от следващите години ни показват, че децата на по-голямата част от турския народ не са имали възможност да посещават тези училища, още повече, че държавата не разполагала с достатъчно финансови средства, с които да осигури изпълнението на това свое решение. Освен това турското правителство не е желало да се противопостави рязко на мюсюлманското духовенство, което, от друга страна, ни кара да предполагаме, че не всички училища са преминали на светска основа. Това добре проличава от данните, събрани от А.Убичини и П.Куртейл, за началните светски училища, които през 1857 г. били 39 с 3371 ученици, а в 1860 те нараснали на 52 с 3920 ученици. За огромната по територия турска империя това е твърде незначително число. Тези данни ни показ-

¹³ Пак там, с. 13.

ват, че през средата на века религиозните училища са били преобладаващи.¹⁴

Постигането на подобни частични успехи на светското образование в Турция в средата на XIX в. се предопределяло от редица вътрешни социално-икономически и политически предпоставки. За развитието на светското образование е съдействувал и процесът на усиленото проникване на чуждия капитал, стоки и култура на западните страни в Турция, на увеличаването на нейните международни връзки. Целият този комплекс от причини, както и изостаналостта на турското просвещение показали острата необходимост от коренни преобразования в тази област на обществения и политическия живот на империята. За турските управляващи среди станало пределно ясно, че за преодоляването на тази голяма изостаналост и за напредъка на Турция е необходимо да се положат големи грижи от страна на държавата, като усилията бъдат насочени към началното и средното образование. Що се отнася до висшето, то било постигнало известни успехи, но и тук те се отнасяли до ония специалности, които били здраво свързани с нуждите на армията и войната.

Докато обучението на момчетата бележело известен, но бавен напредък, то обучението на турските момичета се намирало в най-жалко състояние. Догмите на мохамеданската религия били твърде категорични по отношение мястото на жената в турското общество. Още повече, че на тяхното обучение се гледало като на нещо напълно излишно. Едва през 1858 г. в Цариград било отрито първото женско рюштие, в което светските науки били слабо застъпени, отдавало се предпочитания на религията и морала.¹⁵

На фона на тази изостаналост на турската просвета все по-ясно се откроявали успехите, образоваността и културата на християнското население в сравнение с мюсюлманското. Голямата разлика, както и постоянният напредък на българското образование не могли да не окажат влияние върху насочеността на реформаторската дейност на турските управляващи среди. Същевременно голямата разлика в състоянието на просветата на

¹⁴ А. Убичини, П. Куртейль, Современное состояние Оттоманской империи, СПб., 1877, с. 136.

¹⁵ А. Желтяков, Петросян, пос. съч., с. 26.

турския и поробените народи е правела силно впечатление на чуждите консули и пътешественици, минали през пределите на Турция. В своята статия "Християне в Турции" англичанинът В.Дентон цитира извадки от доклада на английския консул в Смирна Чарлз Блент, в който се заявява: "На всички е известно невежеството на мюсюлманите в образователното дело и наистина те до такава степен са обхванати от мисълта за своето неизразимо превъзходство над победените племена, че считат за унизително за себе си да образуват своя ум по един начин с християните. В последните години раите започнали да съзнават цялата важност на образованието и свързаните с него големи преимущества, вследствие на което те намерили достатъчно похвален стремеж да получат знания и да дадат на своите деца добро възпитание."¹⁶

В тези наблюдения на английския консул не е конкретизирано за коя рая се отнасят направените бележки, но те ни дават една реална картина на състоянието на турската просвета. Тези наблюдения се потвърждават и от нашия революционен печат. През 1873 г. Хр.Ботев писал, че турските училища се "намират в такова жалостно състояние, в каквото се не намират ни школите на полудивите азиатски народи. Тук са се смесили - продължава Ботев - някои от европейските науки с Настрадаин-ходжовите премъдрости, математиката - с корана, географията - с разсъжденията на Хаджи-Баба, логиката с иншара; а от всичкия тоя хаос не произхожда нищо друго освен безобразни понятия, безхарактерност, разврат и подигравки с най-свещените за човека предмети. Науките се преподават само за мода, следователно ни един ученик не може да има към тях уважение и истинска любов."¹⁷

От всичко казано дотук се вижда, че както просветата, така и самата Турция се нуждаели от дълбоки преобразования. Това добре разбирали последователите на движението "нови османни", или младотурците, носители на буржоазно-либерални и конституционни идеи. В своята програма, която имала за цел да премахне изостаналостта на империята, да отхвърли нейната зависимост от западните държави, те застанали на реакционни

¹⁶ В. Дентон, Християне в Турции, Русский вестник, т.50, М., 1864, с. 46.

¹⁷ Независимост, г. IV, бр. 15 от 5.IV.1873.

позиции, като се обявили против даването на нетурските народи правото на самоопределение, на самостоятелно национално и държавно развитие. В тези си възгледи те били категорични, още повече били убедени, че християните са тия, които живеят по-добре от самите турци. "Всеки знае, че мюсюлманският шериат-писал младотурският в-к "Мухбир" на 20.VII.1868 г. — по правовите въпроси не различава мюсюлмани и християни и доколкото Османската империя се явява ислямска държава, запазването на равенството в отношенията към нейните поданици съставлява една религиозна задължителност."¹⁸ За младотурците, ако съществуват някакви различия между населението на Турция, то те са само на религиозна почва, но не и на национална.

Застанали на прозападни, антируски позиции, младотурците гледали на справедливата националноосвободителна борба на българския народ като на интрига, провеждана от Русия. За тях интригите на тази страна се състояли според в-к "Мухбир" в откриване на руски консулства по територията на империята, в приемането на християнски младежи да се учат в руските учебни заведения, в резултат на което българските училища, организирани от руските възпитаници, представлявали опорен пункт за разпространение на руското влияние, и в подкопаването устоите на империята.¹⁹

За осъществяването на плана, който предвиждал създаване на единна османска нация, и отстраняването на руските "интриги" младотурците били дълбоко убедени, че е необходимо да се реформира просветната система. Те считали, че турският език трябва да стане език на всички поданици. Младотурският печат упорито и последователно пропагандирал тази идея и с подчертан интерес отпечатал статията на английския ориенталист Ч. Уилис, според която турските завоеватели при настаняването си в Европа допуснали груба грешка. Те не заставили поробените народи задължително да говорят турския език, но дори разрешили употребата на различни езици в своята държава. При това положение, ако днес това различие бъде премахнато, "то всички народи биха били напълно единни и всеки би се считал за осма-

¹⁸ А. Д. Желтяков, Печать в общественно-политической и культурной жизни Турции, М., 1872, с. 132.

¹⁹ Пак там, с. 115.

нец, а за чужденците не би останал повод да се вмесват във вътрешните османски работи"²⁰. Кои точно чужденци, английският учен не визира, но е явно, че това не се отнася за представителите на западните държави, поддържащи целостта на Турция, явили се нейни покровители.

За осъществяването на този план било необходимо турският език да се въведе като задължителен в училищата, да се издават вестници и книги само на турски език, всички държавни дела и съдопроизводството да се извършват на турски, с една дума, да се забрани използването на другите езици. Тази теория на английския ориенталист идвала да подкрепи напълно идеята на младотурците да се ликвидират училищата на поробените нации в Турция. Първ, който пристъпил към осъществяването на дело на тази идея, бил Мидхат паша. С подкрепата на цариградските младотурци и Високата порта като валия на Дунавския вилает той пристъпил към унищожаването на българските училища и чрез сливането им с турските да накара българите да се почувствуват османци. Поел ръководството на Дунавския вилает, упълномощен с голяма власт от турското правителство, той пристъпил към осъществяване на начертания от младотурците проект.

*
* *
.

През 1864 г. Високата порта решила да осъществи поредната административна реформа, която премахвала досегашните административни единици – ейялетите, и били създадени нови, по-крупни единици – вилаетите. Инициативата за това деление на империята принадлежала на великия везир Фуад паша.²¹ Към прилагането на тази реформа турското правителство не пристъпило веднага. То счело, че на първо време е необходимо тя да се изпробва и ако докаже своята жизненост и предимства над старата, да бъде въведена в цялата империя. За целта ейялетите Силистра, Видин и Ниш били обединени във вилает, наречен Дунавски или Туна вилает. За негов валия бил определен един

²⁰ А. Д. Желтяков, Печать в общественно-политической и культурной жизни Турции, М., 1872, с 111.

²¹ Ф. Ш. Шабанов, Государственной строй Турции..., Баку, 1967, с. 77.

от ръководителите на младотурците - Мидхат паша /1822 - 1884 г./, на когото било гласувано пълно доверие от страна на правителството. Правителствените кръгове в Цариград били напълно убедени, че в резултат на натрупания от него административен опит като ръководител на Нишкия ейялет той ще успее да изпълни програмата, предначертана от Високата порта.²²

За център на своя вилает Мидхат паша определил град Русчук /Русе/, твърде незначителен по своя размер и място в икономическия и обществения живот на българския народ до този момент. С право П. Карапетров отбелязва, че най-подходящ естествен център би се явил Търново, но избирането му за такъв според Мидхат паша би подхранило мислите на българите за славното им минало.²³

Произхождащ от средите на издигашата се турска буржоазия, Мидхат паша бил убеден, че изпълнението на Хатихумаюна би съдействувало на Турция да преодолее своята вековна изостаналост, да отхвърли своята зависимост от развитите капиталистически държави. По негово виждане конституционното управление би осигурило онази основа, върху която би бил възможен прогресът на Турция. Тя трябвало да се превърне в обединителен център за всички народи и гаранция за изграждането на здрав съюз между всички "османци".²⁴ Мидхат бил дълбоко убеден, че изработването на турска конституция е необходимо за гарантиране на най-висшата цел на младотурците - запазване целостта на империята. Нейното създаване и гарантирането на необходимите права и свободи биха направили националноосвободителните борби на покорените народи абсурдни. Това негово убеждение го принудило по-късно да предприеме зверско преследване на революционното движение в България през 1867 - 1868 г.²⁵

С установяването си в центъра на новоучредения Дунавски вилает Мидхат паша пристъпил към осъществяването на една

²² Ali Haydar Midhat bey, Midhat pacha, sa vie - son oeuvre, Paris, 1908, s 3.

²³ П. Карапетров, пос. съч., с. 57.

²⁴ Ю. А. Петросян, Младотурецкое движение, М., 1971, с. 128.

²⁵ Пак там, с. 126.

широка реформаторска програма, която предвиждала да обхване почти всички области на обществения, икономическия и културния живот на населението в този район на Османската империя. "В Северна България - пише Д.Благоев - реформите на известния турски реформатор Мидхат паша, управител /валия/ на Дунавския вилает /тогавашна Северна България/, като организирането на "зеделческите каси", прокарването на шосета, телеграфи и Русе - Варненската железница, имаха за цел икономическото развитие. Независимо от това, че неговата реформаторска дейност скоро се прекъсна, но вътрешното състояние на турската държава пречеше на развитието."²⁶

В светлината на казаното от Д.Благоев е необходимо да подчертаем, че независимо от пътищата, от начините, по които е ставало осъществяването на стопанските начинания на Мидхат паша, те имали важно значение за стопанското развитие на земите, влизащи в пределите на вилаета, и определено може да се каже, че неговите икономически преобразования имали ясно изразен антибългарски характер, който се проявил с голяма сила в опитите му да унищожи българските училища във вилаета.

Генерал-губернаторът на Дунавския вилает Мидхат паша наред с натрупания голям административен опит притежавал редица ценни лични качества, които са съдействували за изпълнението на поставените му от Високата порта задачи: енергичност, последователност в действията, непримиримост към противниците, проникателност и огромно желание да преустрои изостанала Турция. Всичките те заедно с големите пълномощия, гласувани му от правителството и султана, му позволили за един кратък период от време - 1864 - 1868 г., да осъществи една голяма част от набелязаните мероприятия. Една част от неговите начинания останали nedovършени, други били провалени поради силната съпротива на българското население, а трети били отхвърлени от феодалната действителност в Турция, както и от религиозния фанатизъм и изостаналост на турското население, което не успяло да проумее целите на тази реформаторска дейност на правителството. Всичките тези предпоставки обричали в повечето случаи на неуспех и провал начинанията на турските буржоазни реформатори.

Дошъл в една област, където болшинството от населението

²⁶ Д. Благоев, Съчинения, т. XI, С., 1960, с. 37.

било българско, Мидхат паша си бил изградил едно предварително мнение, че българите са неспособни да се развият, че те са изостанали и били твърде назад в културно отношение спрямо гърци, арменци и други народи. Естествено под "други" трябва да разбираме турското население. За Мидхат паша дори помаците били по-издигнати от българите, което се дължало на факта, че те изповядвали мохамеданската религия.²⁷

Израз на неговата омраза към българския народ е била политиката му на масово настаняване на татари и черкези в пределите на Дунавския вилает, които оказвали постоянен морален, икономически и физически терор върху българите. Най-ярка проява на тази негова омраза спрямо българското население представлява опитът да се реформира просветата във вилаета, с което да се унищожи българското училище – непъресъхващ извор на знания и родолюбие.

Чрез просветната реформа Мидхат паша се надявал да постигне не само сливането на расите, както говорели и за което се борели младотурците, но чрез нея той се стремил да нанесе удар и отстрани руското влияние сред българския народ, което прониквало по линията на българското учебно дело. "Мидхат паша разбра – пише неговият биограф, – че да бъде неговото дело действително жизнено, за да накара провинциите да се привържат към императорското правителство, той трябваше да се занимава с този проблем и от морална страна и да попречи на маневрите на неприятелите на империята, които сееха раздор в страната. Един от начините, измислен от тях и прилаган с успех от дълги години, се състоеше в това да изпращат голям брой млади българи в университетите на Одеса, Краков и Киев. При своето завръщане тези младежи започваха да пропагандират идеите на панславизма; подбудители на смутове, те представляваха голяма опасност за отоманския суверенитет."²⁸

За турската власт и Мидхат паша българите, които се завръщали след приключването на своето образование в руските училища и университети в родните си места, се явявали най-големите врагове на начинанията и замислите на турските ре-

²⁷ Midhat-pacha, la Turquie son passe, son avenir, Paris, 1878, p. 22.

²⁸ Ali Haydar Midhat bey, пос. съч., с. 7 - 8.

форматори.²⁹ Те били ония лица, които ръководели народа в борбата против "справедливата" политика на султана и правителството. Това предубеждение определило и отношението на валията на Дунавския вилает към българите — руски възпитаници. С това отношение се съобразявали и някои от българските чорбаджии, които, за да угодят на своя покровител, упорито преследвали българските учители.

Просветната политика на Мидхат паша намерила широка подкрепа сред някои кръгове в Западна Европа, които в борбата си за господство в Турция виждали в този акт изграждането на здрава бариера срещу Русия и нейното влияние на Балканите. За тях българското образование било твърде изостанало, занемарено, без светски характер, поради което Мидхат "схвана смелата идея за образование на раята и желаше да открие училища, в които би се преподавало повече от "Църковне" /руска църковна книга/ и които биха внушавали честност и морал."³⁰ За Сен Клер единствено добрите намерения на Мидхат могли да изведат от тази изостаналост българското население и неговите училища. "Българите отказаха — пише по-нататък той — независимо от направените им най-благоприятни предложения. Ако Мидхат паша беше останал на поста си, щеше да прокара плана си независимо от тяхната съпротива."³¹ Тези антибългарски позиции на западните туркофили били напълно обясними, като се има пред вид тяхната политика на запазване целостта на Турция, на извоюваните от тях икономически и политически позиции в пределите на Османската империя.

Преди да пристъпи към осъществяване на своя проект за реформа в учебното дело, Мидхат паша направил продължителна обиколка на вилаета, като посетил по-големите селища. От наблюденията, които направил, той се убедил в голямото предимство и напредък на българските училища в сравнение с турските медресета, в по-голямата образованост и култура на българите. Това положение още повече го озлобило и окончателно

²⁹ Н. Чакъров, пос. съч., с. 44.

³⁰ Saint Clair and Charles Brophy, Twelve years' study of the Eastern Question in Bulgaria, London, 1877, p. 289.

³¹ Пак там, с. 291.

го убедило в необходимостта да се пристъпи към осъществяването на проекта за сливането на българските с турските училища, като по този начин се надявал да повдигне нивото на турското образование и да спре напредъка на българите.³²

При подготовката и изпълнението на своя замисъл Мидхат паша действувал с много голяма демагогия и лукавство, което довело някои българи до заблуда, без да могат да разберат същността на неговото дело. Неговият съвременник Стат Попов писал в своите спомени, че валията "обичаше повече българските училища, в някое неизвестно време тикне се в гимназията. Подава някои въпроси на френски или турски, който отговори на въпроса му, го поздравява, запише името и фамилията."³³ При тези посещения Мидхат паша внушавал на българските и турските първенци, че просветата във вилаета е много изостанала, че трябва да се направи нещо за нейното подобрене. Тези негови посещения представлявали психологическа подготовка на общественото мнение и същевременно търсене на съюзници, на които да се опре при осъществяване на просветната реформа. При посещението си в София той посъветвал българите да положат още по-големи грижи за своите училища и образование. "Нужно е, нужно - говорел турският реформатор - с всички сили да се захванете за образованието, иначе ние /като че ли са станали турци/ далече сме изостанали от другите европейски народи по отношение на просветата."³⁴ Това сведение е отпечатано в руския славянофилски в-к "День", редактиран от И.С. Аксаков, и вероятно е препечатано от в-к "Время" на Тодор Бурмов. Съществува и друга възможност - дописникът на българския вестник от София да е изпратил своя материал и до руската преса.³⁵

Опитът да се нанесе удар и да се разгромят българските училища не представлява някакво случайно хрумване на Мидхат паша, а е само един етап от изпълнението на предначертаната от младотурците и Високата порта политика, която има своя предистория. Зараждането и развитието на тази идея са добре посочени от руския консул в Русе, който в доклад до посланика

³² Н. Антонов, пос.съч., с. 31.

³³ НБКМ, БИА, ф. 136, II А 1042, с. 9.

³⁴ День, бр. 37 от 16.X.1865.

³⁵ Время, г. I, бр. 5 от 4.IX.1865 г.

в Цариград граф Игнатиев от 23. I. 1866 г. писал: "В 1850 г. отоманското правителство за пръв път допусна да се приемат няколко българи в Медицинското училище в Галата Сарай. В 1858 г. във вид на експеримент то увеличи броя за приемане на християни, а в 1860 г. беше издаден вече указ, повеляващ построяването в големите градове на империята на училища, изграждането на които трябва да бъде отнесено за сметка на турското народонаселение. Той предвижда те да бъдат снабдени с учители от Константинопол със заплащане на техните заплати от хазната. В училищата беше разрешено да се приемат и християни, които, получавайки по този начин образование заедно с мюсюлманите и в правителствен дух, биха се допускали впоследствие на държавна служба."³⁶

Действително Високата порта разрешила приемането на 15 български младежи в Медицинското училище, но през 1861 г. те достигнали до 25 души. Това наложило правителството да спре приема, докато техният брой спадне до 15 българи.³⁷ След завършването на училището тези българи постъпвали на турска държавна служба.

С учредяването на Дунавския вилает, който трябвало да послужи като образец за бъдешото преустройство на Турция, в резултат на едно дълбоко и всестранно реформиране се открили всички благоприятни предпоставки за осъществяването на младотурските идеи. Въпросът за ликвидирането на българските училища и тяхното сливане с турските бил поставен на дневен ред. "В неговата основа залегнала същата тази мисъл, която беше изказана в 1860 г., а именно образованието на турците и на християнските деца да бъде под влиянието на еднакви условия и под най-близкия контрол на правителството."³⁸ При подработването на закона за реформиране на училищната система във вилаета Мидхат паша се стремил да привлече представители на българското население, които като съветори по-успешно биха го зашищавали пред своите събратя.

Усилията на Мидхат се увенчали с частични успехи, той успял да привлече и превърне в свой пръв помощник Никола Михайловски - главен учител на търновските училища. Независимо

³⁶ АВПР, ф. ПК, 1866, д. 2182^Б, л. 23.

³⁷ Документи за българската история, т. III, С., 1940, с. 416.

³⁸ АВПР, ф. ПК, 1866, д. 2182^Б, л. 25.

че е бил руски възпитаник, Михайловски останал на позициите на своята класа. Роден и възпитан в консервативния дух на богатите еленски чорбаджии, той подкрепил начинанията на вилаетските власти. По-късно бил привлечен и другият търновски учител - Т. Шишков, както и Драган Цанков. Всички тези помощници се трудели под ръководството на председателя на комисията за изработването на просветната реформа - Неджиб ефенди, главен съдия на вилаета.³⁹ В заседанията на комисията участвувал и Мидхат паша, което позволило в проекта да залегнат предимно неговите идеи и планове.

Още преди да бъде окончателно изработен проектът и утвърден от вилаетския съвет, Мидхат паша пристъпил към изпълнение на някои свои решения по налагането на просветната реформа. Той назначил своите съмишленици Т. Шишков и Н. Михайловски за инспектори на новосъздаващите се училища. В същото време той се обърнал към българските общини в някои от по-важните селища на вилаета с предложение да набележат мерки и пристъпят към построяването на сгради за смесените турско-български училища. По сведение на руския консул Кожевников още през лятото на 1865 г. валията предложил на християнското население на Търново: "1. Да вземат мерки за постройка на училище в местност, която се намира на еднакво разстояние както от турската махала, така и от християнските квартали. 2. Да закрийт главното народно училище и да предадат доходите, събрани в общината, на градското началство на това основание, че тези приходи по своята незначителност не покривали разходите, което било и причината за неправилното заплащане и оплакване на учителите."⁴⁰

Независимо от ясно поставената цел подработването на проекта, както и приемането му от вилаетския съвет се проточили доста дълго време, за което ни съобщава вилаетският в-к "Дунав": "От няколко време насам се е предприело да се наредят въобще турските и християнски училища във вилаета, за което ставаха няколко пъти и общи съвети във вилаетския идаре-меджлиси. Разгледванията и разсъжденията, макар и да не са достигнали още до едно окончателно решение и конец, но основата на разискваните въпроси е като например: поправлението и

³⁹ АВПР, ф. ПК, 1866, д. 2182^Б, л. 24.

⁴⁰ Пак там.

наредата на турските и християнски училища, както и управлението и разпространението им и в кои места няма училища, изново да се направят, начина на избирането и обдържането на учителите и във всички градове да се отвори по едно възпитателно /руждие/ училище, в което да се съединят в едно децата на разните царски поданици и да се основе в 7-тех каймакльци по едно подготвително училище, в което да се учат първоначални науки."⁴¹ Причините за забавянето при приемането на новия устав се криели във вилаетския съвет, където най-неочаквано Мидхат паша срещнал съпротива по редица въпроси на предложениния проект. Очевидно тази съпротива била оказана както от българските първенци - членове на съвета, така също и от представителите на турското население, които не могли да разберат целите, които преследвало правителството чрез тази реформа.

След окончателното налагане и утвърждаване на проекта във вилаетския съвет Мидхат паша заминал за Цариград, за да направи отчет пред правителството за извършеното по реформата. По известие на в-к "Турция" на 23.XI.1865 г. Мидхат направил доклад за изпълнението на поставените задачи пред султана и Високата порта. Неговата усърдна дейност намерила пълна подкрепа на турските управляващи среди. За тази си дейност управителят на Дунавския вилает получил лично от султана похвала, която го накарала след завръщането си във вилаета да се заеме с още по-голяма активност за изпълнението на на-белязаната програма.⁴²

Непосредствено след завръщането си от столицата Мидхат паша свикал на 10.I.1866 г. вилаетския административен съвет, който да одобри заповедите на Цариград и валията. След като прочел отделните параграфи на закона за просветната реформа, която била утвърдена от Високата порта, Мидхат се обърнал към представителите на българските общини и турското население с думите: "Разгледайте това дело във вашите общини и ми отговорете. Аз желая да приведа този проект в изпълнение в най-скоро време. Помнете, че, от това зависи щастието на вашите собствени деца, за щастието на които не престава да се грижи нашето високо правителство."⁴³ След като поставил ка-

⁴¹ Дунав, г. I, бр. 35 от 27.X.1865 г.

⁴² Время, г. I, бр. 18 от 1.XII.1865 г.

⁴³ АВПР, ф. ПК, 1866, 2182^Б, л. 28.

тегорично въпроса за приложението на реформата, той наредил законът и училищната програма да бъдат преведени на български език и разпратени до ръководителите на българското общинско самоуправление и местните турски началства, включени в пределите на Дунавския вилает.

Туркофилски настроеният български печат адмирал началанията на Мидхат паша и информирал обществеността за предприетите от него стъпки за заздравяване на турското господство в нашите земи. През февруари 1866 г. в-к "Турция" побързал да отпечата закона за създаването на смесените турско-български училища. Според редактора на този вестник Генович това представлявало ново благоволение на султана към признателния му български народ.⁴⁴

В основата си законът разделял училищата във вилаета на три вида: събиян-мектеблери, руждие-мектеблери и идадие-мектеблери. Събиян, или първоначалните училища, трябвало да се създадат в селата и махалите на градовете. Времетраенето на обучението било неопределено; за да го завърши, детето трябвало да положи съответен годишен изпит и ако е успешен, то получава документ, който му позволява да продължи в следващата степен - руждие. Тези първоначални училища се създавали отделно за мюсюлманските и християнските деца. Издръжката на училищата се поемала от населението, което било задължено да дава ежегодни вноски на училищните каси. Знанията на учителите в тези училища се движели от 1000 до 1200 гроша. Знанията, които се давали в тези училища, били твърде елементарни, като християнските деца се задължавали да изучат турската азбука и да могат да четат леки четива на турски език.

Следващата степен училища били руждие, които трябвало да се изградят във всеки град на вилаета. В тях мюсюлманските и християнските деца трябвало да се учат съвместно в продължение на 5 години. В първите две години турчетата ще изучават български език, а българските деца ще продължават да учат турски език. В трети клас знанията на учениците без разлика на тяхната националност трябвало да се изравнят, което би позволило преподаването на различните дисциплини да става изключително на турски език. Учителите в това училище трябвало да бъдат по равно от двете националности, заплатите им тряб-

⁴⁴Турция, г. II, бр. 31-32 от 12.II.1866 г.

вало да се изплащат от съвета за просвета при вилаетското управление. След завършването на руждието учениците, ако желаят, можели да продължат в следващата степен училища.

Най-висшето за вилаета училище било идадието, което трябвало да се изгради в Русе, а по-късно да бъдат построени такива училища във всеки санджак на Дунавския вилает. Учениците трябвало да бъдат поставени при интернатни начала, а техните родители се задължавали да внасят годишни такси от 2000 гроша. Даровитите деца, които нямали възможност да изплащат необходимата такса, трябвало да се издържат от съответните общини. Курсът на обучението бил тригодишен, а преподаването изцяло на турски език. Издръжката на тези училища, както и изплащането на учителските заплати се поемали от Министерството на просвещението в Цариград.

От така изработения закон за смесените турско-български училища се вижда, че в последните две степени училища българският език е бил изхвърлен като учебен предмет, защото по думите на Мидхат паша "изучаването на турския език им готви честито бъдеше и че с него те ще могат да бъдат повече полезни както на царя, така и на съотечествениците си, последствие на оная царска заповед, която днес отваря безразлично на всички поданици гражданско поприще."⁴⁵

Издръжката на така създадените училища е трябвало да легне върху плещите на българското население, независимо че в публикувания закон се говорело, че издръжката се поемала от вилаетската и централната власт. Мидхат паша в разговор с Н. Михайловски достатъчно ясно и красноречиво посочил откъде ще се намират необходимите за училищата средства. Според него се налагало да "се съединят съществуващите капитали и доходи в една каса; да се определи за събиране от появяващите се на пазара продавачи на дърва, въглища, брашно и прочие по три гроша на кола или да се вземат тези пари от купувачите"⁴⁶. Като имаме пред вид кое е основното производително население в районите на Дунавския вилает, то напълно ясно е кой би трябвало да издържа новите училища.

Освен този данък Мидхат паша се надявал, че ще успее да

⁴⁵ Время, г. I, бр. 5 от 4. IX. 1865 г.

⁴⁶ АВПР, ф. ПК, 1867, д. 2183, л. 234.

убеди българските чорбаджии – ръководители на общинското самоуправление, да предадат събраните в общинските каси средства за издръжка на смесените училища. За тези негови намерения революционният печат отбелязал: "Мидхат паша работи енергически, т.е. прави реформи, от които щат да доведат раята до революционно отчаяние. Из Цариград се разпространяват слухове, че правителството се е решило да отнеме черковните и школки капиталите и да основе турско-християнски съединени училища."⁴⁷

В плановите за финансиране на новите училища се предвиждало още населението да бъде обложено с нов допълнителен данък, който да представлява една десета от десятъка, който селяните плащали на турската власт. От всичко това се вижда, че издръжката на новите училища трябвало да бъде поета от българското население. Това е отбелязано в един доклад на руския консул Кожевников до Славянския комитет в Москва: "Българският народ разбрал от опита на вече съществуващите училища, цялата вреда – морална и материална, която неминуемо ще последва след осъществяването на споменатото предложение на Портата; морална – относно вредното влияние върху народността и нравствеността на своите деца, материална – вследствие на общността на капиталите, тъй като апатията към трудолюбие на обеднелите в тази област турци и трудолюбието на самите българи, между които се брои немалозначителна част, последните повече от 4 милиона ще се наложи да възпитават, така да се каже, на своя сметка децата на 200 – 300 хиляди турци."⁴⁸

Въпреки че реформата на Мидхат паша представлявала голяма опасност за българския народ и създаденото от него училище, намерили се предатели, които подкрепили начинанията на турската власт в областта на просветата. За тях в-к "Свобода" писал: "Назе е жал само за това, че между нашите българи се намират такива люде, които заради личните си интереси стават предатели на народа си, калят неговото име и правят му всички злини, нежелателни същите негови неприятели. Но най-лошото тук е това, че тия наричат себе си "народни, образовани и чисти българи", а кат разгледаш техните действия, то трябва да се погнусиш от тях и да затъкнеш носът си. Тия народни бъл-

⁴⁷ Свобода, г. III, бр. 12 от 16. IX. 1872 г.

⁴⁸ ЦГАОР, ф. 1750, оп. 1, ед. хр. 68, л. 60–61.

гари, наместо да покажат на народът чистия и нетрънест път, който го води към неговото щастие и добро, тия му ископават сами ямата и бързат да го заровят."⁴⁹ В своето болшинство сътрудниците на Мидхат паша от български произход били застанали на туркофилски и русофобски позиции. Те, както и самите турци, били против засилването на руското влияние в българските училища, мисъл, която им била натрапвана от представителите на западните страни.⁵⁰

На първо място сред тези ренегати стоял Никола Михайловски. Неговите предателски действия и постъпки предизвикали острата реакция на българския възрожденски печат. "Г.Н. Михайловски - пише в-к "Дунавска зора - е бил син на х. Стояна Чорбаджи, старейшина едно време в Елена, от когото са пишели кански Българите в Еленско окръжие. На Г. Михайловски братята са и днес в Елена сиромашки изедници и за това да не е чудно, че и Г.Н. Михайловски му се ще да стане не само чорбаджия като баща си и братята си, но и Ефенди; за това ще предаде братята си да ги потурчат."⁵¹ Н. Михайловски и другият търновски учител - Т. Шишков, турски стипендиант в Париж, били най-добрите и изпълнителни помощници на Мидхат паша.⁵²

Освен с участието си в подработване на проекта за просветната реформа Н. Михайловски и Т. Шишков се нагърбили със задачата да обясняват и убеждават българските общини да се съгласят със сливането на българските с турските училища. Михайловски считал, че това не ще представлява голяма трудност за него, и заминал в Търново, за да "придумва търновци да приемат новите закони"⁵³. Тези опити на двамата ренегати били посрещнати с голяма омраза от страна на българското население и ръководителите на общините. От едно донесение на руския консул в Измаил научаваме, че руският възпитаник Н. Михайловски в "последно време е станал сляпо оръдие на прави-

⁴⁹ Свобода, г. I, бр. 1 от 7. XI. 1868 г.

⁵⁰ М. Димитров, Хр. Ботев. Идеи - личност - творчество, С., 1945, с. 163

⁵¹ Дунавска зора, г. I, бр. 44 от 5. X. 1868 г.

⁵² АВПР, ГА, V-A₂, 1874, л. 766, л. 12.

⁵³ Свобода, г. I, бр. 1 от 7. XI. 1869 г.

телството /турското - Г.П./ в дълг съединението на българските училища с турските медресета. Народната мътва е произнесла присъда и сега той едва ли не е най-нешащният ренагат."⁵⁴

Изменил на своя народ, Михайловски бил посрещан отрицателно и недружелюбно от българите, а след като неговият покровител Мидхат паша напуснал вилаета, останал без работа като учител. Не се намерила нито една община, която да изяви готовност да приеме на работа този предател. Това положение го накарало да се обърне с писмо към Иларион Макариополски, с което да се оплаче от тежкото материално положение, в което се намира, и да го помоли да потърси съдействието на Мидхат паша за намиране на някаква работа в Цариград.⁵⁵

В услуга на Мидхат паша се оказал и главният учител на русенските училища Драган Цанков, който след спирането на вестник "България" преминал на турска служба, отначало като чиновник в паспортната служба в Свищов, а после в Русе.⁵⁶ За неговата дейност като учител в Русе в-к "Русский инвалид" отбелязал: "Справедливи са опасенията, че Цанков ще се възползува от поддръжката на местната власт, за да изгони в непродуктивно време от училището тези учители, които са повече от другите предани на народното благо, и ще ги замести със свои привърженици, които не са малко в Константинопол и другите градове."⁵⁷ За своето сътрудничество при изработването и стремежа да се осъществи просветната реформа той бил награден със султански берат от 14.VIII.1867 г. с орден "Меджидие" - V степен,⁵⁸ като израз на благодарност от страна на Високата порта.

В защита на антибългарската акция на Мидхат паша се обявил и най-верният му сътрудник сред българите х.Иванчо х.Пенчович. В отговор на критиките срещу проекта на българските патриоти той заел позицията на главен апологет на това дело на Мидхат паша. В защита на неговото начинание х.Иванчо из-

⁵⁴ ЦГАОР, ф. ВУА, ед. хр. 8799, л. 125.

⁵⁵ НБКМ, БИА, ф. 74, II А 1863.

⁵⁶ НБКМ, БИА, ф. 11, а. е. 28, л. 1.

⁵⁷ Русский инвалид, г. 52, бр. 253 от 16.XI.1865 г.

⁵⁸ НБКМ, БИА, ф. 11, а. е. 29, л. 2.

пратил до в-к "Турция" обширно писмо, което имало за цел да разясни "благородните" стремежи на българофоба Мидхат паша. Според него реформаторът имал намерение да "прокара навсякъде, дори в последното селце на провинцията, началата на цивилизацията. Онова, което той иска още, е да основе еднообразна и практическа система на обучението, заета от най-добрите европейски системи, и да направи да почне от училището братството на племената в империята."⁵⁹ За този отявлен туркофил и верен слуга на Мидхат паша излиза, че българската просвета е по-изостанала от турската, че в един момент, когато българското население е подложено на жестока експлоатация и грабежи от турската власт, училището е онова средство, което трябвало да примири социалните и националните противоречия, за да може българи и турци да живеят в мир и любов. За успокоение на своите съплеменници хаджи Иванчо ясно декларира, че бил от онези, които отблизо познавали Мидхат и които са посветени в неговите замисли и начинания в името на общото добро и са убедени, че той ще успее.⁶⁰ По-добра зашита на просветната реформа от тази на Иванчо Пенчович Мидхат паша не можел да намери дори сред турското население.

Примерът на тези предатели бил последван и от някои български чорбаджии, които за отплата получавали от валията държавни служби. Тия "влиятелни българи, членове на разните градски меджлиси, равнодушни към народното дело и нищо, разбира се, негубещи с унищожаването на общинските училища, тъй като техните деца в по-голямата си част се възпитават в Константинопол или в чужбина, вече предварително се обявиха на страната на правителствените разпореждания. Същността на въпроса сега се състои в това, в каква степен ще бъде съпротивата в останалите места на вилаета."⁶¹ Според руския консул в Русе Сученков изпълнението на проекта на Мидхат паша за преустройство на училищата ще бъде най-изгоден за неговите създатели: "българския чорбаджия х.Иванчо Пенчович от Русчук, учителя - директор на така нареченото тукашно народно училище Цанков, Михайловски от Търново и чорбаджията Ст.Карагъзов

⁵⁹ Турция, г. II, бр. 38-39 от 2. IV. 1866 г.

⁶⁰ Пак там.

⁶¹ АВПР, ф. ПК, 1866, д. 2182^Б, л. 25.

от Търново"⁶². Независимо от подкрепата на тези ранегати и заплахите на властта Мидхат паша не успял да създаде сред българското население в Дунавския вилает широка социална база, която да подкрепи и проведе неговото начинание в областта на просветата.

Участието на Н. Михайловски, Т. Шишков и другите българи в изработването на антибългарската просветна реформа на Мидхат паша се изяснява с различни причини. Едни от тези българи подкрепили това начинание от своите русофобски позиции, други от карьеристични подбуди, а трети от своите туркофилски убеждения. Особено типичен в това отношение е Н. Михайловски, който, независимо че бил завършил своето образование в Русия, не изменил на своя социален произход. Син на виден еленски чорбаджия, той се превърнал в един от идеолозите на туркофилски настроената българска буржоазия. По сведения на в-к "Дунавска зора" Михайловски развил теорията, че българите нямали славянски произход, а били от татарски. Според него българите "съставят особен за себе си народ, народ, който по кръв има за най-ближен род турците. Следователно, когато българите и турците са от едно също произхождение, сиреч татарско, и като днес имат едно и също отечество, не остава друго, освен да се съединят и станат един сам народ под славното име Османци."⁶³ Тия разбирания на туркофилската буржоазия съвпадали с плановете на младотурците за решаването на националния въпрос с Турция. Създалата се между тях обща основа на мисли и разбирания обяснява близостта и сътрудничеството между Мидхат паша и Н. Михайловски.

Предателството на Михайловски и Шишков, тръгнали по пътя на унищожаване на родното българско училище, намерило свой апологет в лицето на буржоазния учен Кр. Крачунов. Той се нагърбил със задачата да оправдае предателството на двамата търновски учители и на част от възрожденската буржоазия с преследването от тях на някакви висши цели за благото на българската просвета. "Наклонени сме - пише К. Крачунов - да извиним постъпката на тези иначе добри родолюбци със съкровено-то им желание да видят подема на народното ни образование под егидата на султана."⁶⁴

⁶² АВПР, ф. ПК, 1867, л. 2183, л. 235.

⁶³ Дунавска зора, г. II, бр. 47 от 8. XI. 1869 г.

⁶⁴ Кр. Крачунов, пос. съч., с. 921.

Огромната опасност, която се надвесила над българското училище, послужила като импулс за по-нататъшното консолидиране на българската буржоазна нация, за още по-голямото сплотяване на българския народ в борбата му против опитите на турското правителство и вилаетските власти да го денационализират и асимилират. Българските патриоти, на които им е било скъпо родното училище, проумели бързо намеренията на турския "либерален" реформатор Мидхат паша и станали инициатори и организатори на народната съпротива. Тяхната първа задача била да разкрият пред населението истинските цели на турската власт, да повдигнат националното чувство и гордост от постигнатото в просветата и създадат необходимата почва и условия за проваляне на реформата.

Първата съпротива Мидхат паша срещнал там, където най-малко очаквал. Част от българските представители във вилаетския съвет след направените допитвания сред населението и общините, чиито избраници били, заявили, че проектът не отговарял на интересите и желанието на населението.⁶⁵ След този отказ против реформата реагирала и Русенската община. След направеното обсъждане представителите на тази община направили свои предложения, които се състояли в следното: "1/ че науките, ако не се преподават на чисто народен език в тия училища, не си достигат назначението; 2/ че народният език, ако не е орган на науките, които се преподават в училищата руждие, не може да се изучи така, както се пада да го знае един колко годе образован човек, и 3/ че учениците не могат си позна достатъчно вероизповеданието, ако науките не се изучават така, както са наредени в сегашните училища на общините"⁶⁶. Тези предложения били направени така, че фактически обезсилвали реформата и правели въвеждането ѝ излишно.

На желанието на Мидхат паша да унищожи българските училища чрез прилагане на реформата реагирал почти целият възрожденски печат. Вестниците "Македония", "Время" и други се постарали да разкрият замислите на правителството. Тяхната критика не била така рязка и остра, дори в отпечатаните по този повод статии и материали съществували известна доза сер-

⁶⁵ Турция, г. II, бр. 45 от 14.V.1866 г.

⁶⁶ Время, г. I, бр. 28 от 19.II.1866 г.

вилност и ласкателство спрямо вилаетските власти и правителството. Така например Т.Бурмов, след като посочил всичките слабости на проекта, писал: "Уверени сме, че мъдрият управител на Дунавския вилает ще вземе под внимание справедливото забележаване на русчужките жители и ще се разпореди, щото навсякъде в училищата да бъде за българите език на науката българският език, както и за турците турският, за да се увенчаят несъмнено с богати плодове неговите похвални старания за разпространението на образованието."⁶⁷

Редакторът на в-к "Время" Тодор Бурмов бил дълбоко убеден, че "този проект може да спъне не само развитието на българската словесност, но и напредването на образованието между българите"⁶⁸. Призивите му към Мидхат паша били да се вслуша в гласа на болшинството от българския народ, а не в гласа на х.Иванчо Пенчевич. Тези призови същевременно били отправени и към българското население и общините във вилаета да се надигнат на борба против прилагането на просветната реформа. В своите статии Т.Бурмов считал, че за бъдещия успех на образованието в Турция е необходимо всяка народност сама да изгражда, поддържа и управлява своите училища,⁶⁹ а турското правителство да им оказва действителна помощ.

На позициите на Т.Бурмов в защита на българските училища застанал и редакторът на в-к "Македония" П.Р.Славейков, който бил твърдо убеден, че борбата ще бъде трудна и продължителна. От страниците на вестника Славейков изяснявал, че Мидхат паша и турското правителство няма да се откажат така лесно от изпълнението на своята идея - османизирането на българските училища. Той добре разбирал огромната роля, която може да изиграе българският периодичен печат в борбата против прилагането на просветната реформа, но трябва да се преодолее строгата турска цензура, която се явявала като пречка за българските вестници, излизали в пределите на Турция. Всичките тези препятствия налагали според Славейков издаването на български вестник в Румъния, който свободно да разобличава намеренията на турската власт, машиниците на турските реформатори и да организира населението на борба.⁷⁰ За

⁶⁷Время, г. I, бр. 28 от 19. II. 1866 г.

⁶⁸Пак там, г. I, бр. 30 от 5. III. 1866 г.

⁶⁹Пак там.

⁷⁰Д. Косев, пос. съч., с. 94.

целта той се обърнал към Найден Геров – руски консул в Пловдив, с молба да убеди богатите българи в Румъния да издават желаниа вестник, защото "сега не е време за мълчание"⁷¹.

На страниците на в-к "Македония" в обширна статия Славейков посочил всички слабости на предложената реформа и изтъкнал защо тя е неприемлива за българите. В заключение на този материал Славейков направил извода, че в настоящия етап на развитието на турското и българското образование е невъзможно съединението на училищата на двата народа.⁷² За него най-сигурната бариера за отхвърляне на турския проект било непрестанното развитие на българската просвета. Ето защо той със съжаление отбелязва, че в един такъв върховен момент за българското население в Дунавския вилает училищата в Търново, Котел, Ески Джумая и други селища са затворени или са пред закриване поради липса на средства за тяхната издръжка. Това състояние на училищата го накарало да се обърне с пламенен призив към българските общини да намерят необходимите средства за укрепване на учебните заведения. За целта се налагало да се обединят капиталите на църковните и училищните каси, грижата за църквите да бъде поставена на позадан план, защото храмът на науката и знанието е по-важен в настоящия момент. За изпълнението на тази задача в българските общини трябвало да бъдат избрани хора, които да полагат грижи за развитие на образованието, ревностни и родолюбиви българи, а корумпираните чорбаджии да бъдат прогонени.⁷³

Чрез в-к "Македония" Славейков повел безкомпромисна борба против предателското поведение на в-к "Турция" и неговия редактор Генович. Според Славейков този вестник защищавал позициите на правителството и на нишожно малка част от българския народ. Той упрекнал редакцията на "Турция", че не се вслушвала в гласа на народа, който бил изцяло против въвеждането на турската система в образованието. "Аз се надявам – пише Славейков, – че органът на правителството ще поправи това, дето е казал върху тоя предмет, и ще усветли човеците, от които зависи удобрението на проекта на уставите на училищата

⁷¹ Архив на Н.Герков, кн. II, с. 265

⁷² Македония, г. II, бр. 5 от 30. XII. 1867 г.

⁷³ Македония, г. II, бр. 30 от 22. VI. 1868 г.

от Дунавския вилает да се остави на основа на ученията собствения език на населението и да се турят сичките училища под управлението на правителството, ето кое е разумно, кое ценят сичките образовани хора. Вярвайте ми, Г. Редакторе, че не ви говоря само от името си, това е гласът на сичките българи, които желаят да е народът учен в турско, които мислят доброто на отечеството и които най-сетне търсят да избавят бедния български народ от това опасно чуждо влияние."⁷⁴

Призивите на вестниците "Македония" и "Время" били подети от учителите по места и ръководителите на българските общини, които милеели за родната просвета. Особено деен и ревностен деец в борбата за проваляне опита на Мидхат паша да османизира българските училища бил Тодор Икономов, който успял бързо да разбере турските намерения и започнал да изпраща статии и дописки, които Славейков с удоволствие отпечатвал в "Македония". Тези негови материали предизвикали ненавистта на валията, който се закарнал да си отмъсти.⁷⁵

В тези години, когато съдбата на българското училище била поставена на карта, пред българските общини стояли твърде важни задачи за разрешение. Те били този представителен орган, който би могъл да се противопостави на турските намерения и да поведе народа на борба. От техните решения и действия зависело много дали ще успее, или ще се провали проектът за ликвидиране на българските просветни огнища. Успешната борба се утежнявала и от факта, че голяма част от училищата във вилаета се намирили в застои или пред закриване. Борбата за общинската власт дала отражение върху състоянието на учебните заведения още в началото на 60-те години на XIX в., в навечерието на идването на Мидхат паша в Дунавския вилает.

Основната причина за тази криза в развитието на българските учебни заведения се криела в липсата на необходимите средства, както и на борбата между чорбаджиите и еснафите. Тези остри класови противоречия довели до упадък на училищата в такива центрове като Габрово, Търново, Ески Джумая, Трявна и др.

⁷⁴ Македония, г. II, бр. 12 от 17. II. 1868 г.

⁷⁵ Т. Икономов, Мемоари, С., 1973, с. 98.

След Кримската война в някои от селищата на вилаета общинските ръководители – чорбаджиите, започнали системно да ограбват училищните и църковните средства, вследствие на което се стигнало до един момент, когато училищните каси се оказали празни и нямало откъде да се изплатят учителските заплати. За машабите на тези чорбаджийски золуми е достатъчно да приведем писмото на П.Р.Славейков до Н.Палаузов от 9.VI.1857 г. като един нагледен факт. "Осем години как съм се заселил в Трявна, училищната каса от 20 000 при сичките иждивения, що сторихме, бях я довел до 100 000 гроша в година и половина време как се скитах по Цариград нашите кметове тоз покачил, онзи докопал, друг подвлякъл, докарали я до 32 000 цяла неделя са уручисвам с кавги едвам издровихме до 70 000 гроша чи мя бъквисана душата."⁷⁶ В подобно положение се оказала и училищната каса в Елена. През 1864 г. тя се оказала празна, независимо че според писмото на местния учител Ст.Робовски нейните капитали достигали до 400 000 гроша.⁷⁷

Срещу чорбаджийските злоупотреби се надигнали еснафите и учителството на борба за изгонването на старите общински ръководители. Чорбаджиите от своя страна, за да се справят с идейните вдъхновители на тази съпротива – учителите, започнали да ги клеветят пред турската власт, че били руски агенти сред българското население. Така в Габрово през 1865 г. най-добрите местни учители били арестувани по чорбаджийски донос, а училището било заплашено със закриване.⁷⁸ През 1862 г. за кратко време и в Търново били закрити учебните заведения поради лошото състояние на местната община в резултат на разгорелите се борби и противоречия.⁷⁹ На следващата година централното училище в Търново поради липса на финансови средства било закрито за една година, което наложило общината под на-

⁷⁶ П. Славейков, Писма на П.Р.Славейков, СБНУ, кн. XX, 1904, с. 64.

⁷⁷ ОДА, В. Търново, ф. 54, оп. 1, а. е. 106, л. 125.

⁷⁸ П. Цончев, Из общественото и културното минало на Габрово, С., 1934, с. 427.

⁷⁹ НБКМ, БИА, ф. 74, IIВ 1875.

тиска на гражданството да потърси необходимите средства. Помощ на Търновската община оказали и букурешките българи, която съдействувала през 1864 г. училището да бъде открито.⁸⁰

Въпреки това тази помощ не могла да разреши окончателно въпроса за редовното намиране на средства за издръжката на градските училища. "Общината в Търново - писал руският консул Кожевников през 1864 г., - състояща се от съвсем богати представители на търговското и занаятчийското съсловие, не само не заплаша това, което тя е длъжна на учителите за миналото време /този дълг достигна 40 хил. гроша/, но даже се отказва да внесе пари и за текущия месец. Пред вид на тази обстановка трябва да се очаква, че тукашното училище скоро ще се закрие."⁸¹

Независимо от това състояние на местните училища Търновската община последвала примера на Русенската и дала отрицателен отговор на предложението на Мидхат паша за създаване на смесени училища. "Здравомислящите от чорбаджиите, когато узнали за предложения проект, събирайки се заедно, започнали тежко да упрекват Михайловски, за гдето той е предал тяхните религиозни и народни интереси в ръцете на турците, и решили всячески да се противопоставят на осъществяването на споменатия проект."⁸² Тази заплаха поставила пред българските общини за разрешение въпроса за организирането на родните училища да преодолеят кризата при набавянето на необходимите средства, което би бил достоен отговор на проекта на Мидхат паша.

Новите искания на турската власт накарали Търновската община на свое заседание да обсъди предложения от Мидхат паша проект, след което изпратила своя отговор до валията в Русе. В него общината заявила, че новите училища не отговаряли на интересите на българите и че не вижда необходимостта християнските деца да отделят толкова сили за изучаването на турски, арабски и други подобни езици, както се е предвиждало в новата програма. В своята обосновка, че тези дисциплини не са нужни, общината заявила, че българските юноши се готвели и

⁸⁰ С. Велев, Документи из архивата на Българската добротелна дружина, "Уч. преглед", г. XII, 1907, с. 249.

⁸¹ АВПР, ф. ПК, 1864, д. 2551, л. 104.

⁸² АВПР, ф. ПК, 1867, д. 2183, л. 235.

посвещавали изключително на земеделието, занаятите и търговията, което предполагало те да изучават един европейски език, необходим предимно за търговията със западните страни. По нейно виждане, тъй като само един или два процента от тези юноши се готвят за правителствени служби, то те да се приемат и обучават в централното училище в Русе и там да се наблегне на турския език. Търновската община допускала създаването на смесено училище в града, но всяко от децата да изучава науките на своя роден език, защото смесеното турско-българско училище "не съответствува нито на нашето пожертвувание, нито на обществения успех на населението"⁸³.

След изпращането на своя отговор до вилаетското управление членовете на Търновската община не се съмнявали, че голямата опасност, която заплашвала местните училища, е преодолена. Общината се видяла принудена от обстоятелствата да свика спешно своите членове и първомайсторите на местните еснафи, за да обсъдят съвместно създаването на положение и вземат мерки в защита на българското училище. Под натиска на населението общината успяла да "уговори старейшините и представителите на различните еснафи да жертвуват известна част от доходите на техните ханове, домове, дюкяни и работилници за обезпечаване на народното училище. По такъв начин единодушното решение на общината, която успяла в критическата минута да спечели влиятелните чорбаджии, послужило като отговор на предложението на Мидхат паша за изграждането на смесено турско-българско училище в Търново. Търновският каймакамин се видял принуден да съобщи за отказа на местната община да създаде новото училище."⁸⁴

С особена острота пред българските общини стоял проблемът за набирането на необходимите финансови средства за поддържане на училищата. Тази необходимост накарала Търновската община да проведе на 26.X.1865 г. съвместно заседание с ръководителите на еснафите и мухтарите на отделните махали на града. На призива на общината за финансово подпомагане на училищната каса всеки се постарал да внесе своята скромна лепта за подема на местните учебни заведения. Всички еснафи

⁸³ НБКМ, БИА, кол. № 17, II А 2360.

⁸⁴ АВПР, ф. ПК, 1866, д. 2182^Б, л. 26.

подписали обезателни писма-договори, които били написани по един и същи образец като този на Ковашкия и Кантарджийския еснаф: "Ние, долуподписаните жители Търновски, сички първомайстори и майстори от обществото на еснафа Ковашки и Кантарджийски, като познаваме, че градът ни се нуждае от един общ капитал за издържането на учебните ни заведения, съизволихме единодушно и отстъпваме на училищната каса за три години сичките ни годишни лихви от еснафския си капитал, който възлиза на гроша две хиляди № 2000. Следователно от днес в течение тригодишно, колкото лихви изработи поменатото количество, остават вече притежание общо за сметка на училищата и в тяхна полза да послужат, като принадлежат на грижите и управлението на градската община учебни заведения със задължителност на сяко шестмесечие да сме длъжни да внасяме общоеснафски съразмерната част от лихвите на гореспомнатото количество. В противен случай, ако и на година не се изплати напълно, ще имат сила и пълна власт временните попечители училищни да лишават /или отпъждат/ от училището учениците, колкото принадлежат на бащи от речения наш еснаф Ковашки и Кантарджийски. При опълването же на уречените три години остава всичко на разположение на общината да гледа и прави. За ради туй става настоящото подписано от нас еснафски писмо за съхранение на съгласните.

Търново, 26 октомври 1865⁸⁵

Останалите търновски еснафи предоставили на общината следните средства: Терзийският еснаф предавал лихвата на своя капитал от 25 000 гроша за три години; Кожухарският отстъпвал приходите от своя хан за тригодишен срок; Бабукият - лихвите на капитал от 10 000 гроша; Абаджийският отстъпил приходите от еснафския си хан; Халашкият предоставил лихвата на скромния си капитал от 900 гроша.⁸⁶ Църковните настоятелства на църквите "Св.Богородица", "Св.Спас", "Св.Константин", "Св.Никола" и "Св.Атанас" поели задължението да оказват по-

⁸⁵ НБКМ, БИА, ф. 36, II А 2368.

⁸⁶ Г. Плетньов, Ролята и мястото на чорбаджиите от Търновско в просветното движение през Възраждането, Тр. ВТУ, т. X, 1973, с. 76.

мош на училищата, която се изразявала в предоставянето на училищната каса приходите от пангарите на посочените църкви в срок от три години.⁸⁷ Единодушни и сплотени, търновци успели да съберат достатъчно средства за укрепването на местните училища, което било една гаранция за успешната съпротива срещу османизирането на българското образование.

Във всички градове и села на Дунавския вилает българските общини били тези, които подкрепили инициативата на възрожденския печат за преодоляване на вътрешните противоречия и оказване на пълна подкрепа на родното училище. По примера на търновци габровските еснафи също предоставили част от своите капитали на училищната каса. Така Терзийският еснаф отстъпил лихвите на един капитал от 13 385 гроша.⁸⁸ От своя страна училищното настоятелство в Габрово започнало да отдава училищните имоти на частни лица при завишена рента, което водело до увеличаване на училищните приходи.⁸⁹

Други от общините откликнали на призива на П.Р.Славейков за съединяването на училищните и църковните капитали, които биха се превърнали в сигурен източник за издръжката на училищата. "Пишат ни от Ески Джумая за едно похвално и полезно намерение, което, както казват, се възприема и решено да се осъществи, то е да осъсредоточат всичките общински приходи в една училищна каса, която щяла да се увеличи до 100 000 гроша капитал от спомоществования и пожертвования от гражданите. Настоятелите на този капитал са се избрали вече, казват и те ще раздават този капитал, от интересът на който да се обдържа училището."⁹⁰

Съпротивата против проекта на Мидхат паша и решителното сплотяване на народните маси в подкрепа на българското училище дали своето отражение и върху българската емиграция. Букурешките българи се включили в акцията за оказване помощ на българската просвета. "Според вестниците български - пише Е. Георгиев до Н.Геров - управителят на Дунавския вилает са види чиша изпълни намерението си, за да затвори българските

⁸⁷ НБКМ, БИА, II А 2357.

⁸⁸ ОДА, Габрово, ф. 670, оп. 1, а.е. 88.

⁸⁹ ОДА, Габрово, ф. 670, оп.1, а.е. 84.

⁹⁰ Македония, г. II, бр. 13 от 24. II. 1868 г.

училища и ги размеси с турските, на такъв случай няма друг цяр, освен да ся отвори един Пансион в Букуреш с интернат за 100 момчета без плата да ся учат."⁹¹

Като взело пред вид ожесточената съпротива на българския народ против опитите да се ликвидират неговите училища, турското правителство се видяло принудено да издаде ферман, с който да се разреши създаването на начални училища, в които да не се допусне намесата на представителите на турската власт. На практика обаче Мидхат паша не се съобразил с това нареждане на Високата порта, както и с протестите на българското население. Той поканил през есента на 1867 г. представителите на вилаетския съвет за обсъждане на въпроса за създаването на смесените училища. Предложеният проект бил одобрен от Др. Цанков, Н. Михайловски, само един български чорбаджия не се съгласил.⁹² Вероятно в тази дописка на в-к "Дунавска зора" съществува известна тенденциозност против българските чорбаджии, членове на административния съвет, защото по сведения на руския вестник "Голос" българските представители били снабдени от своите общини със следните инструкции: "Никой на основание султанския ферман няма право да се меси в нашите училищни работи, а ние съвсем не желаем да имаме учители турски или български, които да са назначавани от императорските власти. Впрочем ние не упълномощаваме нашите граждани да участвуват в обсъждането на въпроса за "народното възпитание"."⁹³ По съобщение на същия вестник Мидхат паша възнамерявал да се откаже от своите преобразователни планове, като съзнавал пълната им несъстоятелност.⁹⁴

За неуспеха на проекта на Мидхат паша от съществено значение са били и позициите на турското население във вилаета. За представителите на турската феодална аристокрация, надъхана с верски фанатизъм и омраза спрямо християните, било трудно обяснимо и приемливо допускането на техните деца да се учат съвместно с децата на гяурите. Това предубеждение на-

⁹¹ Из архивата на Н. Геров, кн. I, С., 1911, с. 275.

⁹² Дунавска зора, г. I, бр. 1 от 13. XI. 1867 г.

⁹³ Голос, г. V, бр. 332 от 1. XII. 1867 г.

⁹⁴ Пак там.

карало представители на турските феодали и население в Търново да се явят пред местния каймакамин, на когото заявили, че те не са съгласни с предложението на вилаетската власт.⁹⁵ За тези позиции на турското население ни дават сведения и консулските доклади. "Това предложение /проектът на Мидхат - Г.П./ не можа да бъде приведено в изпълнение, защото срещна множество затруднения; от една страна, закоренелият фанатизъм на господстващата раса, от друга - опасността за нашите единоречници за бъдещето на техните деца и накрая превратните слухове за някакви тайни намерения на правителството да отслаби с тази мярка чувството на народност и религия у християните - всичко това, разбира се, парализираше действията на Отоманската порта и мисълта за образуване на смесени училища беше отложена за по-благоприятно време."⁹⁶

За отрицателната позиция на турските феодали и на населението немалка роля изиграло мохамеданското духовенство, което се опълчило против просветната реформа като несъвместима с догмите на религията. След публикуването на закона за създаването на смесените училища в Цариград било публикувано възванието на турските улеми, в което се заявявало, че "цивилизацията носи някои блага на народа, но сега, ако се дадат повече права на християните от съществуващите, то правоверните ще загинат, защото християните са по-добре във всяко едно отношение."⁹⁷ При създаването се психологическа обстановка сред турското население в резултат на религиозната пропаганда както проектът на Мидхат паша, така и голямата част от начинанията на Високата порта били обречени предварително на неуспех, защото те трудно намирали подкрепата на господстващата феодална аристокрация и мохамеданското духовенство, които били твърде консервативно настроени срещу всичко ново.

Независимо от оказаната съпротива от страна на българското и турското население Мидхат паша създавал няколко училища, които трябвало да послужат като образец и заразяващ пример за населението във вилаета. Едно такова училище било русен-

⁹⁵ АВПР, ф. ПҚ, 1866, д. 2182^Б, л. 26.

⁹⁶ АВПР, ф. ПҚ, 1866, д. 2182^Б, л. 26.

⁹⁷ Голос, г. V, бр. 129 от 11.V.1867 г.

ското руждие, чието описание намираме във в-к "Дунавска зора". Според публикувания материал сградата на училището била от четири стаи - едната за учителите, втората за българските деца, а останалите две за турчетата. Учителите преподавали писане на арабски, турски и персийски език, география и ракам /приложение и умножение/. В класните стаи учениците стояли по турски и пишели на коленете си.⁹⁸

Подобно описание на това училище ни е оставил и руският консул в Русе Кожевников: "Исляхането, служещо, разбира се, за образец и за другите, прочие по своето положение в центъра на Дунавския вилает. Всички преподаватели с изключение на учителя, преподаващ български език, са мохамедани, всички предмети се преподават на турски език и навсякъде се съобразяват с турските обичаи; празнуват всички известни мохамедански празници, ходят в определен ден на баня, но не позволяват на децата на християните в празничен ден да посещават църква, всичко това заедно с крайната безнравственост подбудило някои от българите да си вземат децата от исляхането под този или друг предлог, но голямата част от децата били задържани насила."⁹⁹

Русенското исляхане представлявало занаятчийско училище и подготвяло хора за вилаетската администрация, предимно писари, железари за "Дружеството на колата", работници за жп. линията Русе - Варна, словослагатели за вилаетската печатница, както и работници за ремонтната работилница на дунавската параходна компания.¹⁰⁰ Както русенското исляхане, така и създаденото в Търново руждие не могли да изиграят желаната от Мидхат паша роля - да послужат като еталон за бъдещото развитие на просветата в Турция.

За проваляне на тази просветна реформа от съществено значение бил и фактът, че турската власт не била подготвена за нейното осъществяване. На първо място липсвали необходимите учебни сгради, учебници и учебни помагала, добре подготвени учители, още повече, че държавата не отделяла средства, необходими за изпълнението на тази задача. Въпреки провалянето на проекта на Мидхат паша Високата порта не се отказала от тази

⁹⁸ Дунавска зора, г. I, бр. 6 от 18. XII. 1867 г.

⁹⁹ ЦГАОР, ф. 1750, оп. 1, а. е. 68, л. 58.

¹⁰⁰ Дунав, г. V, бр. 402 от 25. VIII. 1869 г.

идея, а само отложила изпълнението ѝ за по-късно и по-изгодно време. Медресетата, които били поставени на религиозна основа, продължили да господствуват в турското учебно дело. Веконните традиции не могли да бъдат разрушени в Турция и изграждането на медресетата продължило, въпреки че те били изживели своето време. Самата турска феодална аристокрация проявявала своята благотворителност преди всичко към медресетата, а не към създаваните нови училища. Всички тези обстоятелства убедили Мидхат паша, че все още не са на зрели благоприятни условия за осъществяване на идеята за османизирани на българските училища.¹⁰¹

През 1868 г. Мидхат паша напуснал Дунавския вилает, за да заеме поста председател на Държавния съвет в Цариград. Неговото заминаване обаче не означавало, че опасността, която заплашвала до този момент българските училища, е избягната. Високата порта продължавала да обсъжда въпроса за извършване на просветна реформа в земите на империята, която да издигне турската образователна система на по-висок етап, и същевременно с нея да се нанесе окончателен удар на българското училище. За провеждане на такава реформа немалко влияние и натиск върху Турция упражнили западните държави, които се надявали по този начин да нанесат удар на руското влияние в просветата на християнските народи, което естествено би довело до засилване на техните позиции в областта на културата, просветата и вероизповеданието на тия народи.

От позициите на така предначертаната политика френското външно министерство изпратило до Високата порта нота от 22. II. 1867 г. въз основа на член XIV от Хатихумаюна, който гласял: "Всичките наши поданици без разлика ще се приемат в правителствените, в гражданските и във военните училища, шом изпълнят условията на възрастта и изпитанието според означените условия в органическия устав на речените училища."¹⁰² С тази нота Франция излагала своето становище по осъществяване на реформата в учебното дело в Турция. Тя предлагала да се създадат средни светски училища в по-големите градове, да

¹⁰¹ Дунавска зора, т. II, бр. 47 от 8. XI. 1869 г.

¹⁰² Хр. Арнаудов, Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Османската империя, Цариград, 1872, ч. I, с. 32.

се подготвят учители за тези училища, да се създаде университет и пр. Основното ударение в нотата се поставяло върху въпроса да се подпомагат от държавата и училищата на немюсюлманските народи, както и да се отворят вратите на всички училища в империята за децата на тези народи.¹⁰³

При тези настоявания на западните държави на 21.VIII. 1868 г. Държавният съвет пристъпил отново към разглеждане на проекта за просветната реформа. Попечителят на всички учебни заведения в Турция и председател на медицинския съвет Кабул паша предложил да се слоят всички училища в държавата и децата да се обучават съвместно, като официалният език бъде турският. Отново се надигнала опасността за българските училища. Но "по време на обсъждането българските членове били извънредно удивени от това, че единственият човек в Държавния съвет, застанал на тяхна страна, бил именно гонителят и преследвачът на тяхното народно образование Мидхат паша"¹⁰⁴. В своята реч пред Държавния съвет той изяснил, че въпросът за училищата е един от главните въпроси на българската народност и че осъществяването на този проект е нещо много трудно поради нежеланието и енергичната съпротива на българския народ. Той се постарал да обясни своята позиция с известно изопачаване на фактите. Така например преминаването на четите през 1867 и 1868 г. Мидхат паша изяснил с недоволството на българския народ от стремежите на Високата порта да закрие българските училища, без да види истинската причина за революционния подем на българите. По всяка вероятност доводите на Мидхат паша са имали превес, което личи от приетия "Органически закон за народното образование от 1869 г."

Според този закон "училищата в Османската империя се разделяли на две основни категории: училища публични, които се управляват и поддържат от правителството, и частни училища, контролирани от държавата, но учредявани и ръководени от частни лица или общества."¹⁰⁵ Новият закон не забранявал съществуването на българските училища, ръководени от общините, което можем да обясним с настъпилото известно примирение в тур-

¹⁰³ Желтяков, Петросян, пос. съч., с. 39.

¹⁰⁴ Голос, г. IV, бр. 254 от 14.IX.1868 г.

¹⁰⁵ Право, г. IV, бр. 25 от 16.VIII.1869 г.

ските власти след неуспеха на Мидхат паша да създаде смесени турско-български училища в Дунавския вилает. Извоюваните позиции от българските учебни заведения представлявали успех за съпротивата на българския народ срещу асимилаторските опити на турските управляващи среди.

Новият закон разделил училищата на няколко степени: първата са били училищата сабиян, които се изграждали във всеки квартал или село, а там, където населението било смесено, се учредявали две училища: едното за мюсюлмани, другото – за християни. Разходите по издържането им се поемали от общините. Втората степен – руждие, се учредявали в селища, в които имало повече от 500 къщи, като и при тази степен училищата били разделени и се издържали от местната община. Следващата степен били училищата султане, които се учредявали във вилаетските центрове и се издържали от държавата. Най-висшите училища били наречени алие.¹⁰⁶ Законът предвиждал към вилаетите да се създадат съвети за просвещение, които да следят за осъществяване на новата реформа. В тези съвети били привлечени представители на различни националности. Съратникът на Мидхат паша Н. Михайловски бил определен за член на съвета за просвещение към Високата порта.¹⁰⁷

Приемането на новия закон от правителството не означавало премахване на опасността за българската просвета, тъй като турските реформатори не се отказали от целта да османизират българските училища. Правителствената преса и особено в-к "Дунав" почти във всеки брой известявали за постигнатите успехи в изграждането на новите училища, за тяхната програма и развитие. Турската власт чрез своите местни ръководители продължила да привлича българските първенци и общински ръководители, за да ги използва като свои оръдия при осъществяването на своята политика спрямо българското население. В това отношение били постигнати известни успехи, и то сред ония чорбаджии, които поради своето гъркоманство, туркофилство или грабежи на общински средства са били прогонени от общините. Тези ренегати, вместо да помагат на българските училища, оказвали финансова помощ на турските училища, както и подкрепяли новите изобретения в областта на учебното дело на турските

¹⁰⁶ Желтяков, Петросян, пос. съч., с. 154-165.

¹⁰⁷ Дунав, г.V, бр.411 от 17.IX.1869 г.

реформатори. Така постъпил търновският чорбаджия Димитър х. Ничов, който на път за Виена, където имал своя търговска кантора, подарил на създаденото в Русе девическо исляхане 10 турски лири, а на хазната за поддържането на новите училища подарил 3800 каймета.¹⁰⁸

Особено амбициозен последовател на Мидхат паша се оказал каймакаминът на Тулча, който през 1871 г. с помощта на част от местните български първенци направил опит да възкреси Мидхатовия проект и създаде смесено турско-българско училище.¹⁰⁹ Българското население в Тулча се обявило решително против намеренията на Исмаил бей и неговите сподвижници. Неговите ръководители Т. Икономов, д-р П. Минович, иконом Е. Димитров подработили контрапредложения от името на българите, които фактически обезсилвали турските искания и запазвали родните училища от всякаква интервенция на турската власт.¹¹⁰

Неуспехът на турската просветна реформа не попречил на турските управители и представители на местната власт да продължат своята агитация в полза на смесените училища, които били откривали пред българските деца прекрасни възможности да постъпят на държавна служба. В такава светлина била и речта на дунавския валия Абдурахман паша пред учениците в Лом: "Научени и образовани, вие ще бъдете верни поданици на превъзлюбения ни господар Султан Абдул Азис и ще се наредите между неговите отлични чиновници."¹¹¹ Независимо от тези примамливи предложения българските деца напускали руждиетата, което принудило вилаетските власти да излязат с разпоредба да не се приемат на държавна служба лица, които не са снабдени със съответните свидетелства за завършване на посоченото училище.¹¹² По този начин властта се надявала да спре бягството от училище на ония деца, чиито родители не били още разбрали опасността от новите училища за българското население.

Независимо от постановлението на новия закон, според кой-

¹⁰⁸ Дунав, г. IV, бр. 318 от 9.X.1868 г.

¹⁰⁹ Отечество, г. II, бр. 86 от 23.IV.1871 г.

¹¹⁰ В. Гонев, Добруджа през Възраждането, Варна, 1973, с. 81.

¹¹¹ Македония, г. IV, бр. 29 от 28.II.1870 г.

¹¹² Дунав, г. VIII, бр. 715 от 1.X.1872 г.

то училищата във вилаета трябвало да се издържат от държава-та, тази издръжка легнала с цялата си тежест върху гърба на производителното българско население. От една страна, то било задължено по силата на своята национална принадлежност да подпомага със средства общинските училища, а, от друга, да дава част от своята продукция за училищата, които били ръководени от вилаетските власти. В светлината на тази политика вилаетските власти съобщили на населението чрез в-к "Дунав" своите решения: "Реши се, щото във всяко окръжие да се постави една комисия за просвещението, която да се състави от учени мъже, които да се грижат за поправянето и разширяването на съществуващите заведения, а в които села няма, да се направят нови, и то колкото е възможно по-скоро. При комисията ще има една каса, от която ще се плаща на учителите, а капиталът ѝ ще се събира от едно количество жито, равно с половин цариградско кило, което ще се взема по един път в годината от всеки земеделец, който има един чифт волове, и когато някой поиска да даде пари."¹¹³ По всяка вероятност поради съпротивата на селското население против това задължение през следващата година в-к "Дунав" публикувал везирска заповед за събирането на една десета от десятъка, който плащали земеделците, която да бъде предавана в касата на съвета за просвещение.¹¹⁴

Изработването и опитите да бъде приложена просветната реформа, която преследвала целта да се нанесе удар на българските национални училища, били извършени под натиска на западните покровители на Турция. Едновременно с това западните страни и турските реформатори се стремели да унищожат руското влияние сред българите, което прониквало най-силно по линията на просветните връзки между двата братски народа. Младотурците виждали в лицето на Русия смъртния враг на империята и благополучието на турската нация. За целта "Мидхат паша решил да поправи злото /изпращането на българските юноши в руските учебни заведения - Г.П./ и създаде начални и висши училища в главните центрове, където младите българи, както и мюсюлманите намериха, без да имат нужда да отиват

¹¹³ Дунав, г. VII, бр. 615 от 3.X.1871 г.

¹¹⁴ Дунав, г. VIII, бр. 708 от 6.IX.1872 г.

в чужбина, всичко това, което можеше да им даде модерно образование "115.

Ясно изразената антируска насоченост на просветната реформа принудила руските дипломати в Турция отблизо да следят действията на турската власт в тази насока и да известяват правителството в Петербург, руското общество и особено славянските комитети за развитието на събитията в България. Всичко това се налагало от необходимостта да се вземат бързи и ефикасни контрадействия, които да запазят и разширят руското влияние сред българския народ, да защитят руските интереси в този район на света.

Два месеца след изпращането на френската нота във връзка с необходимостта от реформа в образователното дело в Турция на 18.IV.1867 г. руското правителство реагирало своевременно. До Високата порта бил изпратен меморандум, в който се декларирало отношението на Русия към провежданите в Турция реформи и нейните позиции към просветната реформа на младотурците. Русия поставила свои условия, които се изразявали в следното: да се даде народна просвета с финансовата подкрепа на общините и турската държава, да не се създават никакви препятствия за учителите, които били завършили своето образование в чужбина, и др. Както подчертава проф. Ж.Атанасов, в последното искане на Русия се визирали учителите - руски възпитаници, които били подлагани на постоянни преследвания от страна на турските власти.¹¹⁶ Ако се направи сравнение между френската и руската нота до Високата порта, се вижда, че докато първата настоявала за развитието на турската просвета и даване на по-добри условия и привилегии за откритите от западните страни училища, то руската нота се обявявала почти изцяло в защита на българската просвета, както и против нейното османизиране.

Руските консули в Русе Кожевников и Сученков имали възможност отблизо да следят действията на Мидхат паша и редовно да информират посланика в Цариград граф Игнатиев. За получаването на една по-пълна информация за просветната реформа граф Игнатиев се обърнал за допълнителни сведения към кон-

¹¹⁵ Midhat bey, пос.съч., с. 8.

¹¹⁶ Ж. Атанасов, Руското влияние върху нашето учебно дело до Освобождението, "Народна просвета", г.V, 1949, кн.5, с.76.

сула в Пловдив – Н.Геров, който като българин бил много добре запознат с традициите и развитието на българското училище и най-добре би осветлил провежданата от турското правителство политика. В своя отговор от 8.X.1869 г. Геров се постарал добре да разкрие намеренията на Високата порта: "Това постановление за съединението на немюсюлманите в едни училища с мюсюлманите и преподаването на първоначалните науки за всички с цел да се спре прогресът на християните и да се задържи техният уровень с турския, които нищо не учат и в последно време да̀леко са изостанали от първите в просвещението."¹¹⁷ В доклада си Н.Геров посочил още, че българските учители, които не знаели турски език, ще останат без работа и "ще употребят своето влияние за възбуждането на народа против правителството".

След като се запознал добре с проекта на Мидхат паша, с отношението на българския народ към него и като имал пред вид очертания от Петербург курс, граф Игнатиев повел енергична борба в защита на българското учебно дело и проваляне плановете на турските реформатори. Според неговите мемоари при една аудиенция на султан Абдул Азис той заговорил за действията на амбициозния и властолюбив Мидхат паша, който се бил стремял към отделянето на Дунавския вилает с цел да се провъзгласи за самостоятелен владетел.¹¹⁸ По всичко изглежда, че граф Игнатиев е успял да внуши съмнения в подозрителния султан, което се потвърждава и от биографа на Мидхат паша. В своя труд Мидхат бей отбелязва решителната намеса на Русия и лично на нейния посланик в Цариград. "Когато този доклад /за просветната реформа в Дунавския вилает – Г.П./ стигна до Константинопол, генерал Игнатиев веднага схвана неговото значение. Такъв един проект се обявяваше против плановете на панславистката партия, чиято душа беше той. Той направи всичко, за да попречи на реализацията му и да свали управителя. Той почерпа средствата си за действие в абсолютизма и в авторитарния дух на султан Абдул Азис."¹¹⁹

¹¹⁷ Документи за българската история, т. I, С., 1931, с. 500.

¹¹⁸ Записки графа Игнатъева, Из. МИЦ, СПб., 1914, кн. VI, с. 1815.

¹¹⁹ Midhat bey, пос. съч., с. 8.

Твърде важни причини за тази позиция на руската дипломация били и фактите, които говорели, че зад тази реформа стояли западните държави, които безпрепятствено от страна на Турция засилвали своето влияние в империята. "В това време - пише в-к "Голос", - когато от година на година тези училища /католически и протестантски - Г.П./ се увеличаваха, турското правителство е толкова толерантно в отношенията си към тях и все повече увеличаваше своята нетърпимост по отношение на българите, учили в Русия, и се стигна дотам, че съвсем им забранило да се занимават с учителска професия."¹²⁰ При така създадалата се ситуация Русия виждала необходимостта от вземане на мерки за проваляне на така замислената просветна реформа. Тази позиция на Русия и нейната дипломация естествено облагодприятствували съпротивата на българския народ.

В действителност Мидхат паша и турското правителство не успели да османизират българските училища, но те постигнали известни успехи в борбата си против руското влияние сред българското население. С подкрепата и поощрението на западните си покровители турската власт последователно провеждала своята антируска политика в образованието на нашия народ. Стигнало се до такова положение, че всяка най-малка проява на Русия или нейните дипломати в подкрепа на българите се таксувала като враждебна стъпка и намеса във вътрешните работи на Турция. С пълно право славянофилският вестник "День" отбелязва: "Когато ние ходатайствувахме пред отоманското правителство в полза на християните, нашето ходатайство се тълкуваше като засилване на нашата популярност между раята или като религиозна и политическа пропаганда. Книгите, които се доставяха от Русия в българските училища, се изземваха от турската полиция и византийските йерарси. Колкото повече вземахме участие в съдбата на източните християни, толкова повече нарастваше недоверчивостта на Портата. Турците, считайки ни за свои наследствени врагове, не вярваха на нашите думи, а западните държави, постоянни съперници, ги поддържаха в това мнение, че нашите дружествени уверения са лишени от искреност."¹²¹

¹²⁰ Голос, г.V, бр.341 от 10.XII.1867 г.

¹²¹ День, г.II, бр.6 от 6.II.1865 г.

От заетите от Високата порта позиции по отношение на Русия и нейните представители се вижда, че в Турция се създава обстановка, в която русофобството имало благоприятни условия за развитие. Спрямо руските възпитаници турската власт предприела курс на постоянно преследване, на създаване на невъзможни условия за работа по тяхната специалност. Съвсем естествено положението не би могло да бъде друго, след като "да получаваш руски вестници е забранено, руските богослужбени книги - забранени, иконите - забранени, да се познаваш с русите - забранено, да се посещава руският консул - забранено, всичко това навлича подозрение. Но пък да си запознат с другите консули, да си учил във Франция или Австрия може колкото ти се иска."¹²²

Поражението на Русия в Кримската война я принудило да провежда през следващите години една по-активна политика сред християнските народи, влизачи в пределите на Турция. Още повече, че нейните дипломати били убедени в русофобските настроения и политика на турските управляващи среди. Те били добре запознати с официалните предписания на Високата порта до местните власти да проявяват по-голяма прозорливост и да не допускат контакти между българското население и руските консули.¹²³ За турската власт, както и за Мидхат паша всеки руски възпитаник се таксувал като агент на Русия и враг на султана. Самият Мидхат паша писал за Русия и нейната политика по отношение на българите и техните училища: "Вместо да изпраща, както в миналото, учители в България, за да учат българските деца, те /русите - Г.П./ събираха всяка година между християнското население многобройни ученици, които бяха изпращани в руските училища, откъдето връщайки се, те пропагандираха идеите на панславизма."¹²⁴

Тези схващания на турските управляващи среди определяли и онези тежки и непоносими условия за работа на руските възпитаници у нас и особено на учителите. Подложени на терор и преследвания от турската власт под ръководството на Мидхат

¹²² Голос, г. IV, бр. 179 от 1.VII.1866 г.

¹²³ Документи за българската история, т. III, С., 1940, с. 409.

¹²⁴ Midhat pasha, пос. съч., с. 17.

паша, те били гонени и от някои български чорбаджии – верни слуги на турците. От тази политика на властта учителите били принуждавани много често да напускат учителското поприще, защото срещу тях не се подбирали средства за тормоз и клевети. Така Мидхат паша заплашил със затвор двама български младежи, ако те не наклеветят своя другар – учител, че е агент на Русия и в своята работа е възбуждал българското население да встане против поробителите си.¹²⁵ Създадените тежки условия за работа на руските възпитаници принудили редакторите на в-к "Голос" да отбележат на страниците на вестника: "Много българи, получили образование в Русия, останаха доблестни патриоти, но тъжни обстоятелства парализираха техните действия; почти всичките бяха задължени да напуснат отечеството си, за да избягнат непоносимите преследвания и наказания от страна на турците по доноси, особено на гръцкото духовенство, обвиняващо ги като руски агитатори и хора, опасни за Османската империя и на това основание, че са възпитавани в Русия."¹²⁶

Тръгнало по пътя на османизирането на българските училища, турското правителство било твърдо убедено, че е необходимо да се прогонят прогресивните български учители и на тяхно място да бъдат поставени учители-туркофили или учители, които били завършили своето образование на Запад. Докладите на руските консули и материалите на възрожденския печат дават изобилни сведения за гоненията, на които са били подложени руските възпитаници. "Ловът на учители – се казва в съобщението на консула Мошнин до граф Игнатиев – продължава по целия вилает, и то много успешно. Особено на тези гонения се подхвърлят учителите, възпитавани в Русия."¹²⁷ Според друг негов доклад турската власт "оказва крайно недоверие към тези български младежи, които получават образование в Русия – на тях, както и преди, не им дават работа, предпочитайки да вземат учители в училищата тези, които са получили образование в Австрия или Франция."¹²⁸

¹²⁵ Дунавска зора, г. I, бр. 4 от 4.XII.1867 г.

¹²⁶ Голос, г. III, бр. 235 от 26.VIII.1865 г.

¹²⁷ АВПР, ф.ПК, 1874, д.2190, л.173.

¹²⁸ АВПР, ГА, V-A₂, 1874, д. 767, л. 81.

Обявила се против руските възпитаници, турската власт направила всичко възможно, за да спре заминаването на българските юноши, които желаели да се учат в руските учебни заведения. По сведения на Н.Геров Високата порта издала заповед до местните власти, с която се забранявало да се издават паспорти на младежи, заминаващи за Русия, защото, след като се завърнели в родината си, те ставали учители с революционно възпитание и бунтували раята.¹²⁹

Независимо от тази политика на турското правителство любовта на българите към Русия крепнела и се засилвала и, както отбелязва в-к "Русские ведомости": "Нея не е в сила да заглушат нито красноречивите обещания на султана, нито жестокостите на губернатора Мидхат паша, нито опитите на йезуитите и английското библейско общество."¹³⁰ Независимо от бариерите, които поставяла турската власт пред българските младежи, по различни пътища те заминавали за Русия, за да изучават прогресивната наука.

Просветната реформа на турското правителство и опитите тя да бъде приложена в Дунавския вилает били следени с интерес и загриженост от руските дипломати и руските славянски комитети. Всички те добре разбирали какви цели преследва Високата порта и кои са вдъхновителите на тези турски реформатори. Антируската насоченост на тази реформа накарала руската преса и особено славянофилските вестници широко да информират руската общественост, както и да разкрият истинските цели на просветната реформа. При създамата се обстановка, когато пресата и руското обществено мнение застанали на страната на българския народ, била учудваща позицията на в-к "Русский инвалид", чието становище по този въпрос било в дисонанс с тона на останалите руски вестници. В една обширна статия, чийто автор не е посочен, се изказва положителна оценка на реформата на Мидхат паша. "Ние вече имаме възможност - пише вестникът - да отдадем заслужената справедливост за просветените възгледи и ловки проекти на генерал-губернатора на Дунавската провинция, както и да представим на нашите читатели почти непреодолимите препятствия, които на всяка крачка възникват

¹²⁹ Документи за българската история, т. II, С., 1932, с. 100.

¹³⁰ Русские ведомости, г.V, бр. 31 от 7.II.1868 г.

пред проектите от страна на обкръжаващите го турци."¹³¹ Реформата според вестника имала за цел да създаде от учениците на замислените училища от Мидхат паша неголям, но постепенно "разширяващ се кръжок на християни и турци, лишени от племенни и религиозни предубеждения, но поддържащи детската дружба и училищни спомени"¹³².

Шо се отнася до българския народ, то той според вестника "е така малко просветен, така и не разбира големите изгоди на образованието, че счита за себе си като голяма грижа издържането на своите немного училища... Но времето на осъзнаване е недалече. Най-добрите български хора, просветени в борбата с гърците, опитали се да унищожат българските и да издигнат гръцки училища и по такъв начин да установят в страната своето влияние, разбрали значението на възпитанието в народен дух и се напъват да обяснят на своите съотечественици ползата от новите училища."¹³³ Статията изобилствува с още много нелепости, изказани по адрес на българския народ.

От позициите, на които е застанал авторът на този материал, е очевидно, че тя е изработена в кухнята на вилаетското управление под диктовката на Мидхат паша. В случая редакцията на вестника изцяло се е доверила на своя кореспондент, без да вникне дълбоко в същността на реформата, без да види, че против нейното прилагане се е вдигнал почти целият народ, който успял до този момент да изгради свои училища в почти всички села и градове на вилаета. Тази протурска линия на "Русский инвалид" продължила до есента на 1866 г., когато консулските доклади, материалите, публикувани в другите вестници, протестът на славянофилите са принудили редакцията да се откаже от услугите на своя кореспондент и да се обяви против просветната реформа.

За да нанесе значителен удар на руското влияние в българските училища и въобще сред българския народ, турското правителство гледало благосклонно на засилващото се западно влияние. Високата порта с охота съдействувала за откриване на училища и колежи от западните страни, за откриването на техни

¹³¹Русский инвалид, г. 53, бр. 56 от 4. III. 1866 г.

¹³²Пак там.

¹³³Пак там.

типографии, вестници и издаването на книги, целеше да засилят влиянието на западноевропейските страни в Турция. Така през 1867 г. тя дала съгласието си за откриване в Цариград на френско училище, в което да се учат 300 християнски и толкова мюсюлмански деца.¹³⁴ В този период правителството започнало да заделя средства от хазната, от които да се издържат деца в училищата и университетите на Запад. През 1872 г. вилаетското управление в Русе изпратило на държавни средства една част от учениците от местното исляхание в Париж за изучаването на "различни художества".¹³⁵

Тази политика на турското правителство намерила подкрепата на една част от българската буржоазия, която особено след Кримската война все по-здраво се обвързвала със западноевропейския назар. С подкрепата на турската власт тя предпочитала да изпраща своите синове в университетите на Франция, Австрия и другите западни страни вместо в Русия. След завръщането си тези млади хора се превръщали в проводници на западното влияние, на западната култура, което ставало за сметка на руското влияние. Настъпилата преориентация на тази българска буржоазия е отбелязана със съжаление от руската преса. "Промяната в общественото мнение на славяните произтича много бързо и при това съвсем неотдавна. Причините за подготовката на тази промяна са твърде много и между тях тайните инсинуации на Запада, отнасящи се до руското влияние. Внушенията на западните недоброжелатели на Русия по тези сметки могли да наплашат славяните, и то във време, когато Русия е погълната от своите вътрешни работи и най-малко от всичко е могла да мисли за някакво външно разширение на своите владения. Към всичко това се прибавяло и това, че славянската младеж, вместо да пристига в Русия, за да получи образование в руските университети, както това правеше преди, се обръщала към европейските ... Завръщайки се в родината, тя носела със себе си на народа лъжливи понятия за Русия, за нейната изостаналост, стремленията ѝ към изключителна централизация и към абсолютизъм."¹³⁶

¹³⁴ Голос, г. V, бр. 298 от 28. X. 1867 г.

¹³⁵ Дунав, г. VIII, бр. 713 от 24. IX. 1872 г.

¹³⁶ Голос, г. III, бр. 193 от 15. VII. 1865 г.

Засилващото се влияние на западните страни в нашите учебни заведения било посрещнато с негодувание от възрожденския печат. За него това влияние означавало нарушение на традициите и системното развитие на българската просвета до попадане на нашия народ под егидата на западните държави, които никога не са били искрени към съдбата на българите. Против засилването на западното влияние в българската просвета П.Р.Славейков писал на страниците на в-к "Македония": "Мене ми ся струва, чи също тъй трябва да пазим светските си училища от влиянието на Запад, както и духовните. Това влияние и в едните, и в другите училища ще има лош резултат за нас. Но пита се възможно ли е нашите училища да бъдат съвършено свободни от влиянието на Запад? Много млади българи са разпръснати по разни места из Европа да придобиват наука. Няма съмнение, чи те подпадат под различни влияния и твърде може да бъде, чи религиозните ни убеждения не ще бъдат еднакви. Но от тези младежи народът ни чака да види полза."¹³⁷ От изказването на Славейков се вижда, че той е съзнавал необходимостта от борба за запазване на самобитността на родното училище и е съветвал да се възприема критически от западните страни това, което е положително и демократично.

През 60-те и 70-те години на XIX в. българските училища е трябвало да преодоляват многобройни препятствия, за да запазят своя национален характер, самобитност, за да могат да осъществят целите, на които служат. Опитите на турската власт и най-вече на българофоба Мидхат паша срещнали упоритата съпротива на българския народ. За нейното организиране особен дял и роля имала задграничната революционна преса, която, без да се плаши от турската цензура, свободно и открито разобличавала турските намерения и отправяла призови за обединението на народните сили в защита на родната просвета. Българските революционери-демократи с голяма страст и дълбока убежденост в победата на своя народ се намесили в борбата против османизирането на училищата, които са ги възпитали и закармили с любов към свободата.

Твърде последователно и непримиримо вестниците "Свобода", "Независимост" и "Знаме" разобличавали опитите на младотурците да разгромят българските училища. Заведения, за които

¹³⁷ Македония, г. II, бр. 50 от 12.XI.1868 г.

българският народ е останал гладен и жаден, гол и бос, но готов да даде всичко за образованието на своите деца.¹³⁸ Според революционерите-демократи истинските намерения на Мидхат паша и турската власт се заключаваха в това, че те искали "турците да добият политическо и религиозно преимущество над християните; второ, той /Мидхат паша - Г.П./ не признава никакви народни права и национални преимущества; трето, той иска да улесни турския елемент, чрез който властта на султана да бъде заячена на своето място"¹³⁹. Насилията, които изпълзува турската държава за осъществяването на заплануваните реформи, няма да дадат желаните резултати, "защото тя е толкова гнила и тези преобразования ще я разнищат окончателно"¹⁴⁰.

Острата критика, отправена от революционерите-демократи към Мидхат паша и неговите начинания, които все пак били оправдани за една изостанала и гнила Турция, надяваща се чрез реформите да удължи своя живот и господство над поробените народи, не може да се сравни с ненавистта, омразата, която те хранели към българите-ренегати. Към тях Каравелов, Ботев и останалите революционери са безмилостни, тяхната критика е убийствена. Хората като Михайловски, Шишков и сие са най-големите предатели на народа си, турски блюдолизци и мекерета, които мислят така: "Ако моето дете свърши науките си в турските исляханета, то твърде лесно може да стане чиновник, а ако свърши в българското училище, то трябва да го направя или поп, или учител."¹⁴¹

Започнали своето предателство още по времето на Мидхат паша като управител на Дунавския вилает, тези ренегати не се отказали от своята антинародна дейност и през следващите години. За тях Каравелов писал, че идеята за контрол над българските училища от правителството се "появила най-напред в главите на ония наши цариградски патриоти, които мислят не за благосъстоянието на народа, а за своите лични интереси. Из Цариград ни явяват, че г. Михайловски е повторил изново пред

¹³⁸ Свобода, г. I, бр. 1 от 7.XI.1869 г.

¹³⁹ Свобода, г. III, бр. 8 от 19.VIII.1872 г.

¹⁴⁰ Свобода, г. III, бр. 19 от 4.XI.1872 г.

¹⁴¹ Независимост, г. III, бр. 31 от 21.IV.1873 г.

министерът на просвещението, "че българските школи не отговарят на своето назначение, че българските ученици се занимават с "комитети" и с различни вредителни за правителството играчки"¹⁴². "Омразата на революционната емиграция към дейността на тези туркофили се запазила дори след Освобождението. След смазването на Априлското въстание Ст.Стамболов третира турновския учител Т.Шишков като "подлия предател на народа си и велик герой на шпионите"¹⁴³. Предателската линия на поведение на Михайловски и Шишков спрямо българската просвета била презирана като най-гнусно творение на народоубийствената политика.

Българската революционна мисъл и печат били твърдо убедени, че опитите на турските реформатори да унижат българските училища ще пропаднат. Причините за техния оптимизъм се криели в невъзможността на турската власт да преодолее предразсъдъците и пороците, верската омраза на мюсюлманите спрямо християните, в изостаналостта на Турция, в невъзможността тя да се реформира. Втората и фактически най-съществената причина за тяхната увереност в неуспеха на просветната реформа се криела в съпротивата на българския народ, който е проумял целта на турската власт да го постави в такова "робско положение, безпримерно нито в преминалата, нито в съвременната история на човечеството"¹⁴⁴. Каравелов и другите революционери-демократи вярвали в силите на българския народ, който според тях е успял да запази своята самобитност, език, нрави и националността си; за такъв народ няма сила, която ще успее да го прекърши и подчини. "Аз смело мога да кажа - писал Каравелов - за Мидхат паша, че неговите планове няма да бъдат изпълнени. Народното негодувание е достигнало до такива размери, щото и най-малката правителствена неосторожност е в състояние да разруши гнилото здание, което се държи само на нашата глупост."¹⁴⁵

Възрожденският революционен печат се превърнал в най-пла-

¹⁴² Независимост, г. IV, бр. 31 от 18.V.1874 г.

¹⁴³ Нова България, г. I, бр. 63 от 4.II.1877 г.

¹⁴⁴ Знаме, г. I, бр. 18 от 30.V.1875 г.

¹⁴⁵ Свобода, г. III, бр. 12 от 16.IX.1872 г.

менната трибуна за защита на българското училище от посегателствата на турската власт. Чрез редица статии той изяснявал турските намерения и отправял призови за борба и проваляне Мидхатпашовите планове за османизирането на българската просвета. "Ние сме уверени, че ни един българин не ще послушати съветите на Михайловски и Геновича, нито ще се побои от угрозите на турското правителство, но ще брани своето право и с перо, и с ума, а ако бъде нужно, то и с нож и топор."¹⁴⁶ В своите призови революционерите-демократи възлагали своите надежди най-вече на младежта, която трябвало да се превърне в най-действената сила, която да защити българските просветни заведения. "Не давайте се, мили братия, борете се със своите врагове и не давайте своето добро, което днес имате, да се тъпче и разваля. На вам ще кажат, че турското правителство иска само да тури на ред българските училища и няма никакви задни мисли."¹⁴⁷ Тази разяснителна дейност на революционния печат довела до мобилизацията на народните сили, сплотила ги и тяхната последователна борба дала своя резултат - българските училища били запазени, те продължили своето демократично развитие в служба на народа и националното осъзнаване.

*
* *
*

Политиката на турското правителство да нанесе непоправим удар на българските училища и да ги превърне в свое оръдие за османизиране на българския народ била провалена. Високата порта, а така също и валията на Дунавския вилает Мидхат паша не успели да закрият нито едно българско училище, нито да създадат желаните от тях смесени турско-български училища, защото срещу тях се надигнал българският народ, защото в Турция болшинството от феодалната аристокрация, турското население и духовенството поради своята изостаналост и верски фанатизъм не успели да разберат целите на правителството и направили всичко възможно да ги провалят.

Съществена, основна причина за неуспеха на тази политика била съпротивата на народните маси, които под ръководството

¹⁴⁶ Свобода, г. I, бр. 1 от 7. XI. 1869 г.

¹⁴⁷ Свобода, г. I, бр. 2 от 12. XI. 1869 г.

на българските патриоти, на революционната емиграция и демократичния възрожденски печат се вдигнали на борба. Заплахата, надвиснала над родното училище, послужила като сигнал за преодоляване, макар и временно, на противоречията в органите на общинското самоуправление на българите, в училищните настоятелства. Тези противоречия временно отстъпили на по-заден план, затихнала за кратък период борбата между чорбаджии и еснафи, която досега се отразявала зле върху развитието на българските учебни заведения. Всеки се постарал да помогне, да потърси средства за просперитета на българската просвета. Това положение определило общонационалния характер на съпротивата срещу асимилаторската и денационализаторска политика на турското правителство. Българското население в Дунавския вилает спонтанно се надигнало на борба против просветната реформа, провеждана от Мидхат паша. Неговата съпротива била подкрепена от всички честни и рополюбиви българи. Единството, сплотеността на българското население били оная бариера, която била трудно преодолима за турските реформатори, които до края на своето владичество не могли да осъществят своите планове.

За успеха на съпротивата на българския народ в защита на родното училище решаваща била и помощта, получена от руския народ и руската дипломация. Турските намерения спрямо българската просвета станали причина вратите на руските учебни заведения да се отворят още по-широко за синовете и дъщерите на българския народ, а славянските комитети увеличили стипендиите за българската младеж и активизирали своята дейност в защита на българите. Руската дипломация и лично граф Игнатиев взели присърце съдбата на българските училища и направили твърде много да ги защитят от турските посегателства. Тази политика от своя страна съдействувала за популяризирането на руската педагогическа мисъл и култура да се превърнат българските училища във важен пункт за разширяването и утвърждаването на руското влияние.

Турското реформаторство в областта на просветата било обречено на неуспех и поради самия характер на просветната реформа, която за българите не представлявала трамплин за напредък и прогрес, а едно връщане назад. С пълно право в своето писмо до Мидхат паша един българин се обръща с думите: "Като велик реформатор вие помислихте да вършите делата си с революция, но Ваше Височество, измамихте се ужасно. Револю-

ните възраждат пряното, жизненото, младото. Революциите не дават живот на изгнилото, умиращото, на отживялото." ¹⁴⁸ Убеден в правотата на своето дело, българският народ успял да защити по един достоен начин делото на Априлов, Берон, Палаузов, Н.Рилски и други възрожденски учители и просветни дейци. Дело, което съдействувало твърде много за формирането на българската буржоазна нация в условията на турския политически и социален гнет. Народът успял да защити своето училище от опитите да бъде османизирано, той успял да провали и обезсили просветната реформа, провеждана от Мидхат паша в Дунавския вилает.

¹⁴⁸ Стара планина, г. I, бр. 53 от 6. III. 1877 г.

СОПРОТИВЛЕНИЕ БОЛГАРСКОГО НАРОДА ПРОТИВ ОСМАНИЗАЦИИ РОДНЫХ ШКОЛ В ДУНАЙСКОМ ВИЛАЙЕТЕ

Георги Плетнев

/Резюме/

В статье сделано углубленное исследование политики турецкого правительства уничтожить в 60-70 годы 19 в. болгарские школы в Дунайском вилайете. Этот план, появившийся в головах младотурок, получил широкую поддержку со стороны западноевропейских правительств. Только Россия объявилась против закрытия болгарских школ и создания на их месте смешанных турецко-болгарских школ.

Управляющим созданного Дунайского вилайета турецкое правительство назначило амбициозного турецкого Мидхата пашу. Ему было поручено претворить в жизнь турецкие замыслы в области просвещения. Еще с приездом в вилайет Мидхату паше удалось привлечь некоторых болгарских учителей-туркофилов, которые оказали ему помощь в подработке реформы просвещения. Этой реформой Мидхат паша и правительство надеялись уничтожить болгарскую школу, а с другой стороны, прервать одну очень важную линию для усиления русского влияния среди болгарского народа.

Возрожденская печать реагировала остро и быстро на попытки уничтожить болгарские школы, раскрывая большую опасность, нависшую над национальными очагами патриотизма. Призывы революционной печати привели к национальному сплочению и, хотя и временно, к затушевыванию классовых противоречий. Болгарские общины противопоставлялись решительно турецким начинаниям и проявили большие заботы о развитии болгарского просвещения.

Определенную роль в провале реформы просвещения сыграло и турецкое население, которое не могло понять сущность реформы и объявилось против нее. Большую роль в этом отноше-

нии сыграла Россия и ее дипломатия, которая объявилась за самостоятельное развитие болгарского просвещения.

Все эти предпосылки содействовали сохранению и дальнейшему развитию болгарской национальной школы в эпоху Возрождения, которая выполнила свою исторически определенную задачу.

LA RESISTANCE DU PEUPLE BULGARÉ CONTRE L'OTTOMANISATION DES ECOLES DANS LE VILAYET DU DANUBE

Guéorgui Pletniou

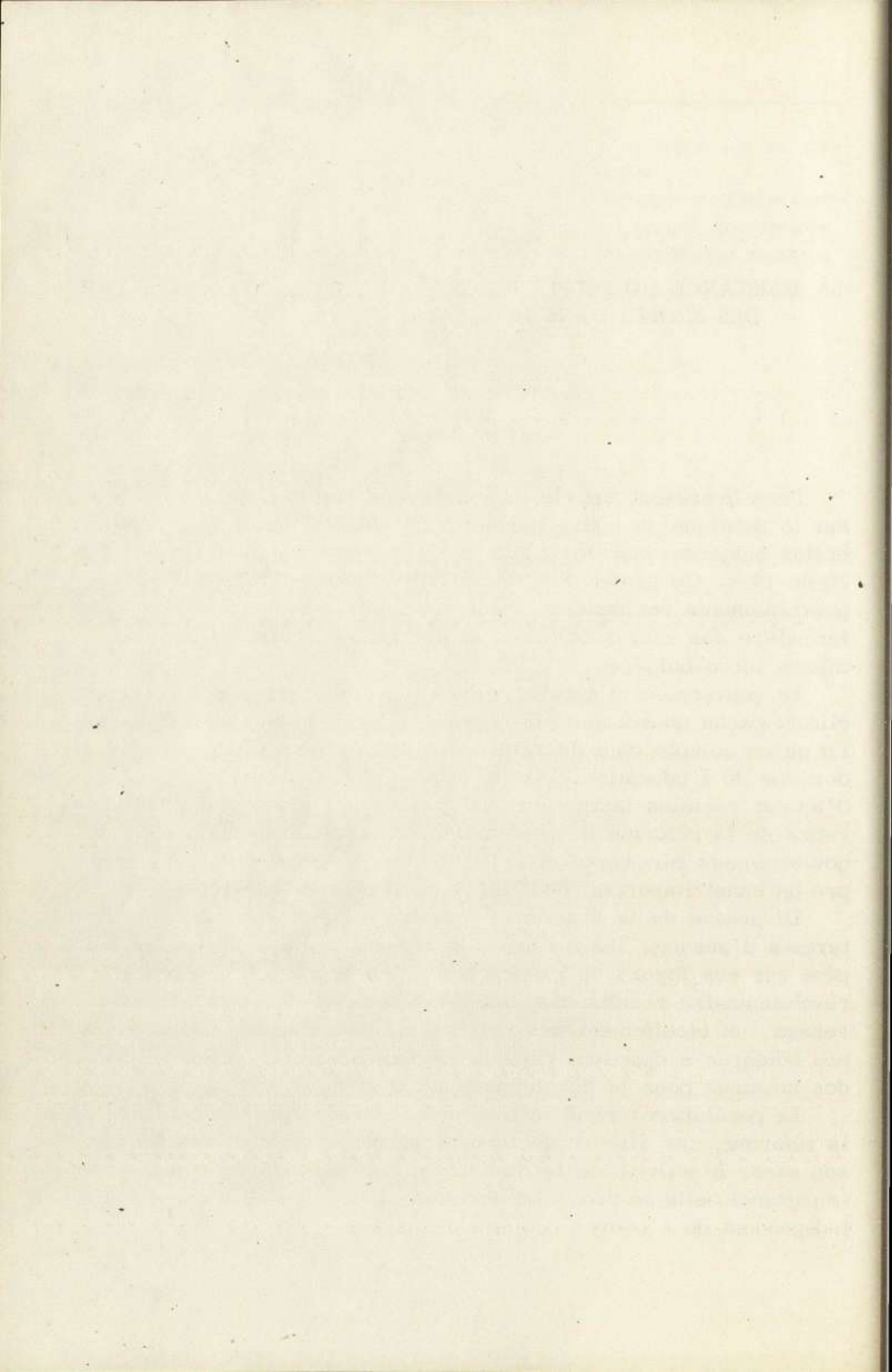
/Résumé/

Dans le présent article on entreprend une recherche profonde sur la politique du gouvernement turc visant l'anéantissement des écoles bulgares dans le vilayet du Danube pendant les années 60-70 du 19 s. Ce projet des Jeunes Turcs trouve l'appui des gouvernements occidentaux. Seule la Russie se déclare contre la fermeture des écoles bulgares et contre la création d'écoles mixtes turco-bulgares.

Le gouvernement turc a nommé son ambitieux réformateur Midhat pacha gouverneur du nouveau vilayet du Danube. C'est sur lui qu'on compte dans la réalisation des projets turcs dans le domaine de l'éducation. Dès le début, Midhat pacha réussit d'attirer certains instituteurs bulgares qui l'aident dans l'élaboration de la réforme de l'éducation. Ainsi Midhat pacha et le gouvernement turc espéraient-ils liquider l'école bulgare et rompre un canal important de l'influence russe en Bulgarie.

La presse de la Résistance réagit promptement aux tentatives turques d'anéantir les écoles bulgares et souligne le danger qui pèse sur ces foyers du patriotisme. Des appels de la presse révolutionnaire résulte une union nationale et, quoique provisoirement, un étouffement des contradictions de classe. Les communes bulgares s'opposent résolument aux essais turcs et prennent des mesures pour le développement de l'éducation bulgare.

La population turque joue un certain rôle dans l'insuccès de la réforme, car elle se déclare contre, ne pouvant pas saisir son sens. L'activité de la diplomatie russe s'avère d'une grande importance: elle se prononce décidément pour le développement indépendant de l'oeuvre scolaire bulgare.

ТРУДОВЕ НА БЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XII, кн. 3

Факултет за история

1974 - 1975

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "CYRILLE ET METHODE"
DE V. TIRNOVO

Tome XII, livre 3

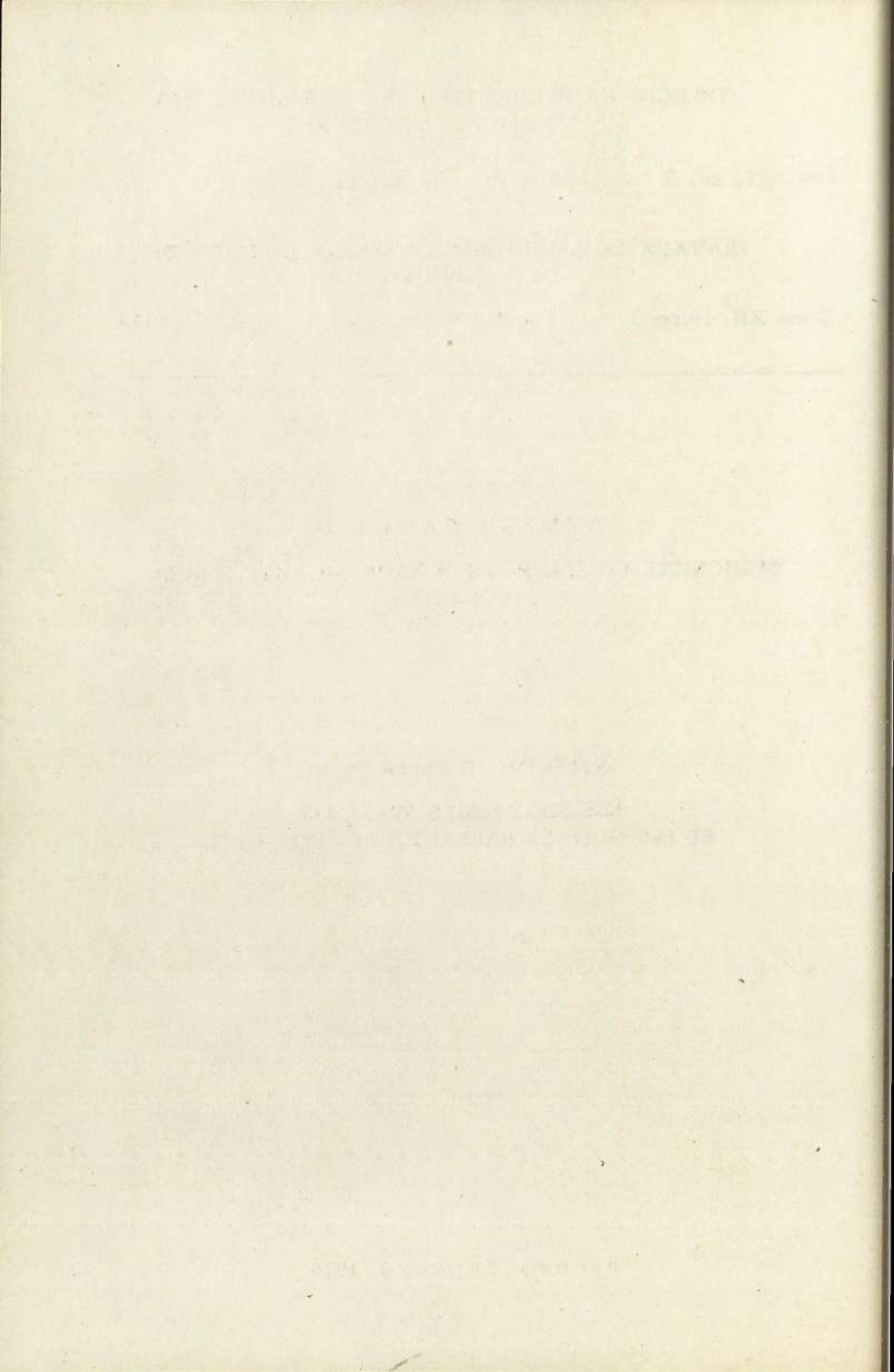
Faculté d'histoire

1974/1975

СИМЕОН ДАМЯНОВ
ФРЕНСКИТЕ СОЦИАЛИСТИ И БАЛКАНСКИТЕ ВОЙНИ
/1912-1913 г./

—
SIMEON DAMIANOV
LES SOCIALISTES FRANÇAIS
ET LES GUERRES BALKANIQUES /1912-1913/

Велико Търново, 1975

В началото на XX в. европейските народи бяха често изправяни пред непосредствената опасност от избухване на всеобща война. Усиленото въоръжаване на държавите от двата враждуващи блока /Тройния съюз и Антантата/ водеше до непрестанни кризи в международния политически живот. Руско-японската война /1904 - 1905/, двете марокански кризи /1905 и 1911/, босненската криза /1908 - 1909/, Итало-турската война за Триполитания и Киренайка /1911 - 1912/ и редица други събития свидетелствуваха за наличието на дълбоки противоречия между империалистическите държави, които тласкаха фатално света към изстребителна война.

Пред международното работническо движение като най-последователна антивоенна и демократична сила стоеше с небивала острота въпросът за обуздаване на войнолюбците /преди всичко в големите империалистически държави/, от които зависеше съдбата на мира. Под натиска на широките работнически маси, страдащи най-много от военните приготовления, Вторият интернационал разгледа на два конгреса /в Шутгарт през 1907 г. и в Копенхаген през 1910 г./ проблема за войната и мира. Призовавайки социалдемократическите партии да гласуват в парламенти-те против военните кредити, да искат от правителствата съкращаване на въоръженията, пълно разоръжаване и разрешаване на възникващите международни конфликти чрез третейски съд, конгресите на Интернационала същевременно им препоръчваха да организират единодушни солидарни протести на работническата класа във всички страни против официалната външнополитическа ориентация на буржоазните правителства. Те обаче не стигнаха до идеята за превръщане на империалистическата война в гражданска. Поради това исканията им за ограничаване на въоръженията се сведоха до прости парламентарни запитвания на социалдемократическите депутати, а когато започна Итало-турската война в 1911 г., социалдемократическите партии не се оказаха в състояние да организират каквито и да било демонстрации на международната пролетарска солидарност.

Балканските войни /1912 - 1913/ бяха важен етап по пътя на подготовката на Първата световна война. Доколкото зад малките балкански страни стояха големите империалистически дър-

жави с техните противоречиви интереси, въоръженият конфликт на Балканите беше своеобразно "изпробване на силите" на двата военни блока непосредствено преди избухване на световната война.¹

Изследването на отношението на френските социалисти към балканските войни има важно значение най-малко по две причини. На първо място, то е необходима предпоставка за по-задълбочено изясняване на международното отражение на едно от големите събития в нашата национална история; излишно е да се изтъква, че и досега поведението на европейската общественост изобщо и на социалдемократическите партии в частност към България е сравнително слабо изучено. На второ място, само чрез конкретното изследване на отношението на отделните западноевропейски социалдемократически партии към събитията, предшествуващи Първата световна война, може да се разбере по-добре тяхната еволюция по пътя на опортюнизма и измяната им към интересите на международния пролетариат в дните, когато тази война стана свършен факт. В такъв смисъл авторът се надява с настоящата студия да даде скромнен принос за запълването на несъмнена празнота в съществуващата литература върху историята на международното работническо движение преди Великата октомврийска социалистическа революция.

х х х

Френските социалисти участваха активно в международната работническа борба против подготвяната империалистическа война. Те разобличаваха предивсичко жестокия гнет, упражняван от френската буржоазия в завоюваните от нея колонии, противопоставяха се на надпреварата във въоръжаването и се обявяваха

¹ История на дипломатията, изд. II, т. II /превод от руски/, София, 1965, с. 845 и сл.; *Histoire des relations internationales /Publiée sous la direction de Pierre Renouvin/, t. VI, 2-e partie: De 1871 à 1914 /L'Apogée de L'Europe/, Paris, 1956, p. 234 et suiv.*; Jacques Chastenet, *Histoire de la Troisième République, t. IV: Jours inquiets et jours sanglants /1906-1918/, Paris, 1957, p. 106 et suiv.*

за мирно разрешаване на всички спорове между Франция и Германия. Начело на тази борба на френските социалисти стоеше известният трибун и борец за мир Жан Жорес. Основаният в 1904 г. по негова инициатива вестник "Юманите" публикуваше ежедневно материали, разобличаващи империалистическия и шовинистическия характер на външната политика на европейските буржоазни правителства и милитаристичния курс на тяхната вътрешна политика. Именно тази дейност донесе на Жорес славата на всепризнат борец за мир.²

През април 1905 г. в историята на френското работническо движение стана важно събитие: гедистко-бланкистката социалистическа партия на Франция се обедини с реформистката Френска социалистическа партия на Жорес. В подписания "Пакт за единството" се заявяваше, че новосъздадената Обединена социалистическа партия ще бъде не "партия на реформите", а партия на "класовата борба и революцията", "партия на непримиримата опозиция към буржоазната класа като цяло и към държавата, явяваща се нейно оръдие".³ Обединението въодушеви трудещите се, които вярваха, че под ръководството на социалистите ще завоюват големи успехи в класовата борба. Масовото движение на работниците, на лозарите в Южна Франция и на олевяващото чиновничество често се изразяваше в "особено бурни, резки, често направо революционни взривове"⁴. Фактът, че в 1912 г. Социалистическата партия разполагаше в Националното събрание с една от най-многолюдните парламентарни фракции, наброяваща 63 души, също говореше за нарасналото влияние на партията във френския общественно-политически живот.⁵

Твърде скоро обаче пролича, че обединението беше в същност погрешна стъпка от страна на френските революционни марксиста. То беше победа на опортюнизма, който се наложи в

² История на Френската комунистическа партия /превод от френски/, С., 1968, с.32 и сл.

³ Пак там, с.33-34.

⁴ В.И. Ленин, Горючий материал в мировой политике, Соч., изд. 4-ое, т.15, М., 1947, с.164.

⁵ A l. Zevaès, Le socialisme de 1912 en France, Paris, 1912, Annexe.

Обединената социалистическа партия като официален курс. Съгласителската линия на партийното ръководство намери израз в стремежа да се избягнат "крайните" прояви в борбата на френския пролетариат като "преждевременни". А по въпросите на външната политика Жорес стигна до открито възхваляване на съюза между Англия, Франция и Русия като "гарантия на мира"⁶. Макар и да се обявяваше за враг на всяко насилие, по въпросите на колониалната политика Жорес не се противопоставяше на "мирното проникване". Говорейки в Националното събрание за Мароко, той намираше, че самите туземци са заинтересовани от установяване на френското икономическо влияние: "Франция има право на това; ... като се оставят настрана изнедадата и военното насилие, цивилизацията, която тя носи в Африка сред туземното население, е безспорно по-висша в сравнение със сегашния марокански режим."⁷

Тези схващания на френските социалисти са свидетелство за тяхната непоследователност и колебания при оценката на колониалната политика на френската буржоазия. Те намираха израз и в редица техни изказвания по въпросите на балканската и блискоизточната политика на френската република.

Известно е, че френската буржоазия разполагаше с огромни капиталовложения в Турция и на Балканите. Френското търговско влияние в Ориента имаше вековни традиции. От средата на XIX в. загиващата Османска империя получи многобройни заеми от френските банкери, които продължиха изкуствено нейното съществуване. В навечерието на Първата световна война френските заеми в Турция възлизаха на около 3 милиарда франка и съставляваха 63 на сто от турския държавен дълг /без да се смятат концесиите в мините, в железопътното дело и в комуналните предприятия/. Приблизително такава беше сумата на френските капиталовложения и в балканските страни.⁸

⁶ В.И. Ленин, Войнствующий милитаризм и антимилитаристская тактика социалдемократии, Соч., т.15, с.176.

⁷ Journal officiel. Débats parlementaires, Chambre des députés, 23. III. 1903.

⁸ А. Моравитц, Les finances de la Turquie, Paris, 1902, p.51; А. Новичев, Очерки экономики Турции до мировой войны, М. - П., 1937, с.127; А.Ф. Миллер, Очерки новейшей истории Тур-

Френската финансова олигархия се стараяше да запази териториалната цялост на Османската империя, тъй като разчленяването ѝ застрашаваше сигурността на вложените в нея капитали. Разбира се, тя нямаше нищо против да заграби редица принадлежащи на Турция територии в Близкия Изток, но за това трябваше да се изчака благоприятният момент. В условията на острото съперничество между големите империалистически държави за надмощие в Изтока тя предпочиташе да се обяви за "интегритета" на Турция. Това обяснява отрицателното отношение на френската дипломация към националноосвободителното движение на Балканите през XIX и началото на XX в.⁹

Войната винаги излага на известен риск платежоспособността на държавите длъжници. Тъй като Франция имаше интерес преди всичко да си осигури редовното получаване на лихвите и погашенията по заемите, тя придоби репутацията на "миротворителка". Цялата нейна политика бе насочена към запазване на status quo -то на Балканите. Но като отпускате заеми и доставяше военни материали на балканските държави, Франция по този начин им даваше средства да воюват. Така самата френска буржоазия се заплиташе в сложния лабиринт на капиталистическите противоречия и подкопаваше устоите на "миролюбивата" си политика на Балканите.¹⁰

Тази особеност на политиката на Третата република бе забелязана добре от някои френски социалисти. "Като оставим настрана загубите, които могат да сполетят френските спестители от едно сблъскване на балканските държави - писа в "Юманите" известният познавач на френската финансова олигархия Лизис, - нужно е да привлечем вниманието на всички върху странната политика на нашите френски банки, финансиращи тези държави, които се готвят непрестанно за война и не скриват намеренията си." Изтъквайки, че без подкрепата на френските финансови кръ-

ци, М.-Л., 1948, с. 11, 16; Jacques Thobie, *Les intérêts français dans l'Empire ottoman. Etudes de sources. "Revue historique"*, 90-е année, t. CCXXXV, Avril+Juin 1966, p. 381-396.

С. Дамянов, Франция и българската национална революция, С., 1968, с. 49; същият, Френското икономическо проникване в България /1878 - 1914/, С., 1971, с. 19 и сл.

¹⁰ Хр. Кабакчиев, Империализмът на Балканите /Избрани произведения, Изд. на БКП, С., 1953, с. 456-457/.

гове балканските държави не могат да се подготвят за война, той подчертаваше: "Именно френските финансови магнати доставят въоръжение на балканските държави, именно те поддържат материално българските, сръбските, гръцките, турските и други войници, призовани утре да стрелят едни срещу други."¹¹

Констатацията на Лизис се потвърждаваше от факта, че по времето, когато българското правителство се готвеше усилено за война, "Парижко-холандската банка" /Banque de Paris et des Pays-Bas/ му отпусна аванс от 25 милиона франка срещу бъдещия заем от 180 милиона франка, преговорите за който бяха в ход. Това опровергаваше по най-нагледен начин безочливото твърдение на буржоазната пропаганда, че износът на френски капитали уж служел за "каузата на мира"¹².

Общо взето обаче, френските социалисти одобряваха "мирната политика" на Третата република в района на Балканите. Те не разбираха истинските мотиви на тази политика, нейните користни колонизаторски цели. За тях националният въпрос в Европейска Турция не съществуваше. Реформистското ръководство на Обединената социалистическа партия подкрепяше официалното становище на френската дипломация, според което участва на поробеното християнско население в Турция можеше да се подобри не чрез освобождаването на това население, а чрез реформирането на съществуващия деспотичен турски режим и приобщаването на мюсюлманския свят към "общочовешката цивилизация". За формално оправдание на подобни схващания служеше изкуствената теза, че запазването на целостта на турската империя уж пречело на царска Русия и на Австро-Унгария да се утвърдят в района на Балканите и на Проливите.

Тази линия в поведението на френските социалисти, която отначало докрай отговаряше на интересите на френската буржоазия, се прояви по ярък начин още през 1908 г. във връзка с младотурската революция и с провъзгласяването на българската независимост. На младотурската революция тогава се възлагаха големи надежди за демократизиране на разкапаната империя на султаните и за превръщането ѝ в своеобразна федерация от на-

¹¹ L'Humanité du 16.X.1912: "Les capitaux français dans les Balkans", par Lysis.

¹² Пак там.

ции, където най-сетне всички поробени немкюсюлмански народи щяха да намерят свобода и равноправие. Тези надежди продължаваха да живеят дори когато шовинизмът на младотурците и социалната ограниченост на тяхната революция вече не будеха у никого съмнение.

Тази е причината, която попречи на френските социалисти да разберат правилно хода на събитията на Балканите през 1908 г. Колкото и невероятно да звучи това, но те осъдиха национализирането на железопътната линия, минаваща през Южна България и принадлежаща на чуждата "Компания за източните железници", а след това се обявиха и против отхвърлянето на васалната зависимост на България спрямо Турция, наложена от Берлинския конгрес. В дълга статия, озаглавена "България против Турция" и публикувана в "Юманите", Жан Лонге виждаше в национализирането на железопътната линия само "един акт à la Бисмарк", "основан чисто и просто върху правото на по-силния". Осъждайки българското правителство за "грубия начин" на процедиране, Жан Лонге заявяваше, че "в някоя цивилизована страна не може да се допусне експроприацията да се извърши посредством един обикновен министерски декрет, особено когато става дума за ангажирани чуждестранни интереси"¹³. По този начин френският социалист обективно поемаше защитата на западноевропейските капиталисти срещу прогресивния и справедлив акт, извършен от страна на българското правителство.

Френските социалисти проявяваха същото неразбиране и по българския национален въпрос. Жан Лонге смяташе, че докато в Турция свирепствувала реакцията на Абдул Хамид, всички съчувствували на българските проекти за освобождение на Македония: "Нали наистина ставаше дума за освобождението на трите милиона български македонци, пшкаци под игото на "големия убиец", а не само за разширяването на българската територия."¹⁴ С ликвидирането обаче на режима на Абдул Хамид положението се било коренно изменило: "С турската революция историята тръгна по съвсем друг път. Налице е едно прекрасно обновително движение, обединяващо в ентузиазма на свободата и в идеала за национално демократично величие турци, гърци,

¹³ L'Humanité du 4.X.1908: "Bulgarie contre la Turquie", par Jean Longuet.

¹⁴ Пак там.

македонци, арменци, евреи, араби, албанци... От три месеца Турция е преобразена." ¹⁵

В момента, когато Лонге пишеше тези редове, младотурците се бяха вече напълно разобличили като наследници на старите пантурски идеали. Лонге не си даваше сметка, че наличието на "обновително" движение съвсем не означаваше ликвидиране на националния въпрос в Турция. Само с това могат да се обяснят неговите твърдения, че извършването на младотурската революция отнемало правото на потиснатото население да се бори за своето национално освобождение. ¹⁶

Няма нищо чудно, че изхождайки от тази предвзета теза, водачите на френските социалисти виждаха в отхвърлянето на васалната зависимост спрямо Турция само опасно нарушение на Берлинския договор и заплаха за мира, но не и положителен исторически акт, утвърждаващ националната независимост на България като суверенна държава. Без да си дават сметка за истинските цели на английската политика на Балканите, те се възхищаваха от решението на английското правителство да подкрепи "демократична Турция, жертва на една неочаквана агресия от страна на София и Виена, и то в момента, когато тя полага похвални усилия да се издигне до цивилизацията и свободата". Упреквайки френското правителство, че не е взело навреме инициативата за предотвратяване на тези злощастни събития - нещо, което се налагало от "вековната роля на Франция в Ориента", - Лонге съветваше дипломатите от Ке д'Орсе да подкрепят енергично Англия против "разюздания български милитаризъм и шовинизъм" и да дадат своя принос за осигуряване мирното развитие на "възродена Турция". ¹⁷ Посрещайки с радост известието за започналата мобилизация в Цариград, "Юманите" писа, че "в настоящия час Турция заслужава симпатиите и поощренията на целия цивилизован свят" ¹⁸.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ L'Humanité du 5.X.1908: "L'Indépendance bulgare", par Jean Longuet.

¹⁸ L'Humanité du 6.X.1908: "Sera-ce la guerre?", par Jean Longuet.

Когато стана известно, че между силите е постигнато споразумение за мирно уреждане на турско-българския спор чрез свикване на международна конференция, Жан Жорес се провикна: "Нужна е още една европейска манифестация към турската нация, за да се утеши тя от бруталните морални удари, нанесени ѝ от българите... Ние искаме от нашата дипломация да заяви високо и пред Франция, и пред света, че тя ще отиде в Цариград единствено в интерес на турския народ... Франция ще падне твърде ниско, ако позволи на своите дипломати да се присъединят към едно позорно дело, което би обърнало срещу Турция великолепното възродително дело на турския народ."¹⁹

От казаното дотук става съвсем ясно, че френските социалисти се намираха в плен на усърдно разпространяваната от френската дипломация легенда за нейната "мирна", "цивилизаторска" и "реформаторска" роля в Турция. Това им пречеше да си изработят правилно научно становище върху извършващите се на Балканите процеси и да прозрат дълбоко в същността на националноосвободителната борба в Македония и Одринско. В провъзгласяването на българската независимост те не видяха нищо друго освен удар срещу каузата на младотурците, пред чиито идеали се прекланяха, и победа на българския милитаризъм.

Трябва да се има пред вид, че българските "тесняци" и сръбските социалисти, които бяха непримирими противници на буржоазния национализъм и на милитаризма на балканските монархически правителства, се изказваха неведнъж за неотложното освобождаване на Македония и Одринско от жестокия национален и социален гнет на младотурците. През лятото на 1910 г. в България бяха организирани многобройни протестни работнически митинги, на които спонтанно се гласуваха резолюции против младотурците. Подобни митинги станаха и в Сърбия. Отговаряйки на повика на работническата класа, българските и сръбските социалисти изпратиха през август 1910 г. специален меморандум до Копенхагенския конгрес на II интернационал, в който разобличаваха "канибалската политика" на младотурците спрямо християнското население в Европейска Турция. Делегатът на тесните социалисти В. Коларов и делегатът на Сръбската социалдемократическа партия Д. Туцович се изказаха рязко на

¹⁹

L'Humanité du 8.X.1908: "Qu'y ferez-vous?", par Jean Jaurès.

конгреса против "националистическата и реакционна Млада Турция" и настояха конгресът да се изкаже в полза на националното освобождение на нетурското население на Балканите. Конгресът наистина натовари една от комисиите си да се занимае с "турския въпрос" и гласува резолюция²⁰ в духа на меморандума на българските и сръбските социалисти.

Пълният фалш и несъстоятелността на схващанията на френските социалисти стават очевидни, когато ги сравним с трезвия научен анализ на балканските събития от 1908 г., направен от В. И. Ленин. Вождът на болшевиките си даваше ясна сметка, че търновският акт и особено анексията на Босна и Херцеговина са удар срещу младотурската революция, но той виждаше и другата страна на историческия процес и признаваше обективно прогресивното значение на отхвърлянето на турския сюзеренитет над България като нова стъпка по пътя на анулирането на несправедливия Берлински договор. Европейските буржоазни правителства, писа Ленин, "хвалят младотурците за тяхната умереност и сдържаност, т.е. хвалят турската революция за това, че е слаба, за това, че не пробужда народните низини, не води до действителна самостоятелност на масите, за това, че тя е враждебна на започващата се пролетарска борба в Османската империя"²¹. Зад "загрижеността" на дипломатите за запазването на мира Ленин виждаше ново изостряне на борбата между империалистическите държави за влияние в Турция и на Балканите.

Обяснението на погрешното отношение на френските социалисти към балканските войни трябва да се търси не само в

²⁰ Работнически вестник, бр. 40 от 30.VIII.1910 г., "Положението в Турция и международният социалистически конгрес в Копенхаген"; Исторически архив Комунистичке партије Југославије, т. III, Социјалистически покрет у Србији 1900-1919, Београд, 1950, с. 129-130; Г. Абаџиев, Балканските војни и Македонија, Скопје, 1958, с. 173 и сл.; В. А. Жебокритский, Болгария накануне балканских войн 1912-1913 гг., Киев, 1960, с. 213.

²¹ В. И. Ленин, События на Балканах и в Персии, Соч., изд. 4-е, т. 15, М., 1947, с. 200. Вж. също и статията на В. И. Ленин "Заседание Международного социалистического бюро" /пак там, с. 217 и сл./.

техните абстрактни хуманни идеи в защита на мира, прогреса и цивилизацията изобщо, които в редица случаи ги водеха до фактическо единодействие с френските буржоазни правителства /известно е, че буржоазията спекулираше умело в колониалната си политика с подобни лозунги и фрази/; обяснението трябва да се търси преди всичко в погрешните им схващания, че реформите бяха едва ли не единственият възможен път за подобряване участието на поробеното население в Европейска Турция. В това отношение те се различаваха съществено от българските тесни социалисти, които се обявяваха за разрешаване на националния въпрос на Балканите по пътя на създаването на балканска федерация на буржоазна републиканска основа. Както е известно, тесните социалисти погрешно смятаха, че силният и системно упражняван натиск от страна на демократичните сили и преди всичко на работническото движение върху местните буржоазни правителства можеше да "принуди" последните да премахнат монархиите на Балканите. Това схващане беше възприето от водачите на II интернационал. Макар че то се споделяше официално и от ръководството на Френската социалистическа партия, на практика то се придържаше към идеята за реформиране на Европейска Турция в духа на Мюршегската програма на великите сили, разработена през 1903 г.²²

Единствено болшевиките начело с В.И. Ленин изхождаха в разбиранята си по националния въпрос на Балканите от последователни революционни позиции. Като подкрепяха идеята на балканските социалисти за създаване на федеративна република, те смятаха, че истинско национално освобождение и обединение на балканските народи може да се постигне само чрез работническо-селска революция, насочена към ликвидиране на абсолютизма, едрото земевладение и другите остатъци от феодализма.²³ Освен това те подчертаваха, че само народната революция можеше да сложи край на съществуващата зависимост на националните движения на балканските народи от "помощта" на голе-

²² Ю.А.Боев, Ближний Восток во внешней политике Франции /1898 - 1914 гг./. Очерки истории дипломатической борьбы Франции за Ближний Восток, Киев, 1964, с.317.

²³ В.И. Ленин, Новая глава всемирной истории, Соч., изд. 4-е, т.18, М., 1948, с.340.

мите държави, която В.И. Ленин сполучливо сравняваше с пазенето на кокошарник от лисици.²⁴ "Ако освобождението на Македония би се извършило чрез революция - писа В.И. Ленин, - т.е. чрез борба и на сръбските, и на българските, и на турските селяни против едрите земевладелци от всички националности /и против земевладелските балкански правителства/, освобождението би коствало на балканските народи навярно сто пъти по-малко човешки живота, отколкото сегашната война. Освобождението би се постигнало на неизмеримо по-малка цена и би било неизмеримо по-пълно."²⁵

Но тук има и нещо друго. Макар и след войната, Ленин подчертаваше като истински диалектик и политик-реалист, че поради слабостта на демократическите класи в балканските държави /пролетариатът бе малоброен, а селяните - измъчени, разпокъсани, неграмотни/ "икономически и политически необходимият съюз" неизбежно беше се превърнал в съюз на балканските монархии. От това обаче исторически прогресивните последици за Югоизточна Европа от разгрома на Турция обективно не биваше да се отричат и омаловажават: "Националният въпрос на Балканите направи грамадна крачка напред към своето разрешаване... "Балканите за балканските народи" - това е вече постигнато." Нещо повече: "Независимо от това, че на Балканите се образува съюз на монархии, а не съюз на републики - писа Ленин, - независимо от това, че съюзът е осъществен благодарение на войната, а не благодарение на революцията, независимо от това направена е голяма крачка напред по пътя на разрушаването на остатъците от средновековието в цяла Източна Европа."²⁶

За чест на тесните социалисти трябва да се изтъкне, че в оценката си за Балканската война те се доближаваха в този

²⁴ В.И. Ленин, Балканские народы и европейская дипломатия, Соч., изд. 4-е, т. 18, с. 320 - 321; О лисе и курятнике, пак там, с. 322 - 323; Кадеты и националисты, пак там, с. 342-343.

²⁵ В.И. Ленин, Социальное значение сербско-болгарских побед, Соч., изд. 4-е, М., 1948, с. 368 - 370.

²⁶ В.И. Ленин, Новая глава всемирной истории, Соч., изд. 4-е, т. 18, с. 340 - 341.

пункт до Лениновите формулировки. Те отчитаха, че балканските войни са сложно историческо явление, в което се преплитат най-противоречиви тенденции. От една страна, те виждаха ясно субективните намерения и цели на българската буржоазия; от друга страна обаче, те не можеха да си затварят очите пред обективно прогресивните резултати от войната. Буржоазната политика беше реакционна по отношение на демократичните обществени сили и по-специално по отношение на работническото революционно движение, но тя беше прогресивна по отношение на социално-икономическите и политическите порядки в Турция.²⁷ Васил Коларов обърна внимание на това обстоятелство още през 1913 г.: "Българският народ отиваше да занесе свобода там, където имаше робство, култура, гдето цареше варварство."²⁸ Христо Кабакчиев също писа: "Балканската война в тоя смисъл беше освободителна за македонските селяни, че тя скъса веригите на тяхната феодална зависимост от турските бейове."²⁹

В политическата си дейност обаче тесните социалисти наблягаха върху отрицателната роля на войната като средство за разрешаване на исторически намерените задачи на Балканите. Те справедливо изтъкваха, че поради антагонизма на балканските буржоазно-монархически клики националният въпрос няма да се разреши трайно и последователно, че войната и споровете за подялба на европейските владения на Турция ще задълбочат още повече националните противоречия на Балканския полуостров, че изграденият съюз ще бъде кратковременен. Борейки се против буржоазния национализъм, тесните социалисти се обявяваха за разрешаване на националния въпрос от позициите на интернационализма. Тази тяхна позиция имаше голямо политическо и възпитателно значение. Тя имаше за цел да откъсне масите от

²⁷ По-подробно за това вж. у Кирил Василев, Балканската война и борбата на тесните социалисти против буржоазния национализъм и милитаризма, сп. "Ново време", С., год. XXXIV /1958/, кн. 4, с. 53 и сл.

²⁸ Работнически вестник, бр. 129 от 1913 г.

²⁹ Хр. Кабакчиев, Към балканската федерация, С., 1914, с. 66.

буржоазната пропаганда, да ги сплоти около пролетарската партия и да направи невъзможно тържеството на милитаризма.³⁰

Важно е обаче да се отбележи, че като се обявяваха против войната, тесните социалисти не заставаха на позициите на националния nihilизъм. Те виждаха, че в Европейска Турция под ярема на турската власт пъшкаха милиони християни. Отговаряйки на буржоазните нападки, че марксистите уж пренебрегвали националните идеали, тесните социалисти заявяваха: "Ние и само ние сме, които се борим днес за независимост и обединение [както] на българите, така и на всички балкански народи..., но именно затова ние сме непримирими врагове на национализма."³¹ В манифеста си от 7. IX. 1912 г. БРСДП /т.с./ се обявяваше за премахване на династиите - тази "първа и най-голяма пречка за националното обединение на балканските народи..., чиято предателска роля днес изпъква най-вече повече от всеки друг път"³².

Френските социалисти не можаха да се издигнат не само до Лениновата оценка за балканските войни и за техните последици, но и до изводите, до които стигнаха тесните социалисти. В техните схващания доминираше представата, че балканският съюз, бидейки враждебен на "възражаша се Турция", е изцяло и само реакционно явление. Противопоставяйки се на разрешаването на националния въпрос на Балканите, те доказваха неспособността си да отделят полезното, извършено от историята, от вредното.

След подписването на съюзните договори между България, Сърбия, Гърция и Черна гора през пролетта на 1912 г. ходът на събитията на Балканите се ускори главоломно. Царска Русия, под чиято егида бе създаден балканският съюз като бариера срещу австро-германското проникване на Изток, се окажа неспособна да предотврати използването на този съюз срещу Турция за разрешаване на намерените балкански проблеми.

³⁰ Кирил Василев, пос. статия, с. 56 - 58.

³¹ Работнически вестник, бр. 234 от 1913 г.

³² Пак там, бр. 246 от 7. IX. 1912 г.

Англия и Франция, които подкрепяха целостта на Турция, също не можеха да спрат неумолимия ход на събитията.³³

Междувременно Турция се намиреше в крайно затруднено положение. Поражението ѝ във войната с Италия беше несъмнено. Движението на потиснатите националности се надигаше с нова сила. В Македония кипеше четническото движение. В цяла Албания бушуваше народното въстание. Загубили равновесие, младотурците се опитваха да заздравят вътрешните си позиции с цената на най-жестоки репресии. Това обаче предизвика силно брожение срещу тях в цяла Европа.

Вместо да разберат, че у младотурците отдавна бе настъпило пълно идейно израждане, френските социалисти продължаваха сляпо да вярват на демагогските им обещания за "обновление". "Аз съм силно изненадан от омразата, която владее против младотурците в цялата европейска преса... - писа Жан Жорес. - Никой не държи сметка за трудностите, които те имат да преодоляват. А ги обвиняват. Всеки говори за тях само с презрение и омраза."³⁴

Истинският лик на младотурците се разкри по време на зверското клане в Кочани през юли 1912 г. В отговор на това цяла България бе заляна от мощна антитурска вълна. Целите на Фердинанд и на управляващите буржоазни кръгове, които се стремяха неударжимо към война, бяха значително улеснени. Общественото мнение беше на тяхна страна.

Органът на Френската социалистическа партия в "Юманите" намиреше, че случаят Кочани е само "вътрешна работа" на Турция.³⁵ Той осъждаше антитурската войнствена кампания в България,³⁶ квалифицирайки я като "интриги на софийските макиавелисти"³⁷.

³³ В. М. Хвостов в "История на дипломатията", изд. II, т. II /превод от руски/, С., 1965, с. 858.

³⁴ L'Humanité du 23.VII.1912: "Union nécessaire", par J. Jaurès.

³⁵ L'Humanité du 9.VIII.1912: "La crise turque."

³⁶ L'Humanité du 14.VIII.1912: "L'affaire de Kotchana".

³⁷ L'Humanité du 31.VIII.1912: "La crise turque. L'attitude des socialistes."

След обявяване на мобилизацията в балканските държави и в Турция, когато започването на военните действия беше въпрос на дни, редакцията на "Юманите" изнесе на първа страница рубриката си "La crise balkanique", в която публикуваше всички материали във връзка с войната. Голямото внимание, което вестникът отделяше на балканските събития, се обясняваше не само с принципната борба на неговия редактор Жан Жорес против войната изобщо като противоестествен античужден акт, но главно с неговото желание да използва централния печатен орган на партията като трибуна за мобилизиране на общественото мнение срещу опасността от превръщане на локалния балкански конфликт в обшоевропейска война. "Ако великите сили... не успеят да попречат на войната на Балканите, те не ще успеят да я локализируют" - предупреждаваше Жорес.³⁸

Ето защо той посрещна с горещо одобрение предложението на френското правителство за съвместни австро-руски постъпки пред балканските държави в интерес на запазването на мира, както на Турция се внуши незабавно да прокара реформи в Македония в духа на чл.23 от Берлинския договор.³⁹ Жорес се надяваше, че тази инициатива "може да даде най-добри резултати за запазването на мира"⁴⁰; едно предупреждение към балканските държави, че дори "в случай на победа те не биха могли да се надяват на никакви териториални придобивки"⁴¹, би изиграло положителна роля и по отношение на Турция. "Пред точното, ясно и лоялно искане на Европа Турция не би могла да откаже прокарването на съществени и незабавни реформи за християнското население."⁴² Изказвайки съмнение във възможността да се преодолеят противоречивите интереси на великите сили и да се постигне единство на "европейския концерт", Жорес все пак поздравяваше ръководителите на френската диплома-

³⁸ L'Humanité du 7.X.1912: "Pas d'illusions", par Jean Jaurès.

³⁹ Livre jaune /Affaires balkaniques/, t.I, № 129-134.

⁴⁰ L'Humanité du 5.X.1912.

⁴¹ L'Humanité du 6.X.1912.

⁴² L'Humanité du 7.X.1912.

ция с подетата от тях инициатива за посредничество в името на мира.⁴³

Но когато Черна гора започна военни действия против Турция и за всички стана ясно, че по силата на *casus foederis* във войната щяха да влязат и останалите балкански държави, Жорес се нахвърли яростно срещу великите сили, обвинявайки ги, че именно те със своята завоевателна политика са истинските причинители на Балканската война. Самата Франция, смяташе той, е допринесла за избухването на войната: "Престъпното Мароко, проклетото Мароко предизвика Триполитанската война, а тя от своя страна създаде онова несигурно положение, което доведе до войната на Балканите и от което може да се стигне до всеобща война. Грабежът предизвика грабеж, престъплението предизвика престъпление." Това обясняваше защо "закъснялата инициатива на Европа, ужасена накрая от последните на собственото си дело, остана безплодна"⁴⁴.

В условията, когато войната между Турция и балканските държави беше обявена, но активните военни действия още не бяха започнали, тесните социалисти в България, социалдемократическите партии в другите балкански страни и цялото международно социалистическо движение полагаха големи усилия за предотвратяване на решителната развръзка. По инициатива на Изпълнителния комитет на Международното социалистическо бюро в Брюксел и в съгласие с резолюциите на конгресите на Интернационала в Шутгарт /1907/ и в Копенхаген /1910/ през октомври 1912 г. балканските социалдемократически партии публикуваха нарочен манифест под заглавие "Против войната", в който се сочеха пътищата за мирен изход от опасната криза.

Манифестът на балканските социалдемократи бе посрещнат с най-горешо одобрение от ръководството на Френската социалистическа партия и бе изцяло публикуван в "Юманите". В своите статии Жорес специално възхваляваше "мъжественото поведение" на широкосоциалистическите депутати в българския парламент, които въпреки съществуващата атмосфера на шовинистически страсти уж издигали високо "гласа на разума и на справедливостта". Жорес приписваше авторството на манифеста на широки-

⁴³ L'Humanité du 8.X.1912: "Pour la paix", par Jean Jaurès.

⁴⁴ L'Humanité du 9.X.1912: "C'est la guerre", par Jean Jaurès.

те социалисти.⁴⁵ Но той се заблуждаваше дълбоко. Партията на широките социалисти в същност се обявяваше в полза на военното разрешаване на възникналия на Балканите конфликт. Я. Сакъзов и П. Джидров заявяваха, че те не ще се заемат да осъждат "прогресивната война", предприемана от българската буржоазия. Техният вестник "Народ" говореше главно за шовинизма на буржоазията в другите балкански страни и избягваше да изтъква,⁴⁶ че подобен шовинизъм проявяваше и българската буржоазия.

"Юманите" специално подчертаваше пасажите от манифеста на балканските социалисти, изтъкваши причините, поради които "балканските пролетарии няма да спечелят нищо от една авантюра". Дори в случай че балканските народи излязват победители от войната и Османската империя стане обект на помялба - казваше се в манифеста, - "лъвската част", т.е. икономически най-богатите райони и най-важните стратегически пунктове, ще стане плячка на големите капиталистически държави, а балканските народи ще изпаднат в пълна зависимост от тях. Като изтъкваха, че националистите на Балканите оправдаваха войната с необходимостта от постигане на националното единство или поне от извоюване на автономия за пшкаршите под турско иго техни съотечественици, авторите на манифеста заявяваха: "Именно социалистическите партии са тези, които не ще се противопоставят на политическото обединение на елементите на всяка нация... Но буржоазията и национализмът са безпомощни да осъществят истинско и трайно национално единство. Това, което би се създало чрез войната, ще може да бъде разрушено от една друга война... Национализмът води само до смяна на господарите и на степента на потисничество, но той не ги премахва. Само политическата демокрация с реално равенство за всички, без оглед на националност, религия и класа, може да

⁴⁵ L'Humanité du 8.X.1912, вж. също L'Humanité du 14.X.1912: "Manifestations socialistes internationales contre la guerre."

⁴⁶ За това вж. по-подробно в речите на Д.Благоев, Г.Киров и Хр.Кабакчиев, произнесени на 25 април и 3 май 1914 г. в Народното събрание във връзка със създаването на комисия за анкетиране вината на буржоазните правителства за първата национална катастрофа /Балканската война и социалдемократията, С., 1915 г./ вж. също и у Кирил Василев, цит.статия, с.60 и сл.

създаде истинско национално единство."⁴⁷

Манифестът имаше и един слаб пункт. Независимо от няколкото бележки по адрес на младотурците, които били измамили "надеждите" на социалистите за справедливо разрешаване на националните и социалните противоречия в Турция, манифестът подчертаваше изрично: "Ние смятаме, че само вътрешното радикално реформиране на Османската империя може да възстанови мира и нормалния живот, да отстрани чуждата намеса и опасността от война и накрая да направи възможна демократичната федерация на Балканите."⁴⁸ Балканските социалдемократически партии излагаха подробно своята програма за реформи, в която се предвиждаше пълна културна автономия за отделните националности /училища, църкви и пр./, местно самоуправление със зачитане пропорционалността на етническия елемент, равенство на езиците, достъп на всички националности до държавното управление, аграрна и данъчна реформа, социално законодателство, свобода на организациите и събранията и т.н. Балканските социалдемократически партии обаче не си даваха сметка, че в Турция още не съществуваша обществени сили, които да наложат наистина демократичен път на развитие, и че при това положение разрешаването на националния въпрос по пътя на войната ставаше неизбежно, тъй като само тя откриваше в социално отношение пред балканските народи по-благоприятни и реални перспективи "за свободно развитие към общите условия на капиталистическата експлоатация"⁴⁹.

Изложените в манифеста идеи отговаряха напълно на погрешните схващания на Жорес, че в международен аспект "ерата на големите национални войни е приключила" с войните за обединение на Италия и Германия. Както е известно, тези схващания бяха типични и за австрийските социалдемократи, които се обявяваха против националноосвободителната борба на намиращите се под хабсбургска власт славянски народи. Жорес не можеше да разбере защо голяма част от френската общественост смяташе, че Балканската война е "война на народите, на религиозните страсти, на националната омраза и амбиции", а следователно и война неизбежна.⁵⁰

⁴⁷ L'Humanité du 14.X.1912.

⁴⁸ Пак там.

⁴⁹ В.И. Ленин, Балканские народы и европейская дипломатия, Соч., изд. 4-е, т. 18, М., 1948, с. 320.

⁵⁰ L'Humanité du 20.X.1912: "Guerre et intrigues", par J. Jaurès.

С това може да се обясни и наличието на дълбокия разногласия между френските социалисти по въпроса за характера на Балканската война. Колкото повече ставаше ясно, че макар и да се обявиха против военствените намерения на балканските държави, великите сили се оказваха безпомощни да се наложат над тях, толкова повече в средите на френските социалисти се очертаваха две течения.

Едното течение се възглавяваше от Жорес. То се обявяваше решително в защита на Турция и вярваше, че дипломатията на Ке д'Орсе и лично министър-председателят Поанкаре, чийто авторитет в международните дипломатически среди беше огромен, ще успеят да запазят мира. Начело на другото течение стоеше Марсел Кашен. Той не се увличаше в каквито и да било апологии по адрес на младотурците, към които се отнасяше с голяма резервираност, и изразяваше пълно недоверие спрямо дипломатията на империалистическите държави, в това число и спрямо френската; според него европейската дипломация, макар да се обявяваше за *status quo* - то, не беше проникната от грижата за запазването на мира.

Марсел Кашен грижливо наблюдаваше как реагират финансовите монополи на балканските събития. Паниката на парижката борса, падането на рентата под 88 франка и на курса на акциите на свързаните с Турция акционерни дружества бяха реалната причина за "миролюбието" на френското правителство. "Няма никакво съмнение, че бъдещето на *Vanque ottomane*, на турските фондове, на сръбските фондове, на гръцките или българските фондове занимава преди всичко в този час нашите министри и нашите финансови тузове - първите само в качеството им на управляващи делата на вторите." Марсел Кашен беше убеден, че поведението на всички велики сили в ония съдбоносни за мира дни изцяло се определяше по съвършено естествен начин пред вид на капиталистическата им природа от материални съображения и грижи.⁵¹

При тази обстановка Кашен намираше, че единственият начин да се застави международната буржоазия да не се намесва в балканския конфликт беше организирането на мощни протестни и антивоенни акции на пролетариата. Тази линия бе прокарана в

⁵¹ L'Humanité du 15.X.1912: "Lourd matérialisme", par Marcel Cachin.

публикувания на 18.X.1912 г., когато всички балкански държави преминаха вече към активни военни действия, манифест на Френската социалистическа партия. Самото съдържание на манифеста свидетелствува, че той е съставен от Кашен или от близки до него хора, споделящи възгледите му: "Франция има на Балканите само един интерес: незабавно да се възстанови мирът - се казваше в манифеста. - Но по този въпрос ние нямаме никакво доверие в дипломацията, чиято роля е винаги и навсякъде да служи на капитализма. Тя не съума да попречи на избухването на конфликта, тя ще се окаже също така неспособна и да го локализира. Сега само пролетариатът - единствената мирна сила - е в състояние да наложи мира със своето действие."⁵² Манифестът призоваваше френските социалисти, борещи се против войната, да се организират незабавно в защита на мира. "Френският народ, републиканска Франция не ще признае съюзите и договорите, които задължават Франция да води война в полза на руския царизъм."

Блестящите военни успехи на балканските съюзници и най-вече на българската армия, които изправиха Турция пред пълен разгром, още повече задълбочиха тези различия между двете течения в ръководството на социалистическата партия. Сега вече трябваше да се вземе отношение и по въпроса, който се налагаше с неумолима сила: можеше ли след тези победи да се говори повече за запазване на status quo - то на Балканите, т.е. за продължаване на турското господство в Европейска Турция?

Жорес смяташе, че поражението на турците и изтласкването им от Европа е "голямо нещастие". "Всеобщата цивилизация" писа той веднага след известията за турската катастрофа при Лозенград - ще претърпи голям неуспех, ако мюсюлманите загубят върховния шанс, който им беше предоставен да се приспособят към Европа. Ислямският свят ще бъде отблъснат в Азия и ще си остане в плен на своята фанатична омраза. Ако победите и пораженията на Балканите се уравнишат, тогава може да се постигне почтено и мъдро споразумение. Пълният триумф на балканските държави ще създаде на Европа ужасни затруднения; той не ще улесни справедливата организация на

⁵²L'Humanité du 18.X.1912: "La guerre est déclarée" et "Manifeste du Parti socialiste français."

съвместно живеещите различни националности на Балканите." 53

Илюзиите на Жорес относно "приобщаването на мюсюлманския свят към европейската цивилизация", които го водеха до оправдаване на османския гнет над населението в Македония и Одринско, бяха още по-ярко изразени след новия разгром на турците при Люле-Бургас: "Изглежда, че новото и тежко поражение на турската армия отнема на Турция всякаква възможност за съпротива, всякакъв шанс за военно стабилизиране... Ние не ще скрием болката си от изчезването на една нация. Шеше да бъде наистина благородно мюсюлманите да се привлекат към европейската цивилизация, да се подпомогнат ония измежду турците, които се опитваха въпреки безбройните трудности, въпреки страшната съпротива на силите на миналото да модернизират страната си." 54

Жорес намираше, че европейските правителства, водени от "егоизъм и низки сметки", носеха главната вина за поражението на Турция; те маневрираха по такъв начин, че "новият режим, дискредитиран и отслабен от всички удари, които му се нанесоха, не можа да изпълни историческата си мисия. Те направиха почти невъзможно реформеното дело в Турция." Според Жорес това поведение на великите сили не беше случайно: те знаеха, че след първата подялба на земите в Европейска Турция щяха да настъпят /както това стана на времето с Полша/ нови дележи на турските територии - вече в Азия. "Да, наистина европейските и френските реакционери имат право да се радват... Те тържествуват сега от пропадането на Турция, казвайки: Новият режим я погуби... Никога европейската реакция не е била по-нагла; никога демократическият идеализъм не е бил по-подиграван." 55

Съжаленията на Жорес по повод "изчезването на ислямския свят" са основен лайтмотив на всички негови статии, публикувани в "Юманите" през цялото време на балканската криза. 56

53 L'Humanité du 25.X.1912: "Les suites", par Jean Jaurès.

54 L'Humanité du 1.XI.1912: "La Pologne turque", par Jean Jaurès.

55 Пак там.

56 Вж. напр. L'Humanité du 3.XI.1912: "Réacteurs dupés", и редица други статии на Жорес, за които ще стане дума по-нататък.

Той търсеше изход в полза на Турция, предоверяваше се на "миролюбивите" декларации на Поанкаре и възлагаше големи надежди на неговото предложение пред великите сили да поемат задължението да не участвуват в конфликта и да декларират "асболютната си незаинтересованост". Признавайки, че съгласуването на европейските кабинети по този въпрос беше трудно, тъй като Австро-Унгария нямаше намерение да се отказва от претенциите си по отношение на Балканите, Жорес все пак приветствуваше инициативата на Поанкаре. "Аз съм убеден, че неговото желание за мир и справедливост е твърде ясно и твърде силно" - пиша той.⁵⁷ Разбира се, Жорес не знаеше, че в същото време френските управляващи среди бяха готови да започнат всеобщата война, в случай че Австро-Унгария се намеси в балканския конфликт във връзка с излиза на Сърбия на море; той не знаеше, че те даже обвиняваха Русия за нейната нерешителност, която им пречеше да използват благоприятния според тяхната оценка момент за нанасяне удар на Тройния съюз.⁵⁸

Единствената здрава мисъл, която издаваше у Жорес трезвия политик, загрижен за съдбата на мира, беше мисълта му за необходимостта от запазване на всяка цена на вече изградения балкански блок: "В тази плачевна криза ние можем да изкажем само едно пожелание. Нека преди всичко европейските сили, които така перфидно подготвиха разрухата на Турция, не проявят сега същата перфидност в отношенията си с балканските държави. Нека те не се опитват да им отнемат в полза на някой, който би дошел в последния час, плода от една война, в която те проляха поне кръвта си."⁵⁹ "Ние пожелаваме най-искрено балканският съюз да се запази не само през периода на дипломатическите разговори, но и след мира при организиране системата на новото съотношение на силите в полуострова. Колкото по-искрен, здрав и траен бъде съюзът на балканските държави..., толкова по-способни ще бъдат те да дадат необходимите гаранции за напредъка на турското население

⁵⁷ L'Humanité du 6.XI.1912: "Polémiques outrées", par J. Jaurès.

⁵⁸ В.М.Хвостов в "История на дипломацията", изд. II, т. II /превод от руски/, С., 1965, с.863 и сл.

⁵⁹ L'Humanité du 1.XI.1912: "La Pologne turque."

ние, за да примирят националностите."⁶⁰

Тези колебания и люшкания, които бяха типични за Жорес, еkleктическото смесване на разнородни желаниа /за разрешаване на националния въпрос в рамките на една реформирана Турция, за ликвидиране намесата на великите сили в работите на Изтока, за успеха на "мирната" мисия на Поанкаре, за запазването на балканския съюз и пр./, изразени в името на неопределения и смътен "демократичен идеал" - всичко това беше чуждо на Марсел Кашен. Неговите схващания за разкривашите се перспективи на Балканите в резултат на разгрома на Турция се отличаваха с необикновен реализъм и бяха съвсем различни от оценките на Жорес. Това личи добре от забележителната статия на Кашен "На Изток", публикувана в "Юманите" на 12.XI.1912 г.

Кашен не скриваше, че между него и Жорес съществуваша коренни различия по събитията на Балканите. "Непредвиденото решение на Източния въпрос, което вече се наложи вследствие на многократните победи на съюза на балканските държави, е у нас предмет на противоположни оценки - писа Кашен. - Едните мислят /става дума за Жорес - С.Д./, че би било по-добре за цивилизацията, ако цялата мюсюлманска фракция на човечеството не бъде изгонена от Европа. Те смятат, че контактът между турците и европейците на Изток би завършил с намаляване на разстоянието между двете раси, които щели в хода на сътрудничеството и прогреса взаимно да се сближат."

В противоположност на тази изкуствена схема, заимствуванa от арсенала на колонизаторите, които рекламираха широко "цивилизаторската" роля на европейската буржоазия в Азия и Африка, Кашен смяташе, че във всяко отношение беше за предпочитане Балканите да се предоставят на балканските държави. Задоволяването на националните стремежи на балканските народи можеше да ликвидира окончателно трудния национален проблем, който в продължение на повече от един век предизвикваше редица кризи и многократно заплашваше европейския мир. Според Кашен след приключването на войната икономическото развитие на Балканите щеше да тръгне с ускорени темпове напред, тъй като освободените от турския феодализъм райони щяха да

⁶⁰L'Humanité du 7.XI.1912: "L'Union balkanique", par J. Jaurès.

се приобхват по-бързо към капитализма. Уголемените нации - амбициозни, стремящи се да заемат своето място в концерта на големите държави - имаха повече шансове за стопански напредък от всяка гледна точка. Вследствие на това социализмът също можеше да намери по-широко поле за действие, тъй като той "следва капитализма така, както сянката следва тялото". Освен това, когато всеки от балканските съюзници получи ония територии, към които се е стремил от векове, когато балканските народи няма да бъдат повече поробени, когато националният въпрос няма да съществува за тях, тогава и проблемите на интернационализма ще могат да се разискват и на Балканите, както навсякъде в Европа, в цялата им широта от здраво организирани и по-многобройни социалдемократически партии.

"Има и едно друго основание, поради което ние се поздравяваме с окончателната победа на съюзниците над турците: с тях руските стремежи към Цариград - които в същност стоят в основата на Източния въпрос - се ликвидират" - заявяваше Кашен. В лицето на балканския съюз той виждаше зародиш на източните съединени щати /т.е. на балканската федерация/ като най-надеждна бариера срещу руските амбиции. Той изразяваше убеждението си, че когато на Балканите нациите най-сетне се обединят в естествените си граници и когато задоволените народи, "пламтящи от желание да бъдат върху младата си свобода", заздравят позициите си, тогава именно те ще образуват авангарда, който ще прегради пътя на руското правителство. Кашен напомняше, че това схващане бе изразено още в 1867 г. в тогавашната преса от видния френски социалист Жул Гед, който препоръчваше в интерес на Европа и на мира създаването на източни съединени щати чрез ликвидирането на Европейска Турция.

Като оставим настрана неправилното твърдение, че само аспирациите на царска Русия по отношение на Цариград стояли в основата на Източния въпрос,⁶¹ трябва да признаем, че по дъл-

⁶¹ В основата на Източния въпрос стояха плановете на всичките големи европейски държави за подялба на турските територии /така нареченото наследство на "болния човек край Босфора"/ след XVII в., когато военнофеодалната Османска империя навлезе в период на усилено разложение и упадък. К. Маркс наричаше Източния въпрос "ябълка на раздора" и изтъкваше, че в него се преплитат не само "завоевателните стремежи" на цар-

бочината на своите мисли за обективно прогресивните последици от балканските войни Кашен несъмнено се доближаваше до Ленин. "Независимо от всичко - казваше той - четирите седмици, които изтекоха, ще се смятат за едни от най-важните и изпълнени с най-голямо съдържание в историята."

Шо се отнася до опасността от прерастване на балканския конфликт в общоевропейски, Кашен смяташе, че при наличието на мощно пролетарско антивоенно движение великите сили нямаше да посмеят да рискуват - още повече, като се имаше предвид, че от международна гледна точка моментът не беше благоприятен за голяма война. Ако и да беше прав за момента, Кашен несъмнено се заблуждаваше, когато ставаше дума за подалечните перспективи; подобно на Жул Гед той поценяваше усиленото въоръжаване на двата империалистическа блока.⁶²

Кашен одобряваше тактиката на лидера на Австрийската социалдемократическа партия Адлер, който беше заявил, че социалистите признават новото положение на нещата на Балканите и се противопоставят на всяка намеса на силите с цел то да се промени; намеквайки за Парижката комуна и за руската революция от 1905 г., Адлер предупреждаваше, че една всеобща война неизбежно ще предизвика нова революция. "Ние напомним на великите сили миналото, за да могат те да разберат по-добре бъдещето" - казваше той.⁶³

Линията на Кашен отговаряше напълно на решенията на Международното социалистическо бюро, взети на извънредното му заседание в Брюксел на 28.X.1912 г. Бюрото признаваше, че тенденцията за национално обединение е положително историческо явление, което заслужава симпатиите и подкрепата на социалдемократията; макар и да се бореше против военното разрешаване на националния въпрос на Балканите, социалдемократия-

ска Русия, но и "апетитите на Австрия", "амбициите на Франция" и "интересите на Англия" /К.Маркс и Ф.Енгелс, Соч., т. XXI, М., 1929, с.467, Писмо на Маркс до Енгелс от 10.III.1853 г./.

⁶² История на Френската комунистическа партия /превод от френски/, Изд. на БКП, С., 1968, с.38.

⁶³ L'Humanité du 12.XI.1912: "En Orient", par Marcel Cachin.

та трябваше да признае резултатите от войната. Онова, срещу което тя трябваше да се бори с всички сили в момента, беше намесата на великите сили в конфликта и превръщането му в общоевропейски. Със същата цел бюрото постанови да се свика извънреден конгрес на Интернационала в Базел /Швейцария/.

"Ако във всички страни - казваше френският делегат на заседанието на бюрото Едуард Вайан - започне толкова мощно пролетарско движение, че правителствата биха се изправили пред сериозната опасност от революция, те ще си отворят два пъти очите, преди да предизвикат всеобщо сблъскване."⁶⁴

Разбира се, в изказванията на мнозина от участниците в заседанието на бюрото имаше повече революционна фразеология, отколкото реална грижа за организиране на действително масово революционно движение и за превръщане на империалистическата война в гражданска. Но дори и в такъв вид те бяха крачка напред в антивоенната дейност на пролетариата.

В средата на ноември 1912 г. цяла Европа бе разтърсена от грандиозни антивоенни демонстрации. Пролетариатът отговаряше на призива на Международното социалистическо бюро с твърда решимост да прегради пътя на всеобщата война.

Във Франция всички честни републиканци бяха единодушно против участието на страната в каквато и да било война "заради Албания или заради излаза на Сърбия на Адриатика"⁶⁵. Подготовката на Базелския конгрес ставаше в обстановката на бурен подем на работническото движение.

Макар и да организираха работническите демонстрации, социалистическите лидери се изплашиха от техния размах и се опитаха да внесат в тях умереност, да ги ограничат в рамките на легалността. Ето защо те призоваха масите да не издигат

⁶⁴

За това вж. *L'Humanité* du 29.X.1912: "La réunion et les décisions du Bureau socialiste international." Принципно същата позиция на заседанието на бюрото заеха още Адлер, Роза Люксембург и др.; Жорес се задоволи да изрази подкрепата си на решението на Поанкаре да посредничи между воюващите балкански държави, за което френският министър-председател бе споменал в речта си, произнесена в Нант на 27 октомври с.г.

⁶⁵

L'Humanité du 13.XI.1912: "Pour la paix", par Marcel Sembat.

лозунги против правителството под предлог, че то провеждало "миролюбива" политика. "Юманите" излезе само с призови "Война на войната!" и "Долу войната!" Очевидно ръководството на социалистическата партия искаше да се възползува от антивоенните прояви на народа само за упражняване на натиск върху правителството с цел да го застави да действува "по-енергично" в името на мира.

Независимо от това на 17 ноември в Париж бе проведена невиджана стохилиядна антивоенна демонстрация. Работническата класа беше чужда на "тънките" ходове и намерения на своите водачи. Демонстрантите установяваха единство на действията на партийните организации и профсъюзите отдолу, през главата на ръководството. От столицата движението се разпространи из цялата страна. Демонстрантите пееха "Интернационала"; в редовете им владееше приповдигнат дух. Всички имаха ясното съзнание, че могат да срещнат въоръжена сила, и бяха готови да се хвърлят в бой.⁶⁶

Каква цена имаха миролюбивите декларации на Поанкаре и колко много се заблуждаваха социалистическите лидери, които вярваха наивно на тези декларации, можеше да се види от един наглед твърде незначителен факт. В момента, когато военните действия бушуваха с пълна сила, Banque de Paris et des Pays-Bas отпусна на българското правителство още един аванс от 40 милиона франка, давайки му възможност да посрещне най-належащите си военни нужди.⁶⁷ И това ставаше въпреки решението на френското правителство, публикувано в "Journal officiel" на 23.X.1912 г., с което то заявяваше, че ще "спазва най-строг неутралитет" във войната между Турция и балканските държави, и нареждаше на всички поданици на републиката, където и да се намираха, да се въздържат от действия, нарушаващи този неутралитет. "Ще бъде трудно да се твърди - писа Лизис, - че предоставяйки 40 милиона на една от воюващите страни, Banque de Paris et des Pays-Bas не нарушава грубо не-

⁶⁶ L'Humanité du 18.XI.1912: "A Paris, 100 000 manifestants contre la guerre." Срв. История на Френската комунистическа партия /превод от френски/, Изд. на БКП, С., 1968, с. 35.

⁶⁷ L'Humanité du 19.XI.1912: "Qui soutient la guerre?", par Lysis.

утралитета, който всички френски граждани са длъжни да съблюдают... От това следва, че френските финансови магнати си присвояват правото безнаказано да се намесват във войните, водени между чужди народи, дори без да уведомяват френското правителство."⁶⁸

Така или иначе през ноември френският пролетариат заедно с работническата класа от другите страни изрази по твърде красноречив начин волята си и показа, че той е сила, с която международната дипломация трябва да се съобразява.⁶⁹

Антивоенните акции на френския пролетариат продължиха и след това. На 16.XII.1912 г. по цялата страна мина като силна тръпка 24-часовата стачка, която също протече под лозунга "Долу войната!". И този път широките пролетарски маси изявиха ясно намерението си да се вдигнат на революция, в случай че френските империалисти дръзнат да тръгнат по пътя на войната.⁷⁰

Решителността на френската работническа класа тласкаше напред нейните водачи и им даваше кураж. Тя беше една от причините, поради които френските управляващи среди се пригизваха да отсрочат въоръженото си стълкновение с Германия.⁷¹

Извънредният Базелски конгрес на II интернационал /24 - 25.XI.1912 г./ беше най-важен етап в антивоенната борба на международния пролетариат през периода на балканските войни. На конгреса от името на Френската социалистическа партия присъствуваха и взеха думата представителите на нейното опортюнистическо крило Жан Жорес и Едуард Вайан.

В Базел Жорес беше безспорно душата на цялата внушителна - най-голямата дотогава - международна антивоенна демон-

⁶⁸ Пак там.

⁶⁹ Б.Л.Вульфсон, Антивоенные выступления французского пролетариата в период первой балканской войны, журн. "Исторические науки", 1960, № 2.

⁷⁰ L'Humanité du 17.XII.1912.

⁷¹ Ю.А.Боев, цит.съч., с.320.

страция. Там той произнесе една от най-патетичните си речи; той беше член на комисията по съставянето на манифеста и на 25 ноември той го прочете с тържествен глас на заключителното заседание на конгреса. Но както изказването на Жорес, така и цялото му поведение на конгреса свидетелствуваха за неговата нерешителност, идейна обърканост и безсилие да определи конкретните лозунги, в името на които трябваше да се вдигне международната работническа класа за защита на мира. Жорес знаеше, че мнозинството от водачите на западноевропейските социалдемократически партии се обявяваха против болшевишките революционни лозунги, а и сам той не ги одобряваше. Според него главната задача на пролетариата беше по-проста: да подкрепи ония сили в буржоазния лагер, които бяха настроени антивоенно или се колебаеха.

"Във всички страни има противоположни течения - заяви Жорес в речта си. - Едните са против мира, другите са против войната. Везните на съдбата се колебаят в ръцете на правителствата... Ние, работниците и социалистите от всички страни, трябва да предотвратим войната, слагайки нашата сила в чашата на мира." "Мисълта за мира владее умовете на хората - продължи той - и ако правителствата са нерешителни и се колебаят, ние трябва да прибегнем до пролетарското действие. В това е задачата на конгреса."⁷²

Говорейки за това, че в трагичния час, когато опасността от обща война виси на косъм и световният пролетариат питаше: "Ако нас наистина ни заставят да тръгнем да убиваме нашите братя, то какво ще правим ние, за да избегнем този кошмар?" Жорес възкликваше безпомощен: "Ние не можем да отговорим на този продиктуван от ужаса въпрос..., ние не можем да предпишем определени действия за определен час." И той се оправдаваше по следния крайно необуздан начин: "Когато се състятват облаците, когато се надигат вълните, морякът не може да предскаже какви мерки ще вземе в този или онзи момент."

Тези думи на Жорес разкриват недвусмислено неговата не-

⁷² Jean Jaurès, Discours au Congrès socialiste international extraordinaire de Bâle /24.XI.1912/. Textes choisis, t. I: Contre la guerre et la politique coloniale. Introduction et notes par Madeleine Rebérioux, Editions sociales, Paris, 1959, p. 211 et suiv.

способност да намери реален изход от кризата и да посочи на пролетариата оня път, който можеше наистина да спаси мира - пътя, сочен от болшевиките. Жорес намираше, че единственото нещо, което Интернационалът можеше да направи, беше да разпространи широко по света своя призив за мир, така че той да бъде чут навсякъде. Жорес говореше неопределено за необходимостта /в случай на нужда/ да се разгърнат повсеместно "легални или революционни действия, които ще предотвратят войната, или пък да се поиска сметка от престъпните ѝ подпалвачи". Жорес не уточняваше какво разбира под думите "революционни действия". Очевидно беше обаче, че той не призоваваше към превръщане на евентуалната империалистическа война в гражданска; във формулираните от него цели на антивоенното движение нямаше нищо революционно. "Ние сме длъжни - заявяваше той - навсякъде да разясним на масите смисъла на нашата борба, ние сме длъжни отново да потвърдим във всички парламенти непреклонната си воля за мир."

Това беше, разбира се, съвсем недостатъчно и не това международният пролетариат очакваше да чуе от своите водачи. Но ако Жорес се оказваше неспособен да начертае конкретна програма за действие в името на мира, за сметка на това той се впусна в широка фразеология за "всеобщото помирение" на класите, на християните и социалистите пред ужасите на войната.⁷³

Манифестът, приет от конгреса, призоваваше преди всичко социалистите от балканските страни да бдят и занаяпред срещу интригите на големите държави и да положат всички усилия

⁷³ Под звъна на камбаните на Базелския събор, където заседаваше конгресът, Жорес се провикна: "Този звън ми напомни надписа, който Шилер е гравирал на своята символична камбана: *Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango!* /*Vivos voco*: Призовавам живите да се вдигнат на борба против чудовището, показващо се на хоризонта. *Mostous plango*: Оплаквам безбройните жертви, паднали там на Изток, и смрадта от чиито трупове достига до нас като угризение на съвестта. *Fulgura frago*: Ще сломя мълниите на войната, които ни заплашват от облаците/." - Пак там, стр.214. За това вж. и у Жан Фревил, Рождение Французской коммунистической партии /перевод с франц./, М., 1951, с.29; Ю.А.Боев, цит. съч., с.318-319.

за предотвратяване разпадането на балканския съюз. Той призоваваше и цялата международна работническа класа да протестира срещу користните планове на великите сили за господство на Балканите, които можеха да доведат до всеобща война.⁷⁴

Истинската стойност на манифеста и на произнесените на конгреса речи стана ясна твърде скоро. Социалистическите водачи на Запад просто ги забравиха и отново възложиха всичките си надежди на правителствата. След спирането на военните действия и подписването на примирието между България и Турция /1.XII.1912 г./ Жорес заяви, че мирът ще бъде спасен от Англия, която уж не се чувствувала ангажирана в никакъв военен съюз и запазвала пълната си свобода на действие. Английската "мирна" инициатива, смяташе Жорес, щеше да даде добър плод, тъй като и френският министър-председател Поанкаре, и германският канцлер Бетман-Холвег бяха решени да я подкрепят.⁷⁵ "Юманите" коментираше с радост декларацията на Поанкаре от 5.XII.1912 г. пред Комисията на Националното събрание по външните работи и речта на Бетман-Холвег в райхстага във връзка с избора на Лондон като място на преговорите между балканските държави и Турция. Вестникът специално подчертаваше ония пасажии от речта на Поанкаре, които съответствуваха на туркофилската ориентация на Жорес. "Франция няма обичай да изоставя изпадналия в нещастие - заявяваше Поанкаре. - Ние пожелаваме на Османската империя да намери отново своя прогрес в условията на възстановителния мир; ние ще имаме голямата грижа да запазим традиционните си отношения с нея."⁷⁶

В същия смисъл Поанкаре се изказа и пред Националното събрание на 21.XII.1912 г. От името на социалистическата фракция в парламента произнесоха речи Жорес и Вайан; те одобриха "мирната дипломатия" на Поанкаре и признаха неговата "положителна роля" за локализирането на конфликта.⁷⁷ Още на

⁷⁴ L'Humanité du 26.XI.1912.

⁷⁵ L'Humanité du 5.XII.1912: "L'heure favorable", par J. Jaurès.

⁷⁶ L'Humanité du 6.XII.1912: "Eclaircie", par Jean Jaurès.

⁷⁷ Поанкаре беше силно поласкан от обстоятелството, че социалистическите лидери го възхваляваха като миротворец

другия ден Жорес писа в "Юманите": "Наистина цялата реч на министър-председателя беше дълбоко пропита от желание и надежда за мир."⁷⁸

По време на мирните преговори в Лондон, когато проличаха не само съперничеството между балканските съюзници за разпределяне на завзетите територии, но и непримиримите противоречия между съюзниците, от една страна, и Турция, от друга, по въпроса за определяне на бъдещата турска граница в Източна Тракия, ръководството на Френската социалистическа партия зае изцяло страната на Турция. Цялото френско обществено мнение беше тогава единодушно, че балканските народи имат и от етническо, и от историческо, и от морално гледище пълно право на заетите от тях територии до линията Енос - Мидия. Когато Поанкаре казваше, че Балканите трябва да принадлежат на балканските народи, той се съобразяваше в значителна степен с тези настроения на френската общественост.

Тогава само два от по-значителните френски вестника - единият реакционен /"Le Matin" - орган на крайната десница/ и другият, минаваш за "революционен", а в същност булеварден /"Gil Blas" - орган на левия център/ - се обявиха в полза на запазването на турската власт на Балканския полуостров. Именно в "Gil Blas" се публикуваха статиите на известния туркофил и реакционер писателя Пиер Лоти за "ужасите на многонабожните християнски армии" по време на войната. "Юманите" беше третият значителен вестник, който застана на същата позиция. За да информира "правилно" общественото мнение за извършения през януари 1913 г. преврат в Турция, Жорес предостави страниците на партийния орган на Пиер Лоти. В публикуването по този повод "Писмо" до редакцията на вестника Пиер Лоти бълваше огън и жупел срещу балканските армии и величаше Турция като страна на "великодушието" и "благородството". Той заявяваше, че не може да разбере защо Поанкаре беше съгласен Одрин да се даде на България и открито го обвиняваше,

/за това вж. неговите спомени: R.Poincaré, Au service de la France. Neuf années de souvenirs, t. II: Les Balkans en feu /1912/, Paris, 1926, p.p. 371-372, 409/.

⁷⁸ L'Humanité du 22.XII.1912: "Signes favorables", par J. Jaurès.

че върви по път, който "не е нашият": "Чрез насилственото отстъпване на Одрин Турция се унищожава докрай. Но това значи да оскверним нашата национална история. Отгоре на всичко ние ще накръним неппростимо собствените си интереси, ще нанесем смъртен удар на вековното ни влияние в Ориента, на хилядите ни училища, на многобройните ни индустриални предприятия, които от времето на Франсоа I разцъфтяваха на свобода в тази така толерантна Турция, обичаша ни до такава степен, че се превърна почти в страна на френския език."

Жорес беше възхитен от "прекрасното и вълнуващо" писмо на Пиер Лоти и споделяше неговото възмущение срещу "безстрастната" Европа и балканските съюзници, които не проявяваха никаква умереност и не се задоволяваха с "огромните жертви", направени от Турция.⁷⁹

Ръководството на Френската социалистическа партия стоварваше цялата вина за провала на преговорите в Лондон не върху новото правителство, което дойде в Цариград в резултат на януарския преврат и проявяваше войнствена шовинистична неприемимост, а върху балканските съюзници и по-точно върху България, която искаше Одрин.⁸⁰ "Юманите" се пълнеше с всевъзможни "доклади" и "писма" от Европейска Турция, разказващи за "зверствата", извършени от българите в завзетите от тях територии.⁸¹ Същевременно вестникът адмирираше "героичната съп-

79

L'Humanité du 30. I. 1913: "Une lettre de M. Pierre Loti." - В един от следващите броеве вестникът направи преглед на новоизлезлите във Франция книги върху залаза на Османската империя. Подобно на реакционния "Le matin" той се солидаризира напълно с болката на Пиер Лоти /изразена в книгата му "La Turquie agonisante"/, на Стефан Лозан /автор на книгата "Au chevet de la Turquie" / и на редица други автори по "изчезването на източния свят". За книгата на Пиер Лоти се казваше, че е "благородна и вярна", особено с пасажите си, които описват "безнадеждния героизъм" на турците, изоставени от християнска Европа въпреки подписаните договори и далените обещания. "Срам, срам за Европа, срам за нейния долнопробен християнизъм!" - провикваше се "Юманите" по този повод /L'Humanité du 13. III. 1913: "Autour de la Turquie"/.

80

L'Humanité du 2. II. 1913: "M. Daneff, osera-t-il être sage?"; par Jean Jaurès.

⁸¹Пак там.

ротива" на турците в Одрин.⁸²

Превземането на първокласната Одринска крепост от българската армия на 26.III.1913 г., с което се решаваше съдбата на османските владения в Тракия, бе посрещнато от цялата демократична Европа с удивление и възторг. Турско-българската граница бе окончателно установена на линията Енос - Мидия. Социалистическият печат на Запад също признаваше, че след този крупен военен успех никой не можеше повече да оспорва правото на България да владее Източна Тракия. Само "Юманите" продължаваше да съжалява за "фаталното" изтласкване на мюсюлманството в Азия.⁸³

Както цялата световна демократична общественост, така и френските социалисти следяха с тревога и загриженост разволя на преговорите между балканските съюзници във връзка с подялбата на освободените от турска власт територии. Трябва обаче да се има пред вид, че въпреки формалните декларации за "империалистическия характер" на исканията на българската буржоазия ръководните дейци на Френската социалистическа партия не можаха да разграничат коя от страните предявяваше във възникналия спор законните си национални права и коя се държеше предизвикателно, стремейки се да удовлетвори амбициите си за сметка на другата, без да се съобразява с етническите особености на балканския терен.⁸⁴

Върху отношението на опортюнистическото ръководство на Френската социалистическа партия към България и нейните искания безспорно влияеха дългогодишната неприязън на управляващите среди във Франция /и в страните на Антантата изобщо/ спрямо Фердинанд и неговата проавстрийска политика. На териториалните аспирации на сръбската и на гръцката буржоазия се гледаше в значителна степен като на нещо законно; но шом въпросът опираше до националните стремежи на българския на-

⁸² L'Humanité du 5, 11, 15 et 17.II.1913.

⁸³ L'Humanité du 27.III.1913.

⁸⁴ L'Humanité du 25.VI.1913.

род, веднага започваха да се сипят обвинения по адрес на България под предлог, че тя се стремяла към хегемония на Балканите. Подобна позиция заемаше например Жорес, който продължаваше да проявява най-голяма активност на страниците на "Юманите". Но Жорес не успяваше да разграничи действителните и законните права и стремежи на българската нация от хегемонистичните аспирации на българската буржоазия, които между впрочем бяха типични и за буржоазните среди в другите балкански страни. Нещо повече: Жорес не можа да види, тъй както В.И. Ленин видя, престъпната политика на големите империалистически държави, които интригуваха зад гърба на бившите съюзници и ги тласкаха един срещу друг⁸⁵; той не можа да види историческата вина и на шовинистическите правителства в Сърбия и Гърция, които, чувствувайки, че стоят на нездрава почва, се бяха предварително съюзили срещу България и я провокираха, без да изчакат арбитража на руския цар относно спорната зона в Македония.

Това обяснява защо Жорес обвини единствено България за избухването на Втората балканска война. "Именно България - нейните генерали или нейните министри, все едно! - с вероломното си нападение скъса договора от 13 март 1912 г." - писа той.⁸⁶ Според него мирът на Балканите беше възможен занаяпред само при положение, че този договор се смяташе вече за несъществуващ, т.е. че се удовлетворят грабителските искания

⁸⁵ "Превземането на Одрин - писа В.И. Ленин в статията си "Балканската война и буржоазният шовинизъм" - означава решителна победа на българите и центърът на тежестта на въпроса е пренесен окончателно от театъра на военните действия на театъра на съперничеството и интригите на т.нар. велики държави" /Соч., изд. 4-е, т. 19, М., 1948, с. 19/.

⁸⁶ Трябва да се има пред вид, че когато избухна Втората балканска война, сръбските социалдемократически депутати заявиха в Скупщината, че осъждат не само българската буржоазия, но и сръбските власти, които не преодоляха шовинизма си и не направиха необходимото за запазването на мира между двата братски народа /Историски архив Комунистичке партије Југославије, т. III, Социалистички покрет у Србији 1900-1919, Београд, 1950, с. 268+271/.

на сръбската и гръцката буржоазия.⁸⁷ Заслужава да се отбележи, че точно такава беше в она момент позицията и на управляващите клики в Белград и Атина.

Жорес обясняваше поражението на България в Междусъюзническата война изключително с "морални" причини: докато българският народ воювал срещу вековния турски потисник, бил на лице всеобщ патриотичен подем; но щом "македоно-българските банди и генералите националисти разпалиха грабителска война...", българският народ се усъмни в самия себе си. Селяните мислеха за нивите и домовете си. И бруталният и арогантен национализъм, отречен от тайните сили на народната душа, претърпя крах" - писа Жорес.⁸⁸ Това, разбира се, беше вярно. Но то не обясняваше изцяло причините за катастрофата. През ума на Жорес дори не минаваше мисълта, че в реда на тези причини далеч не последно място заемаше образуваната срещу България разбойническа коалиция и че тя бе едновременно атакувана от четири страни при благосклонното съдействие на западните сили, в това число и Франция, която отпусна заем на Турция и й даде възможност да се подготви за реваншистка война срещу България. Жорес не виждаше злокобната роля на големите империалистически държави, които поощряваха своите протежета да не се съгласяват на никакви взаимни отстъпки; той не съзираше тяхната вина за създаването на оная обстановка, при която стана възможно вземането на престъпното решение от авантюристите в софийския дворец на 29 юни за атакуване на сръбско-гръцките войски, без да се изчака арбитражът на Русия.

Жорес посрещна с нескривано удоволствие разгрома на България и най-вече обратното завземане на Одрин от турците. От целия ход на събитията, заявяваше той, могат да се извлекат две главни поуки: 1. Всеки народ, несправедливо лишен от териториите си, ще чака благоприятния момент за реванш. 2. Съюзите, създадени с цел за грабеж и война, са "капан, в който могат да попаднат и самите съюзници"⁸⁹.

⁸⁷ L'Humanité, du 11.VII.1913.

⁸⁸ L'Humanité du 13.VII.1913: "Un exemple", par Jean Jaurès.

⁸⁹ L'Humanité du 22.VII.1913: "Double leçon", par Jean Jaurès.

В същото време обаче между френските социалисти си пробиваше път и друго становище спрямо България във връзка със злостастния изход от Втората балканска война, което несъмнено бе инспирирано от по-трезвите дейци начело с Марсел Кашен. Без да познава в детайли задкулисният маневри на френската и английската дипломатия, която се стараше чрез разни обещания за териториално разширяване за сметка на България да скалъпи нов балкански блок с участието на Сърбия, Гърция и Румъния, към който евентуално да се присъедини и Турция, публицистът Франсис дьо Пресансе изказа още през първата половина на юли 1913 г. предположението, че зад съперничеството между балканските държави трябва да се вижда зловещата игра на великите държави, борещи се за надмощие на Балканите. Коментирайки поведението на големите вестници, които доскоро възхваляваха България, но в момента бяха готови да я "унижат и дискредитират по всевъзможен начин, изопачавайки... , рисувайки в най-черни цветове нейните деяния", Франсис дьо Пресансе изтъкваше странния факт, че тези вестници заговорнически премълчаваха "злодеянията на нейните противници". "Цялата алчност, цялата омраза срещу тази страна се обяснява с ролята, която тя игра и е призована и занаяпред да играе на полуострова. Нейното решаващо участие във войната не може да се оспорва... България се налагаше като център на тежестта на независимите държави на Балканския полуостров. Ето тайната на зложелателната коалиция срещу нея. Довчерашните ѝ съюзници се нахвърлиха върху нея от завист. А Европа наблюдава този спектакъл с враждебно безразличие."⁹⁰

Франсис дьо Пресансе призоваваше великите сили да не стоят безучастни към нещастieto на българската нация и да

⁹⁰

L'Humanité du 12.VII.1913: "Le mot de l'énigme", par Francis de Pressensé. Сътрудникът на "Юманите" Франсис дьо Пресансе /1853-1914 г./ е известен френски социалист. Започнал кариерата си в 1879 г. като легационен секретар, той се отдава скоро след това на публицистика и в течение на 20 години /от 1885 до 1905 г./ пише външнополитически коментари в буржоазния в. "Temps" , които му донасят славата на един от най-осведомените по международните въпроси политически дейци. От 1902 до 1910 г. е социалистически депутат в Националното събрание. Работи активно в полза на обединението на

обуздаят шовинистите в Белград и Атина, които горяха от желание да заграбят цяла Македония и Тракия и да унищожат България като фактор на Балканите. Няколко дни по-късно той написа забележителната статия "Грешка, която ще струва скъпо"; осъждайки враждебността на антантофилския печат спрямо България и подстрекателствата на редица видни политически дейци, призоваващи България да бъде напълно лишена от нейните завоевания, Франсис дьо Пресансѐ направи сериозен анализ на обстановката на Балканите и стигна до извода, че вследствие на създаването на независима Албания Сърбия, която се лишаваше от възможност за излаз на Адриатика, имаше право на известна компенсация; но тази компенсация не биваше да става за сметка на България. "България че бива да бъде разпокъсана, за да се угоди на нейните врагове, които също в този час не знаят мярка в лакомията си-писа Пресансѐ. - Една отслабена и злопаметна България ще хвърли силите си да се подготви за нов реванш... А ненамесата на Европа ще остави след себе си лоша жътва, наследство от неумолима омраза и неизлечима завист." "Ония от великите сили - продължаваше авторът, - които са заинтересовани от здравия мир, трябваше да проявят само малко повече разум и енергия, за да предотвратят както жестокото изпитание, на което се подложиха балканските народи, така и тежкия откуп за капиталната си грешка."⁹¹

За съжаление линията, която се представляваше от Марсел Кашен и Франсис дьо Пресансѐ, не преобладаваше в "Юманите". Фактът, че редакцията на вестника се намираще в ръцете на опортюнистическите лидери на партията, определяше и насоката на публикуваните в него материали върху събитията на Балканите.

Тази насока пролича най-вече по време на Букурещката мир-

двете френски социалистически партии, което се извършва в 1905 г. Бори се за свободата на съвестта и за отделинето на църквата от държавата. Председател е на Лигата за правата на човека. Автор е на редица исторически трудове: "Ирландия и Англия", "Мракобесническите закони от 1893 - 1894 г.", "Идеята за отечеството" и др.

⁹¹

L'Humanité du 16.VII.1913: "Une faute qui coûtera cher", par Francis de Pressensé.

на конференция в края на юли и началото на август 1913 г. Водачите на френските социалисти одобриха напълно подкрепата, която дипломатията на Ке д'Орсе оказа на Гърция и Румъния в ущърб на България. Както е известно, по време на преговорите в Букурещ най-острият спор се завърза около въпроса за излаза на България на Егейско море и по-специално за владението на Кавала. Докато Русия и Австро-Унгария - всяка водима от свои съображения - смятаха, че Кавала трябва да остане във владение на България, Франция и Англия подкрепиха изцяло претенциите на Гърция. Руските вестници "Новое время" и "Речь" открито обвиняваха Франция, че "принася в жертва съюзническите си задължения на химерите за велика Гърция", и наемкваха за необходимостта Русия "да ревизира основите на съюзническите си отношения" с нея. Стигна се дори дотам "Речь" да пише: "Нашата съюзничка Франция, съблазнена от миражите на средиземноморската си политика, ни предаде."

Нямаше нищо чудно в това, че френските правителствени вестници вдигнаха истински скандал във връзка с тези обвинения от страна на руската преса. Чудното бе това, че "Юманите" също застана на страната на френското правителство. В обширна статия сътрудникът на вестника Б. Вейар заяви, че Франция имала пълно право да се разграничи от царска Русия и "да защитава собствените си интереси" срещу тези на руския цар. Б. Вейар не скриваше удоволствието си от факта, че "Ке д'Орсе за пръв път си позволява да не жертвува явните интереси на Франция, които са в пълно съответствие с нейните прогръцки традиции, пред исканията и заплахите на деспотичната си съюзница."⁹²

Размишлявайки за френските интереси в Средиземноморието, широко дискутирани тогава във връзка с българо-гръцкия спор за Кавала, опортюнистът Б. Вейар заявяваше откровено: "Знае се, че Тройната антанта възлагаше големи надежди на общата победа на балканските държави над Турция. Тази победа можеше да доведе до създаването на нова голяма сила, която да укрепи позициите на руско-френско-английската групировка. Но още преди Междусъюзническата война беше ясно, че Гърция и Сърбия бяха единствените държави, на чиято върност можеше да се раз-

⁹² L'Humanité du 9.VIII.1913: "Le désaccord franco-russe", par B. Veillard.

чита. А що се отнася по-специално до Франция, тя е особено заинтересована от уголемяването на Гърция, която при наличието на сегашната обстановка в Европа може с географското си положение и с морските си сили да ѝ бъде ценен помощник в борбата за осигуряване на благоприятно за Франция средиземноморско равновесие. Ако прочее парижкият кабинет настоява Кавала да се предаде на Гърция..., той изпълнява само едно елементарно задължение към собствената си страна."⁹³

Френската финансова олигархия едва ли можеше да иска тогава по-добра защита на своята империалистическа политика от който и да било буржоазен вестник. И всичко това се правеше в името на "свободата" и "независимостта" на френската буржоазна политика от "опекунството" на царска Русия!

Линията на опортюнистическото ръководство на Френската социалистическа партия бе продемонстрирана още веднъж по повод на турско-българския конфликт за Одрин през август - септември 1913 г. - този заключителен епизод от балканските войни. Б. Вейар написа нова статия в "Юманите", в която отстояваше тезата, че Европа, макар да гарантирала интегритета на Турция, признала правото на българите да владеят Одрин по силата на "грубия факт, че те са победители"; но след Междусъюзническата война, когато военното щастие преминало на страната на Турция, Европа трябвало да признае по силата на същата логика правото на турците да си върнат Одрин. Авторът на статията се възмущаваше от становището на редица европейски правителства, които настояваха Одрин да остане български. "Европа не може да застави Турция да изпълни това пожелание нито чрез международните закони, нито чрез сила" - писа той, впускайки се в пространни обяснения, от които излизаше, че не само западните държави, но също и Русия имала интерес българите да не се настаняват в Одрин, т.е. така близо до Цариград...⁹⁴

Верен на своите симпатии към Турция, Жорес също смяташе, че "Франция няма никакъв интерес да подкрепя Русия" с цел

⁹³

Пак там.

⁹⁴ L'Humanité du 2.VIII.1913: "Le conflit turco-bulgare et L'Europe", par B. Veillard.

Одрин да се предостави на България; "Одрин трябва да остане в ръцете на турците" - настояваше той.⁹⁵

И когато наистина се разбра, че въпреки изречените заплахи нито една велика сила нямаше да воюва с Турция за запазването на изработеното в Лондон *status quo* по отношение на Източна Тракия и че Одрин ще си остане турски, лидерите на френските социалисти си отдъхнаха; ако не всички владения на Османската империя в Европа, то поне част от тях бяха запазени. В лицето на Сърбия и Гърция Франция имаше вече териториално разширили се съюзници, които винаги щяха да ѝ бъдат благодарни за подкрепата. Разгромена и териториално осакатена измежду балканските държави се оказа само България, на чиято управляваша върхушка френските империалисти не се доверяваха.

В тези дни на национален трагизъм за България, когато късогледството и престъпното лекомислие на нейните управници я доведоха до първата национална катастрофа, сред френските социалисти все пак се намериха далновидни хора, незаразени от преклонение пред "мъдрата" политика на Поанкаре, които оцениха трезво както резултатите от балканските войни, така и перспективите за развитието на Балканите след тях. "В известен смисъл България заслужи съдбата си... Тя заплати за лудостта на своите управници" - писа Франсис дьо Пресансе. Но талантивият публицист пророчески предупреждаваше: в разчленяването на България нейните съседи и подкрепящите ги големи империалистически държави отидоха "твърде далеч". Те забравиха, че "Македония е предимно българска по своето население" и че това превръщаше зальго Балканите в "барутен погреб".⁹⁶

От казаното дотук се вижда, че в редовете на Френската социалистическа партия нямаше единодушие както по въпроса за характера на балканските войни, така и по въпроса за отношението на партията към воюващите държави. Някои социалистически дейци /Марсел Кашен, Франсис дьо Пресансе/, осъждайки по принцип войната като средство за разрешаване на международните спорове, разбраха обективно прогресивните последици от ликвидирането на турското господство в Македония и Одрин-

⁹⁵L'Humanité du 26.VIII.1913:"Autour d'Andrinople", par Jean Jaurès.

⁹⁶L'Humanité du 3.IX.1913:"Inventaire après faillite", par Francis de Pressensé.

ско, в Епир и Албания, прозряха дълбоко в политиката на големите империалистически държави на Балканите и дори предвидиха възможните отрицателни последици от техните интриги зад гърба на България по време на Втората балканска война. В своите разсъждения и оценки тези пейци се доближиха до разсъжденията и оценките на В.И. Ленин във връзка със събитията на Балканите.

В партията обаче преобладаваха не тези концепции. Официалната линия на партията се представляваше от майсторите на революционната фраза, но опортюнисти на дело начело с Жан Жорес. Обявявайки се в духа на решенията на Интернационала против войната на Балканите, която можеше да прерасне във всеобщ конфликт, Жорес изхождаше не само от хуманни антиимпериалистически съображения, но и от предвзетата идея за възможността националният въпрос на Балканите да се реши от младотурците в рамките на Османската империя чрез прокарването на необходимите реформи; освен това в запазването на Европейска Турция той виждаше гаранция за бъдещото приобщаване на целия мюсюлмански свят към "световната цивилизация". Тези схващания на Жорес не се различаваха по същество от традиционната политика на френската буржоазия на поддържане интегритета на турската империя; макар че той изхождаше субективно от други подбуди, обективно се получаваше, че Жорес и френското правителство действаха в една и съща насока.

Това обяснява защо цялата антивоенна кампания на френската социалистическа партия в периода на балканските войни се оказа в значителна степен безплодна въпреки масовия революционен подем на трудещите се. Иначе не можеше и да бъде при положение, че когато френският пролетариат се вдигна на борба за предотвратяване военната намеса на великите сили в балканския спор, лидерите на социалистическата партия, искрено вярвайки в миролюбивите намерения на Поанкаре, направиха всичко възможно да ограничат размаха на пролетарските демонстрации и да ги вкарат в рамките на легалността.

Без да се отричат големите заслуги на Жорес в борбата против шовинистическата и милитаристическата политика на френските управляващи среди, трябва да се изтъкне, че той не съумя да разкрие дълбоките процеси на прегрупиране на класовите сили във Франция в навечерието на Първата световна война. В какво се заключаваха тези процеси?

В началото на 1913 г. Р.Поанкаре бе избран за президент на Франция. Този избор имаше твърде симптоматично значение. Поанкаре беше преди това министър-председател при наличието на радикално мнозинство в парламента. Избирането му за президент стана против радикалния кандидат Памс, с подкрепата на всички десни сили – като се почне от клерикално-феодалната реакция и се свърши с едрата буржоазия. А това означаваше по думите на В.И.Ленин, че намиращата се на власт във Франция последна буржоазна партия – партията на радикалите – вече все по-малко се различаваше от "реакцията". От какво беше продиктувана тази еволюция на радикалите? – "Против социалистическия пролетариат все по-тясно се сплотява цялата буржоазия, от радикалната до реакционната, и все повече се заличават границите между едната и другата... Такова сплотяване е верен признак за крайно изостряне на класовите противоречия" – отговаряше В.И.Ленин.⁹⁷

Жорес не можа да проникне в същността на сплотяването на десните сили около Поанкаре. Той не видя истинските движещи причини за еволюцията, която френската буржоазия преживя от времето на възникването на Третата република, от монархизма до умерения републиканизъм.

Жорес обаче разбра правилно, че избирането на Поанкаре означаваше победа на войнствуващото направление във Франция, което можеше да тръгне по пътя на ускорената милитирация на икономиката на страната.⁹⁸

През цялата първа половина на 1913 г., когато на Балканите зрееше Междусъюзническата война, фокусът на целия вътрешнополитически живот във Франция беше борбата около законопроекта за тригодишна военна служба, внесен в парламента в отговор на новия проект за военен закон в Германия. Всички колониалисти и реваншисти /военният министър Етиен, бившият социалист Аристид Бриан, председател на Министерския съвет, и други – всички обединени около Поанкаре/ развиха трескава дейност. Цялата дясна буржоазна преса с бясна енергия доказваше, че спасението на Франция е в "укрепването на отбраната". Фран-

⁹⁷ В.И.Ленин, Значение избрания Пуанкаре, Соч., изд.4-е, т.18, М., 1948, с.456-457.

⁹⁸ L'Humanité du 22.II.1913.

ция бе изправена пред най-сериозната проява на милитаризъм след 1870 г.

Френските социалисти разгърнаха широка кампания против проектозакона за тригодишната военна служба. Това беше единственият случай на действително масова борба, организирана от социалистите до 1914 г. Вдъхновител на тази борба беше Жорес. От 25.1.1913 г. "Юманите" започна да излиза в 6 страници, отделяйки много място на новия проектозакон. Сам Жорес почти ежедневно пишеше пламенни статии против "новата патриотическа лъжа"; той се обявяваше за създаване на т.нар. "нова армия", опираща се на въоръжения народ, и разобличаваше шовинистическия курс на буржоазията.⁹⁹

Гласуването на закона за тригодишната военна служба в парламента стана през юни и юли 1913 г. и съвпадна с първата национална катастрофа на България. За разлика обаче от есента на 1912 г., когато Жорес призоваваше френското правителство към абсолютна ненамеса в балканските събития и одобряваше "мирната" инициатива на Поанкаре, с която се целеше да се спаси Турция, сега той поощряваше намесата на Франция в полза на Сърбия, Гърция и Турция, без да си дава сметка, че с това съдействуваше не за умиротворяването на балканските народи, а за изострянето на националните противоречия между тях – нещо, от което в крайна сметка бяха заинтересовани големите империалистически държави и което посяваше семената на бъдещите раздори на Балканите. Ясно е, че при липсата на строго принципна линия по всички въпроси на войната и на външната политика френските социалисти не можеха да разчитат на сериозни успехи в борбата си против военните приготовления на буржоазията. Затова и тяхната акция срещу тригодишната военна служба независимо от големия ѝ обществен отзвук не успя да разкъса единния фронт на буржоазията и да нанесе силен удар на нейния милитаристичен курс.

Връзката между поведението на френските социалисти по въпроса за балканските войни и неуспеха им във вътрешнополитическо отношение е повече от очевидна. Нещо повече, колкото

99

Jean Jaurès, Textes choisis, t.I: Contre la guerre et la politique coloniale. Introduction et notes par Madeleine Reberieux, Editions sociales, Paris, 1959, p.47 et suiv.

и активна да беше антивоенната дейност на Жорес, в решителния момент, когато престъпният куршум го повали мъртъв и империалистическата война избухна, неговите най-близки съмишленици поведоха партията по пътя на предателското сътрудничество с класовия враг в името на "защитата" на отечеството. Това означаваше, че сам Жорес не съумя да подготви за плодотворна борба ония сили, които съществуваша във Франция в лицето на революционния пролетариат и които можеха да спасят честта на социалистическата партия.

В заключение трябва да се изтъкне, че отношението на водачите на Френската социалистическа партия към балканските войни и към политиката на империалистическите сили не беше последователна. За тях бяха характерни колебанията, липсата на пътеводна нишка, която във всички случаи можеше да ги изведе на прав път, постоянните люшкания от една крайност в друга. Започвайки с патетично осъждане на войната и наивна вяра във "възродителната" мисия на младотурците, френските социалистически лидери платиха данък на надеждите си за предотвратяване на всеобщата война чрез упражняване на натиск върху "миролюбиво" настроената част на европейската буржоазия и стигнаха до одобряване на антибългарската политика на френския империализъм в дните на Втората балканска война като уж отговаряща на "жизнените" интереси на Франция.

С какво да се обясни тази липса на научен и класов подход у френските социалистически лидери към разглежданите събития? Струва ни се, че правилен отговор на този въпрос е дал още преди повече от 50 години един от първите биографи и близки сътрудници на Жан Жорес. В книгата си "Жан Жорес. Човекът, мислителят, социалистът" Шарл Рапопор пише: "В огромното и плодовито творчество на Жорес една идея блести с особена сила: това е идеята за мира между нациите като основа на органическата и мирна еволюция на съвременните общества /разредката моя - С.Д./. Жорес виждаше ясно тясната връзка, която съществуваше между световния мир и мирното развитие към социалистическата демокрация. Жорес възхваляваше мира заради самия него, като същност на цивилизацията. Но той го оценяваше главно като гаранция за една нормална социална еволюция, без излишни сблъсквания и насилия. Външният мир бе за него следователно органически свързан с вътрешния мир, а международното мирно развитие - с мирното национално развитие. Тази кон-

цепция за мирната интегрална еволюция беше у Жорес съставна част на философията, в която въпреки неговия реалистичен поглед преобладаваше идеализмът /т.е. подчиняването действителността на идеята/.¹⁰⁰

С други думи казано, Жорес и неговите съмишленици не стояха на позициите на историческия материализъм. Те не бяха марксистски революционери, а социалисти реформисти и пацифисти. А това само по себе си ни обяснява в значителна степен тяхното неправилно отношение към балканските войни.

¹⁰⁰ Charles Rappoport, Jean Jaurès. L'Homme, le Penseur, le Socialiste, 3-е éd. Paris, 1925, p.395; за това вж. и в История на Френската комунистическа партия /превод от френски/, Изд. на БКП, С., 1968, с.39.

ФРАНЦУЗСКИЕ СОЦИАЛИСТЫ И БАЛКАНСКИЕ ВОЙНЫ /1912-1913 ГГ./

Симеон Дамянов

/Резюме/

Предлагаемая работа посвящена важной с точки зрения истории международного рабочего движения проблеме, до сих пор нетронутой в научной литературе. Автор руководствуется необходимостью исследования отношения европейской социал-демократии к событиям, предшествующие первую мировую войну, как предпосылка правильного понимания эволюции отдельных партий Второго интернационала по пути к оппортунизму и к измене интересам международного пролетариата в дни, когда империалистическая война стала в 1914 г. совершившимся фактом.

Исследование построено на основе значительного документального и литературного материала и прежде всего на основе публикаций центрального органа Французской социалистической партии "Юманите". Анализируя данного материала, автор показывает существование двух течений в социалистической партии - оппортунистическое, возглавляемое Ж. Жоресом, и революционно-марксистское, во главе с М. Кашеном. В рассматриваемый период Ж. Жорес подкреплял официальную линию французских управляющих кругов поддержки статус-кво на Балканах. Эта линия отвечала интересам французской буржуазии, инвестиции которой в Турции выражались в сумме несколько миллиардов франков, факт, объясняющий в значительной степени даваемую ей поддержку интeгpитeта Оттоманской империи. Ж. Жорес оправдывал свое поведение необходимостью ведения борьбы о сохранении мира и желанием сохранить турецкое господство в Европе, чтобы турки приобщились легче к мировой цивилизации.

В противоположности Жореса, Кашен выражал мысль, что война балканских народов против Турции была с точки зрения истории прогрессивным явлением, так как она содействовала

разрешению национального вопроса на Балканах и дала возможность балканским народам идти более уверенно по пути к капитализму. Взгляды Кашена относительно характера балканских войн доближаются до определения В.И.Ленина, который, как известно, характеризовал эту войну как "новую главу всемирной истории". В этом отношении большой интерес представляют опубликованные в "Юманите" комментарии известного французского публициста Франсиса де Прессансе.

В заключении автор констатирует, что у оппортунистических лидеров Французской социалистической партии, пользовавшихся между прочим большим влиянием во Втором интернационале, не было научного и классового подхода к балканским событиям 1912-1913 гг. Это объясняется, прежде всего, реформизмом, преклонением перед миром, понимаемый в абстрактном смысле, ревизионистской идеей о мирной интегральной эволюции общества, протекающей без всяких излишних революционных столкновений и насилий.

LES SOCIALISTES FRANÇAIS ET LES GUERRES BALKANIQUES /1912 - 1913/

Siméon Damianov

/Résumé/

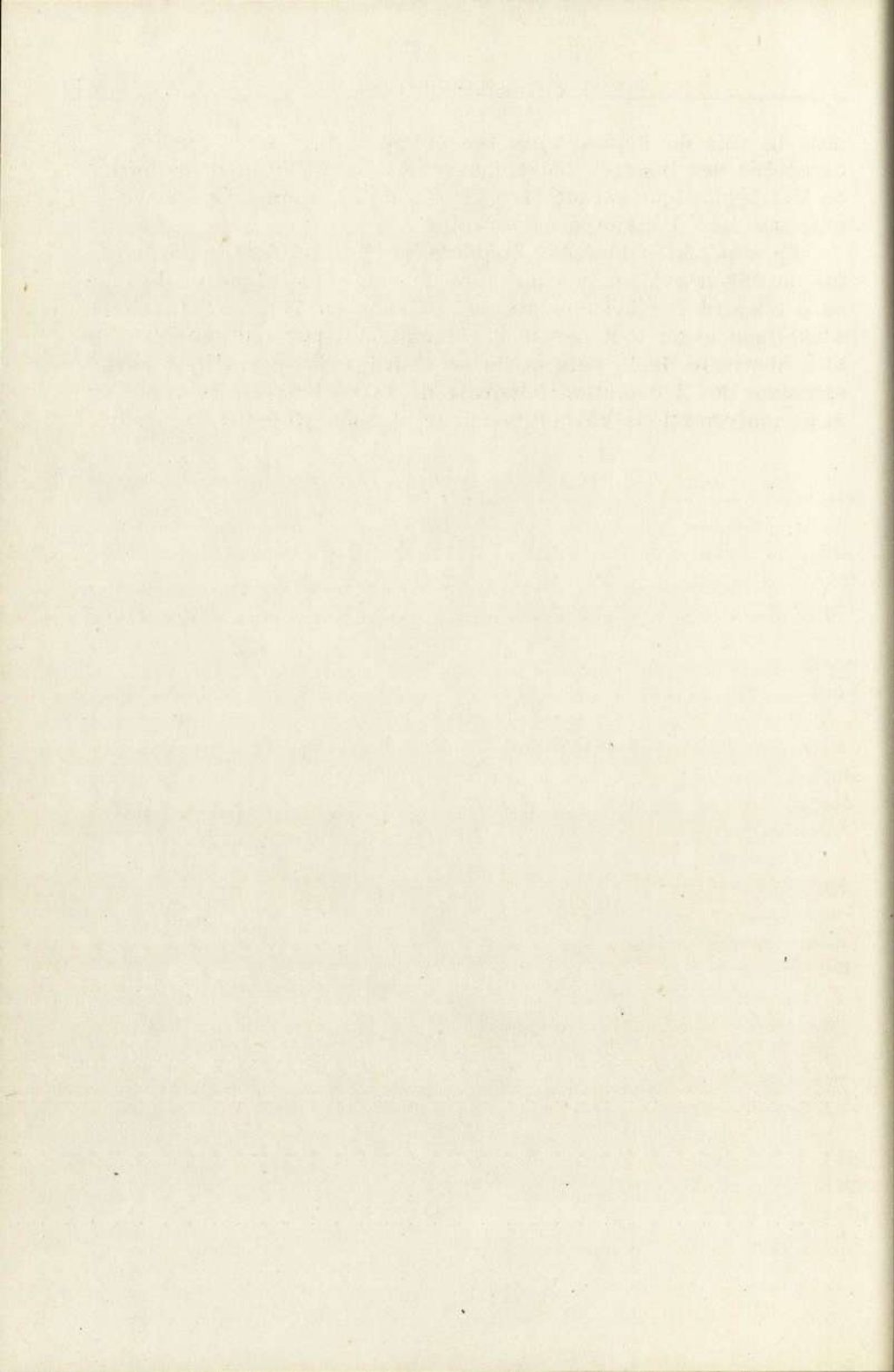
La présente étude traite un problème important de l'histoire du mouvement international des ouvriers qui n'a pas été l'objet de la science. La nécessité d'étudier l'attitude de la social-démocratie européenne à l'égard des événements précédant la Première guerre mondiale, c'est la base de la vraie compréhension de l'évolution de certains partis de la Deuxième Internationale sur le chemin menant à l'opportunisme et à la trahison des intérêts du prolétariat international alors que la guerre impérialiste devient en 1914 un fait accompli.

L'étude repose sur une grande quantité de documents dont les principaux sont tirés de l'Humanité - organe de Parti socialiste français. L'analyse des matériaux montre qu'il y a deux courants au sein du parti socialiste - le courant opportuniste, dirigé par J.Jaurès et le courant marxiste-révolutionnaire, avec M.Cachin. Pendant cette période J.Jaurès soutient la ligne officielle des cercles français gouvernementaux qui veulent sauvegarder le statu quo sur les Balkans. Cette ligne répond aux intérêts de la bourgeoisie française dont les investissements en Turquie sont évalués à quelques milliards de francs, fait qui explique en grande partie son souci de l'intégrité de l'Empire ottoman. J.Jaurès justifie son attitude avec la nécessité d'une lutte pour la sauvegarde de la paix et avec le désir de maintenir la domination turque en Europe pour qu'on puisse attirer plus facilement les Turcs à la civilisation mondiale.

Contrairement à Jaurès, M.Cachin exprime l'idée que la guerre des peuples balkaniques contre les turcs est progressiste du point de vue historique puisqu'elle aide à la solution du problème national aux Balkans et permet aux peuples de s'engager

dans la voie du capitalisme. Les opinions de Cachin sur le caractère des guerres balkaniques se rapproche de la définition de V.I.Lénine qui caractérise cette guerre comme "un nouveau chapitre dans l'histoire universelle".

En conclusion l'auteur constate que les leaders opportunistes du PSF n'avaient pas un point de vue scientifique et de classe à l'égard des événements aux Balkans en 1912 - 1913. Cela s'explique avant tout par leur réformisme, par leur compréhension abstraite de la paix et de sa sauvegarde, par l'idée révisionniste de l'évolution intégrale de la société qui se passe sans confrontations révolutionnaires et sans violence.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XII, кн.3

Факултет за история

1974 - 1975

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "CYRILLE ET METHODE"

DE V.TIRNOVO

Tome XII, livre 3

Faculté d'histoire

1974 - 1975

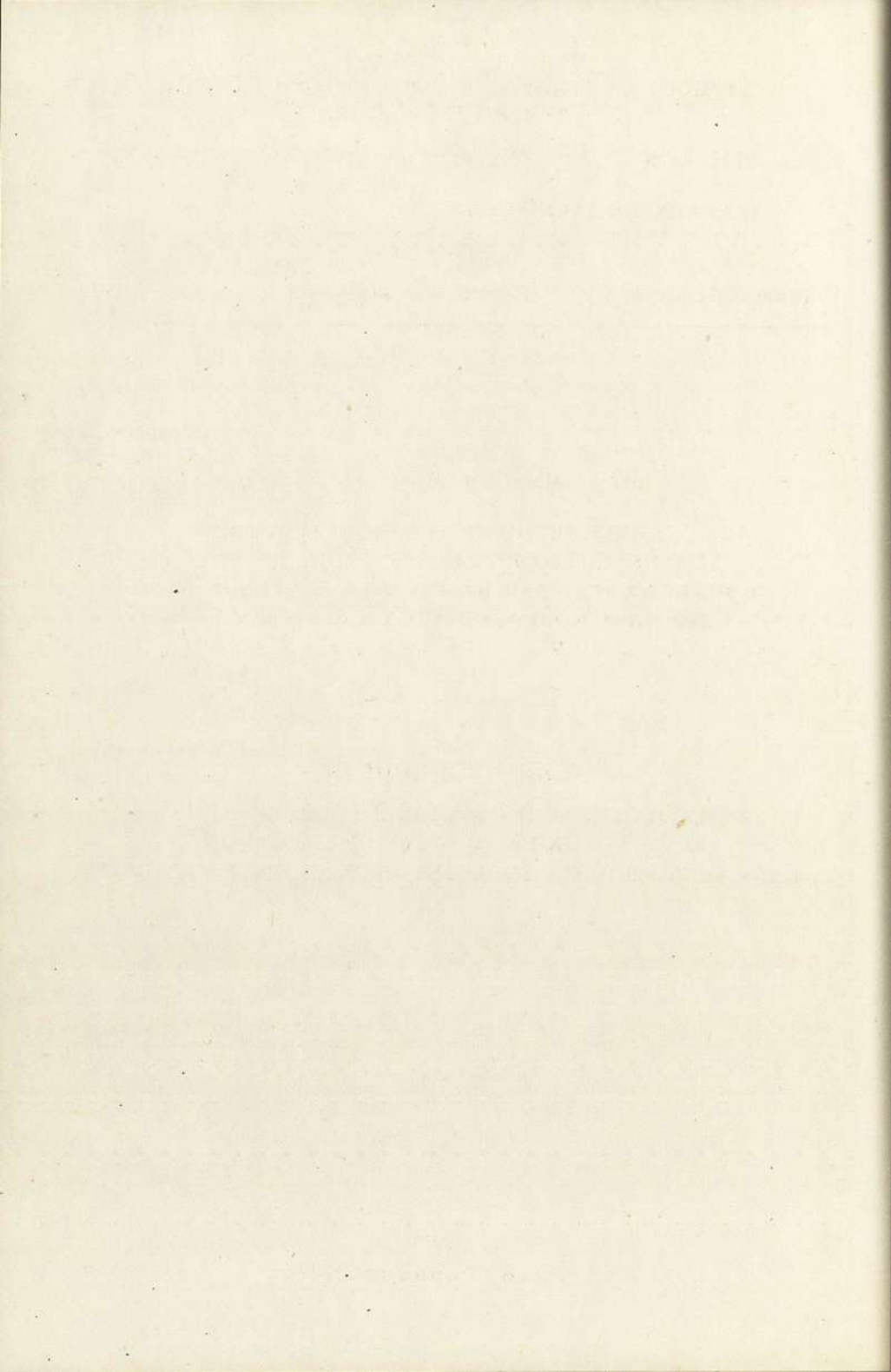
МАРИН ЛЮЛЮШЕВ

ПРОСВЕТНОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО
НА КРАЛСТВО РУМЪНИЯ В ЮЖНА ДОБРУДЖА
В ПЕРИОДА ОТ КРАЯ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА
ДО НАЧАЛОТО НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

MARINE LULUCHEV

LA LEGISLATION CONCERNANT L'EDUCATION
ET LA POLITIQUE DU ROYAUME ROUMAIN
DANS LA DOBROUDJA ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

Велико Търново, 1975

ПРЕДГОВОР

Настоящата статия върху просветните проблеми на Южна Добруджа между двете световни войни има за цел да разкрие специфичната борба в този край за родна просвета, която се отличава от другите области на страната пред вид превратностите на историята - попадането на Южна Добруджа под господството на кралство Румъния по волята на международния империализъм.

Студията разглежда два основни въпроса: 1. Просветната политика на кралство Румъния в Южна Добруджа и 2. Борбата на добруджанското население за родно училище и демократизация на образованието.

Тук се застъпва становището, че докато след Първата световна война и особено по време на управлението на БЗНС насъщават по-благоприятни условия за просветно развитие на нашия народ /"Законът на Омарчевски"/, то за българското население в Южна Добруджа борбата за роден език, просвета и национално освобождение продължава с още по-голяма сила и напрежение против реакционните правителства на кралство Румъния. Тази борба се превръща впоследствие във всенародна и се развива вече на широка социално-политическа основа против експлоатацията и потисничеството на румънската олигархия.

Българската комунистическа партия, южнодобруджанските партийни организации, Добруджанската революционна организация /ДРО/, прогресивните сили в България и Румъния в рамките на класовата борба против експлоатацията, денационализацията на областта, против деспотизма и фашизма се явяват в защита на добруджанското население, оглавяват неговата борба за родно училище, за политически права и свободи, за национално освобождение и социализъм.

Издирването на архивен материал бе съпътствувано с немалко затруднения пред вид обстоятелството, че голяма част от архивите на държавните, обществените и учебните учреждения в Южна Добруджа между двете световни войни и най-вече при изтеглянето на румънската администрация през есента на 1940г.

са отвлечени или унищожени. Основната част от събраната информация за изясняване състоянието на българската просвета в този край през разглеждания период съставлява архивният материал от ЦДИА /Архив за Добруджа, АМВнР-БЦЛ в Букурещ, Архив за Добрич, НКМ - БИА, ОДА - Варна, ОДА - Русе, ОДА - Толбухин, ОДА - Силистра/ и други исторически, литературни източници и спомени на бивши просветни дейци в българските и румънските училища от онова време.

1. ПРОСВЕТНАТА ПОЛИТИКА НА КРАЛСТВО РУМЪНИЯ В ЮЖНА ДОБРУДЖА

Първият световен пожар временно е загасен. България е бита. Парижките преговори завършват. Договорът е подписан. От България се отнема най-жизнената, най-съществената земеделска област - Южна Добруджа.

Земята, годна за експлоатация, възлиза на 664.038 хектара, която е 88,24% от цялата повърхнина на Южна Добруджа, а общата площ на тази област представлява 12,5% от площта на България. Оттук се вижда чувствителната загуба на работна земя за България, оставайки без своята житница за неопределено време.

С установяване на румънската буржоазна власт в Южна Добруджа /XII.1918 г./ се разгръща свиреп терор против прогресивните дейци, против всички, които са водили борба за връщане на Добруджа на България, вследствие на който хиляди добруджанци, за да избягнат репресиите, изоставят своите родни места и емигрират в България.

Приемането на редица закони¹ от румънския парламент за "Организация на Нова Добруджа"², които поставят началото на

¹ ЦДИА, Ф.130 /Колекция на д-р Иван Пенаков/, оп.7, а.е.123, л.132-181; пак там, а.е.124, л.203; пак там, а.е. 119, л.146, 154, 191; пак там, вж. Закон за изменение на някои разпореждания от гл. VI на Закона от 1.IV.1924 г. за организиране на Нова Добруджа /обнародван в Мон.оф. на 22.IV.1924 г. - даден в оригинал/.

² Пак там, вж. следните закони и правилници: Закон за аграрната реформа от 17.VII.1921 г.; Правилник за изменение на някои членове от Правилника за аграрния закон за старото кралство /от 27.VII, 1.XI, 26.XII.1922 г., от 19.X, 29.XII.1923 г./ /текстът е от 27.VII.1922 г./; Закон относно отчуждаването на земите, получени чрез оземляване от 15.III.1925 г.; Закон за попълване на закона за Нова Добруджа заедно с някои членове на закона и правилниците, намиращи се във

активна колонизаторска политика³ през периода 1919 - 1930 г., довежда до масова емиграция на българското население, до изменение на етническото състояние на градовете и селата на Калиакренския и Силистренския окръг в полза на румънските колонисти, до гонение на българската прогресивна интелигенция, най-вече българското народно учителство, до лишаване на добруджанското население от педагогически кадри, от вещо ръководство на учебното дело в този край.

х х х

Състояние на грамотността на населението в Южна Добруджа. Според румънската статистика при завземането на Южна Добруджа, без да се прави разграничение между отделните етнически групи, грамотността на населението се очертава по следния начин:⁴

Окръзи	Брой на население от 7 и повече години	Грамотност	Извън уше	Първоначално	Средно	Професионално	Други ВУЗ	Други ВУЗ
Калиакра	132 096	71 467	637	60 386	8 890	1 081	346	127
Силистра	165 480	63 445	882	55 702	5 366	1 061	333	101

Цифрите нагледно показват, че неграмотните в Калиакренски окръг съставляват 60 629 души, а в Силистренски окръг са

връзка с тоя закон /7.VII.1939 г./; Закон за изменение и допълнение на чл.18 от Закона за Нова Добруджа /право на предпочитание/ от 8.I.1936 г./Хаманджиу XXIV 283/, публ.в "Държ. в-к", бр. 242, 18.XII.1934.

³ История Румынии, 1918-1970, М., "Наука", 1971, с.88. /Вж. С.Тимов, Аграрный вопрос и крестьянское движение в Румынии, М., 1928, с. 172-173.

⁴ ОДА - Толбухин, ЧП, а.е. 1, л.18.

101 461 души. Или, с други думи казано, половината от населението на Южна Добруджа /тук влизат всички етнически групи/ е грамотно въпреки първата окупация на тази област през 1913 г. и немалкото военни години, когато Добруджа беше театър на военни действия. Нещо повече. Като се има пред вид, че останалите компактни етнически групи са с чувствително по-голям процент неграмотни, то българското население надвишава многократно посочения в таблицата брой на грамотните граждани в Южна Добруджа.

За задоволителното състояние на грамотността на българското население преди второто завземане на Южна Добруджа от кралство Румъния говори и фактът, че още през 1913 г. населението в областта се ползува от следните учебни заведения:⁵

Вид на учебните заведения	Брой на учебните звена	Брой на учителите	Брой на учениците
Забавачници	3	3	164
Първоначални училища	257	473	19 306
Прогимназии	13	88	2 209
Гимназии	1	12	212
Земеделски училища	2	8	61
Всичко:	276	584	21 951

Първоначалните училища и прогимназиите се ръководят от училищни настоятелства, избрани от населението, автономни и с юридическа личност. Училищата притежават собствени сгради и малки библиотеки. Румънската окупация обаче ограничава до минимум българското просветно дело в Южна Добруджа с тенденция да го заличи окончателно.⁶

От една таблица, публикувана в сп. "Училищен преглед",⁷

⁵ ОДА - Толбухин, ЧП, а.е.1, л.18.

⁶ Пак там, л.21.

⁷ Сп. "Училищен преглед", г. XXV, кн. 1, 2, II, 1926, с. 173, 174.

се прави сравнение на грамотността на населението в България с тази на населението в буржоазна Румъния. Ето и самите данни на сто жители от всеки пол грамотни граждани:

Държави	Години	Мъже	Жени	Общо
Белгия	1900	69,4%	66,7%	68,1%
Австрия	1901	65,7%	64,0%	64,8%
Унгария	1900	55,0%	42,0%	49,8%
Италия	1901	48,9%	39,2%	44,0%
Испания	1900	44,2%	28,6%	36,4%
<u>България</u>	<u>1900</u>	<u>36,0%</u>	<u>11,2%</u>	<u>23,6%</u>
<u>Румъния</u>	<u>1899</u>	<u>25,9%</u>	<u>8,5%</u>	<u>17,2%</u>
Сърбия	1900	21,7%	5,6%	13,6%

Безспорно в сравнение с другите капиталистически страни в България грамотността на населението през 1900 г. е далеч по-ниска, но трябва да се има пред вид обстоятелството, че България преживя близо петвековно робство, такова, каквото малцина народи в света познават в своята история. Въпреки преследванията на българския език и култура от турската административна власт и най-вече от фанариотските им сатрапи българското учебно дело като дело на самия народ не загина, а, напротив, с ускорен темп се развива, преодолявайки всевъзможни перипетии и умишлени затруднения. За две десетилетия от Освобождението естествено е да не може да се достигне образователното равнище например на Белгия или Австрия, които от столетия не знаят робство, ограбват цели народи и създават условия за огромяване на своето население с оглед изискванията на развитието на капитализма, на фабричното и земеделското производство. Но в сравнение с буржоазна Румъния, която е била васална и не познава същността на петвековната робия и която икономически е по-укрепнала след последната Руско-турска освободителна война, грамотността в буржоазна България надвишава тази в кралство Румъния с 6,4%. Оттук

следва, че въпреки рекламираната от румънския монарх и неговите проводници румънска просветна политика румънската буржоазия не е заинтересована да разширява учебното дело и да издига културното равнище на собствения си народ, още повече на малцинственото население на територията на кралството.

От съществено значение е да се отбележи, че още при първото заемане на Южна Добруджа през 1913 г. кралската администрация изпробва просветното и политическото законодателство, което тя преди това въведе в Северна Добруджа. На основата на този "богат" опит кралство Румъния предприема бързи и енергични мерки за експроприация на училищните сгради, училищните имоти, паричните средства, училищните документи. Пред училищните настоятелства застава дилемата да настояват да се открият частни български училища или да се превърнат в държавни /румънски/. Българското културно общество в Добруджа /БКО/, МНП - София, и Министерството на вътрешните работи и вероизповеданията - София /МВРИ/, избират първия път - да водят борба за запазване на българската просветна традиция, родния език и култура чрез откриване на частни училища в цяла Добруджа.

Репресии против българската просвета, учителството и народната интелигенция. Под предлог, че българската интелигенция подстрекава населението да не приема румънските чиновници, учители и свещеници, в началото на 1919 г. румънската администрация и полиция предприемат на широк фронт арести на всички по-будни българи в Северна и Южна Добруджа. Това не е случайно и единствено явление за румънската буржоазна политика в завзетите от нея земи. През същото време румънските власти усилват репресиите и на територията на окупирана Бесарабия. През януари 1919 г. те удавят в кръв Хотинското въстание в Северна Бесарабия, като унищожават седем села и избиват няколко хиляди души. Два-три месеца след това румънското реакционно правителство и военщина започват въоръжена интервенция против Унгарската съветска република⁷ и в края на август, оказвайки съдействие на унгарските контрареволуционни сили и международния империализъм, румънските войски влизат в Будапеща и разгромяват републиката.⁸

⁷ История Румънии, изд. "Наука", М., 1964, с. 167, 168

⁸ Пак там.

Междувременно румънската полиция в Южна Добруджа е настъпление, като устройва хайки против българските учители, арестува ги, малтретира и отвлича в Румъния. Учителката Кина Ангелова от с.Кемалкьой, Тутраканско, изпраща телеграма до Централний добруджански народен съвет /ЦДНС/, в която заявява: "Застъпете се за честта и правата ми. Арестувана съм и разкарвана нощно време."⁹ В с. Денизлер в същата околня румънската полиция посяга върху честта на българската учителка. На 13.І.1919 г. в селата Кочина, Алфатар, Сребърна и Гарван, Силистренско, полицията провежда масови арести, като арестува и учителя Руси Георгиев от с.Гарван.¹⁰

Буквално на следващия ден след започване на учебните занятия през 1919 г. на ръководството на българските училища се предявява предписание от МНП - Букурещ, че за следващата година българските училища в градовете на Добруджа ще се подчиняват на "Правилника за частните училища от 1896 г.", като е необходимо да се иска ауторизация за училищата и учителите. Преди всичко се иска редовен учителски каляр с нужния образователен ценз с цел да бъдат поставени ръководствата на училищата в невъзможност да отговарят на това предписание. Това означава, че гимназиите трябва да престанат да съществуват. В същност в гр.Добрич от 22 учители в гимназията нито един не е с висше образование. Пособия и покъщнина липсват, тъй като войната опустошава напълно всичко, създадено с голям труд и средства преди първата и втората окупация на Добруджа.¹¹ Липсват учебници за отделните класове. За да се набавят, пристъпва се към нелегално преминаване на румънско-българската граница и с риск на живота се прекосява граничната полоса, за да се закупи всичко необходимо от Варна.¹²

В селата на Добруджа училищните сгради също са иззети от румънските власти. Българските училища престават да съществуват. Учителите са прогонени, като едни отиват в градовете, а други прехвърлят нелегално границата. Същата участ

⁹ В. "Добруджа", г. II, бр.212, 19. II. 1919, с. 4.

¹⁰ Пак там.

¹¹ ЦДИА, Ф, 166, оп. 1, а. е. 328, л. 45.

¹² Пак там, л. 12.

сполетява и българското училище в гр. Тутракан.¹³

За да просъществува българското образование, макар и в силно окастрен вид, училищното настоятелство и учителите в гр. Добрич нагодяват българската програма към румънските "педагогически" изисквания, за да не се намери повод впоследствие за закриването на училището пред вид постоянните проверки на румънските местни и централни ревизори.¹⁴ Известната въздържаност преди това на българската общественост в Добрич и Каварна за приемане на румънските дидактико-политически условия за съществуване на българските частни училища става повод румънската преса да заяви официално, че по решение на МНП - Букурещ, българската гимназия в Добрич и училището в Каварна се закриват през следващата година поради факта, че "каварненското училище се е превърнало в огнище на иредентична пропаганда", не се преподават румънският език, румънската география и история, а гимназията в Добрич - поради отказа на българските учители да подложат учениците си на изпит по румънски език.

След нескончаеми ходатайства, срещи с румънския министър на просветата, както и след "шателна" ревизия на гимназията от главния училищен инспектор Джорджеску се стига до компромисно решение за незакриване на гимназията при условие, че се въведат румънски дисциплини, румънски език и изпит на румънски език; т.е. че се румънизира обучението.¹⁵

Подобно е и положението със забраната на силистренската българска гимназия. Въпреки репресиите учителите продължават по домовете на учениците да преподават предвиденото по българските програми учебно съдържание, надявайки се на благополучно разрешение на въпроса. Едва в началото на май 1920 г. се открива българската частна смесена гимназия в града с директор Тодор Бахнев. Гимназията при тези нови условия си поставя задача да създава местна българска интелигенция, да развива интелектуално децата на Южна Добруджа, да поддържа

¹³ Пак там, л. 21 /шифрована телеграма от БЦЛ - Букурещ, до МВРИ - София/.

¹⁴ Пак там, л. 30.

¹⁵ ЦДИА, Ф. 166, оп. 1, а. е. 328, л. 73-75.

духа на българското население, да вдъхва вяра в неговите сили и възможности, да го подкрепя в моменти на отчаяние, да го призовава на борба за запазване на родния език и култура, на борба против потисничеството и експлоатацията и под ръководството на Българската комунистическа партия, южнодобруджанските партийни организации и Добруджанската революционна организация /ДРО/ - на борба против мракобесието и настъпващия фашизъм.

В началото на окупацията българската мъжка и девическа гимназии в Силистра се помещават в малка частна неудобна за училище сграда, тъй като и тук, както в Добрич, собствените сгради са експроприирани от властта за румънските училища. Въпреки лошите материални условия, при които се намират двете частни български гимназии, постъпващите в тях българчета с всяка измината година се увеличават, паралелките растат и достигат по над 70 ученици в клас.

Положението в румънските училища в града е противоположно на това в българските. Двете държавни румънски гимназии /мъжка и девическа/ се намират в отделни учебни сгради /бившите сгради на българските училища/ с едва оформящи се паралелки от по 10-15 ученици румънчета. Това състояние тревожи румънската просветна администрация и тя, за да принуди учениците българчета да постъпват в румънските средни училища, където ще бъдат поставени всецяло под влияние на румънската политико-възпитателна система, предприема редица ограничителни административни мерки срещу частното българско образование не само в Силистра, а повсеместно в цяла Добруджа.

Обект на репресии са не само училищата, но и читалищата в градовете и селата на Южна Добруджа. По нареждане на управителя Йон Камарашеску читалище "Доростол" в гр. Силистра бива разтурено, а библиотеката и покъщнината са разграбени. За спасяване на част от българските книги най-голяма заслуга има библиотекарят Диоген Вичев, който нощем пренася ценните книги в скрити места.¹⁶

¹⁶ ОДА - Силистра, ЧП, "Из дейността на С.И. Събев като учител и директор на български частни училища в Южна Добруджа от 1927 до 1940 г. "Вж, в. "Подем", г. II, бр. 32, 22, VIII, 1941, с. 2.

Влезният в сила Закон за организация на Нова Добруджа от 26.VII.1921 г.¹⁷ в областта на образованието /чл.24, гл. III/ потвърждава изложеното в предшествувания закон /чл. 10 и 11, гл.II/ за закриване на частните български училища, които не са оторизирани, и въвеждане на румънската образователна система на румънски език за всички народности, населяващи Северна и Южна Добруджа. Този нов закон /чл.108, б. "д" предвижда "всички орни земи, пасища, гори, както и всякакъв вид имоти, които са принадлежали на училищата /българските училища - б.а./, от каквато и категория да са и по каквото и да е начин придобити, са и остават на държавата"¹⁸.

Отнемането на всички източници на приходи за издръжка на българските училища даже и като частни поставя българското население пред свършен факт - закриване на родните просветни огнища. Законът за изменение някои постановления от Закона за организация на Нова Добруджа от 22.IV.1924 г.¹⁹ потвърждава горния закон в сферата на образованието и в частност по отношение на училищното имущество /чл.24, б. "г"/.

Освен тези ограничителни мерки в духа на приетото "законодателство" едно от първите мероприятия в борбата против българското частно образование в Силистра е непризнаване от румънските просветни институции на документите за завършено образование в българските частни училища в Южна Добруджа. Това обстоятелство разколебава мнозина ученици и най-вече техните родители и те, макар и с колебание, се прехвърлят в румънските гимназии. Това са предимно деца на по-заможни граждани и най-вече от града, тъй като в румънските /държавни/ гимназии се плащат такси. Като контрамярка на румънското предизвикателство българските просветни органи решават на завършилите XII клас в българските частни гимназии в Южна Добруджа да се връчват дипломи за завършено средно образование, издадени от българските държавни гимназии, като за Силистра такива дипломи се получават от Русе, а за Добрич - от Варна.²⁰

17 В."Държавен вестник" /рум./,бр.89,6.VII.1921.

18 Пак там, с.20,21 /60-61/.

19 Пак там, бр. 89, 22.IV.1924 .

20 ОДА - Силистра, ЧП, "Из дейността ...", л.19.

Липсата на удобни частни сгради за българските частни училища след експроприирането на техните собствени постройки, липсата на достатъчно учители със съответен образователен ценз и липсата на подходящи учебни пособия и помагала поставя училищните настоятелства и учителите в извънредно затруднено състояние. Това затруднение румънските просветни власти напълно осъзнават и чакат удобен момент напълно и завинаги да ликвидират българското учебно дело в завзетите територии. Вследствие на силен натиск от страна на румънската просветна администрация българското училищно настоятелство в Кюстенджа не успява да удържи национално-просветните позиции и допуска да бъдат въведени румънски програми в българските частни училища. Същата участ сполетява и българските училища в Балчик, Каварна и Добрич.²¹ Само училищното настоятелство в Силистра успява да организира "училищна община", която издействува от румънските власти утвърждаването на Устав на силистренското българско общество.²²

От 1919 до 1924 г. в Южна Добруджа българската селска интелигенция е напълно прокудена. Прочистването на селищата, най-вече от учителите, е съпроводено с издаване на строги заповеди за задължително посещение на румънските училища от децата-българчета под страх от най-строги наказания и глоби.²³ За да не се откъсне напълно българското население в селата от своите просветни дейци, Силистренското българско общество излиза с почин да се назначават за ръководители в селските кооперации останалите български учители и други интелигенти, които да представляват онова обединяващо звено, което в даден момент при необходимост да организира отпор срещу репресиите на румънската власт.

За да не загинат и последните просветни учреждения в градовете на Южна Добруджа, МВРИ - София, предлага на българското правителство да се окаже помощ на учебните заведения в този край, като на първо време се отпуснат на българското

²¹ ЦДИА, Ф.166, оп.1, а.е. 156, л.18-19.

²² Пак там.

²³ В. "Добруджа", г.ІІІ, бр.273, 22.ІХ.1919, с. 4.

училищно настоятелство в Добрич 600 000 лева за доизплащане на старата училищна сграда и закупуване на нова, а на Силистренското българско общество - 250 000 лева за закупуването на място за постройка на училищна сграда.²⁴ За да бъдат осигурени поне отчасти добруджанските частни градски училища с редовен учителски персонал, същото министерство предлага да бъдат отпуснати стипендии на младежи от Южна Добруджа, които след завършването си да се върнат в този край, като бъдат резервирани и стипендии в Софийския университет.²⁵

Министърът на МВРИ - София, правейки предложение до Министерския съвет да бъдат отпуснати по-чувствителни материални помощи на оцелелите добруджански училища, същевременно предлага да се създаде по-секретна организация на тия помощи за избягване на дипломатически усложнения с кралство Румъния. В следващите години материалната помощ е вече от името на благотворителното дружество "Просвещение" - скритото название на МВРИ - София.²⁶

Обезправяването на добруджанското население тревожи не само българската и румънската прогресивна общественост, но глас в негова защита издигат обществени и политически дейци от редица страни в Европа и Латинска Америка, виждайки в присъединяването на Южна Добруджа към кралство Румъния несправедлив акт на кощунство с националните интереси на двете съседни страни на Балканите, извършен от империалистическия свят.²⁷

Всички тези и други общественици, политици, публицисти, научни работници живо се интересуват от съдбата на добруджанското население, от положението му на малцинство в състава на кралство Румъния с цел при удобен случай да запознаят световната прогресивна общественост с борбите на това население за елементарни права и свободи, за родна просвета и самобитна култура.²⁸

²⁴ ЦДИА, Ф.166, оп.1, а.е. 156, л.19.

²⁵ Пак там.

²⁶ Пак там, л.20, 21.

²⁷ ЦДИА, Ф.130, оп.1, а.е.23, л.1; пак там, а.е.29, л.1; пак там, а.е.42, л.1; пак там, а.е.64, л.1; пак там, а.е.97, л.9.

²⁸ Пак там, а.е.23, л.1.

През 1924 г. се издава окръжно № 40 със задача да издигне "моралния дух" на румънското население в Южна Добруджа и да засили борбата с "пропагандата" против румънската държава,²⁹ като се препоръчва създаването на "комитет" за предпазване на населението от антиправителствени прояви, както и образуване на "районни културни центрове" за културно издигане на населението,³⁰ т.е. румънизиране на българското население. По-нататък се уточняват "мероприятията" на тези "културни центрове" в българските селища в Южна Добруджа, насочени към "приобщаване" на българското население и подрастващите към румънската култура.³¹ Цялата разяснителна работа - се подчертава в друго окръжно - да бъде насочена към създаване на вяроност у българското население и българските учаци се към румънската нация.³²

Засилването на религиозното обучение и възпитание на българските деца в румънските държавни училища цели да отвлече вниманието на подрастващото поколение от социалнокласовите противоречия и политически борби в Южна Добруджа, от колонизационно-асимилаторската политика на буржоазна Румъния.³³

Румънските просветни власти изпращат специално окръжно /№ 4180/ до румънските държавни и българските частни училища в Южна Добруджа, в което се предписва да се вземат особени мерки спрямо ония ученици, които активно участвуват в политическия живот в този край, които се борят против установените порядки от румънската власт и организират протестни демонстрации.³⁴

Тези и други окръжни са напълно в духа на хербартианските педагогически идеи, които наред с по-съвременните буржоазни педагогически теории в областта на румънската образователна система през двадесетте и тридесетте години на XX в. се

²⁹ ОДА - Силистра, Ф.40, оп.2, а.е.18, л.16.

³⁰ Пак там, а.е.28, л.31.

³¹ Пак там, а.е.30, л.36,38.

³² Пак там, а.е.33, л.60.

³³ ОДА - Силистра, Ф.10, оп.1, а.е.32, л.11.

³⁴ Пак там, л.14.

използват за провеждане на просветната политика на румънската буржоазия и в "завоюваните територии". Видно място за осъществяване на "възпитателните" цели се отделя на религията. Целта е да се възпитават смирение, солидарност с просветната и аграрната политика на румънската монархия, да се култивират верноподанически чувства към румънската корона, да се насаждат в съзнанието на учащите се суеверия и предразсъдъци, за да не се обявяват против "волята на бога", т.е. против господстващия буржоазен строй в кралство Румъния.

Румънският Закон за народната просвета от 1924 г. увеличава срока на обучение в училищата, което затруднява издръжката на децата на трудещите се, открива за тях непълни средни професионални училища, готвещи квалифицирани работници за посрещане нуждите на капиталистическата индустрия, което е в интерес на управляващата върхушка, в духа на "новите" педагогически веяния от Запад за "трудовете възпитание", "свободното възпитание", "модерното обучение" с все още хербартианска подкладка.³⁵

Състояние на българските частни училища през 20-те години. През 20-те години /1923-1924 г./ българското първоначално частно училище в Силистра брои 258 ученици и ученички, разделени на 12 паралелки, т.е. по-малко в сравнение с предшестващите учебни години поради увеличените глоби и други трудности, създавани от румънските просветни власти при подаване на декларации от родителите.³⁶ В училището работят 25 учители, от които 6 румънски.

Въпреки че училището е частно българско, то от 24-часова седмична натовареност на учениците за румънски език, румънска история и румънска география пак на румънски език се заемат 8 часа за I отделение, 10 часа за II отделение и по 12 часа за III и IV отделение.

По народност и поданство учениците от частното българско първоначално училище се разпределят по следния начин:³⁷

³⁵ История на образованието в Румъния ..., Букуреш, 1971, с. 261 /История ривацамамнтулуй дин Ромъния, Букуреши, 1971, р. 261/.

³⁶ ОДА - Силистра, Ф.83, оп.1, а.е.32, л.85-88.

³⁷ Пак там.

Отп.	Народност						Поданство						вс.			
	българска			друга			румънско			българско				друго		
	м.	ж.	вс.	м.	ж.	вс.	м.	ж.	вс.	м.	ж.	вс.		м.	ж.	вс.
I	36	30	66	-	-	-	36	28	64	-	1	1	-	1	1	66
II	35	28	63	-	-	-	31	25	56	4	2	6	-	1	1	63
III	34	24	68	-	-	-	29	24	53	3	-	3	2	-	2	58
IV	32	31	63	-	-	-	29	30	59	1	2	3	1	-	1	63
Вс.	137	113	250	-	-	-	125	107	232	8	5	13	3	2	5	250

Според чл. 7 от новия Закон за народната просвета българските училища се считат за частни, малцинствени, което значи, че българските ученици не са задължени да полагат изпит по всички предмети на румънски език освен по дисциплината румънски език. Обаче румънската просветна власт не се съобразява със законните разпоредби и задължава всички български частни училища в Южна Добруджа да полагат повсеместно изпити на румънски език пред румънски комисии без присъствието на българските учители. Учениците турчета се подлагат и на допълнителни изпити.

За да разберем абсурдността на репресивните просветни "мероприятия" на МНП - Букуреш, спрямо българското образование в Южна Добруджа, нека се спрем по-подробно на Закона за частното образование, публикуван в румънския "Държавен вестник", бр. 283 от 22.XII.1925 г., който гласи, че "образованието и възпитанието на децата може да става освен в държавните училища и в частни такива, стига да има по 10 деца в клас или минимум 20 деца за цялото основно училище /чл.1 и 2/. Такива училища могат да откриват само румънски поданици, било индивидуално, било сдружено в културни общества или религиозни общини, признати за юридически лица /чл. 3/. За откриване на всяко частно училище е нужно разрешение от Министерството на просветата - Букуреш /чл.4/, и под негово ведомство и контрол" /чл.5 и 6/.

За образованието на децата нерумъни се предвижда от Закона за първоначалното образование в кралство Румъния учебните занятия да се водят на родния език на тази народност,

която представлява болшинство в съответното държавно училище, като румънският език, румънската история и география се преподават на румънски език. Обаче този член не е приложен в нито едно държавно училище в Румъния, където учат българчетата, въпреки че те представляват болшинството от децата в училищата в градовете и преди всичко в селата на Добруджа.³⁸

Бруталността на румънската просветна администрация спрямо българските частни училища с всяка измината година расте. Изпитните такси за 1925 г. се увеличават на 380 леи за всеки ученик.³⁹ Българското културно общество /БКО/, училищата и родителите не са в състояние да посрещат тези разходи. Назрява идеята за даване решителен отпор на това безжалостно ограбване.⁴⁰ Нещо повече. Съставът на румънските изпитни комисиии се подбира от най-отявлените противници на българската просвета, които целят чрез изпитната система да дискредитират българското образование, да не допуснат български ученици да завършат средно образование, да се самообогатяват чрез присвояване на високите изпитни такси.

Благодарение на упоритата борба на българското население за запазване съществуването на българското частно образование въпреки строгите ограничения на Закона за частните училища в кралство Румъния за първи път през 1926 г. в Силистра се постига успех да не се изучават румънският език, румънската история и география в I и II отделение, а това да започва от III и IV отделение с по 12 часа седмично. По този повод през годината тенденциозно училището /БЧПУ/ е ревизирано от Йон Гица, главен инспектор на първоначалните училища при VIII училищна област със седалище Букурещ, от Георге Кяжна, директорски училищен ревизор, както и от главния инспектор Константин Петреску. И тримата ревизори дават да се разбере, че ако училището не получи документи за публичност, то ще бъде закрито. Същите задължават ръководството на училището да преработи програмата за целодневни занятия, а не за полудневни, както е българската традиция. В противен случай българчетата трябва в свободния полуден да посещават ру-

38 ЦДИА, Ф.130, оп.1, а.е.142, л.126-190.

39 ОДА - Силистра, Ф.83, оп.1, а.е. 34, л.102.

40 ОДА - Силистра, Ф.83, оп.1, а.е. 35, л.79.

мънските /държавни/ училища.⁴¹ Това безспорно не влиза в компетенцията и функциите на румънските контролни органи, но се търси и най-малкият повод, за да бъде ликвидирано българското училище.

Нескончаемите пречки и заплахи от страна на румънските просветни власти към българското частно първоначално училище в Силистра не попречват то да се развива и да увеличава ежегодното редиците си. През 1925-1926 г. учащите са 220 души, а през 1931 г. са вече 402 души въпреки забраната на МНП - Букуреш, да не бъдат записвани за редовни ученици в БЧПУ повече от 285 българчета. Узнавайки за големия брой ученици в това училище, т.е. за нарушение на контролната цифра, МНП в кралство Румъния изпраща предупреждение, което гласи: "Министерството е уведомено, че сте записали по-голям брой ученици от предвиденото в позволителното за функциониране на училището Ви под № 76550 от 1930 г. Уведомяваме Ви, че трябва да се съобразявате с условията, при които Ви е дадено позволителното. В случай на неизпълнение ще вземем мерки!"⁴² Както и се очаква, през следващата година "мерките" не закъсняват. Министерството с предупреждение № 146540 от 16.XI.1932 г. съобщава: "По отношение на записаните в другите отделения 120 ученици повече от числото, предвидено в даденото Ви разрешение, Министерството на просветата налага на училището Ви ПЪРВОТО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ съгласно чл. 83 от Закона за частното образование."⁴³ Това означава, че ако тези 120 ученици не се отклонят от българското частно училище и не бъдат записани насилствено в румънското /държавно/ училище,⁴⁴ то БЧПУ в Силистра ще бъде закрито за нарушаване "законността" в кралството.

Заплахите и глобите през следващите години все повече зачестяват. На българските училища и на учащите се приписват всевъзможни "нарушения" и "престъпления" на установената "законност" само затова, че желаят да изучават родния се език, да усвояват родна книжнина и да се чувствуват български на българ-

⁴¹ ОДА - Силистра, Ф.83, оп.1, а.е. 36, л.27-30.

⁴² ОДА - Силистра, Ф.83, оп.1, а.е. 38, л.21.

⁴³ ОДА - Силистра, Ф.83, оп.1, а.е. 38, л.22.

⁴⁴ ЦДИА, Ф.130, оп.1, а.е. 119, л.327.

ска земя. Изискванията на румънските просветни власти към българските частни училища ежегодно нарастват в по-голяма степен, отколкото към румънските /държавни/ училища не от благоразположение към българската култура и образование, а с цел да затруднят българското население и БКО при изпълнение на тези условия, което от своя страна ще доведе до попадането на българското учебно дело под ударите на "закона".

От значение е да се отбележи, че румънските просветни закони и правилници изискват с изключителна строгост редовен педагогически кадър само за българските частни училища, а самият Закон за частните училища, чл. 16, б. "б" гласи: "Да притежава същото образование, каквото и учителският персонал в съответните румънски /държавни/ училища", като Правилникът за приложение на закона за румънското /държавно/ първоначално училище, чл. 209, ал. 2 допуска: "... При липса на учители, свършили педагогически училища, покрай тези четири редовни категории учители учителският персонал в първоначалните училища ще обхваща още и заместници учители /суплинитори/."⁴⁵

Както се вижда, румънските просветни власти допускат нередовни учители в собствените си държавни училища, а забраняват приложението на тази инструкция в инородните частни училища и най-вече в "нова и "стара" Добруджа. Изключенията в българските частни училища в това отношение са почти недопустими.

Нередовното изплащане заплатите на българските учители в частните училища от българското правителство /чрез тайна финансова поща/, които са в същност трикратно по-ниски от тези, изплащани на румънските учители от румънската държава, не сплашва българското прогресивно учителство в Добруджа. Борбата за запазване на българските просветни огнища продължава да се разгаря до самото освобождение на Добруджа през 1940 г.⁴⁶

Административните, просветните и политическите ограничения не попречват на българските учителски колективи в Силистра да провеждат извънкласни и извънучилищни инициативи. Те периодично организират сказки, чествуват годишнини на български революционери от епохата на Възраждането, на български

⁴⁵ ОДА - Силистра, Ф. 83, оп. 1, а. е. 41, л. 66.

⁴⁶ ОДА - Силистра, Ф. 83, оп. 1, а. е. 43, л. 6.

поети и писатели, изнасят пиеси и други спектакли, за да поддържат будния дух на българското население, събират средства за училищни нужди⁴⁷ и за подпомагане на социално слаби деца българчета.

Насилственото навлизане на децата българчета от селата в румънските селски училища е съпроводено с "учредяване" на произволни училищни данъци.⁴⁸ По такъв начин издръжката на селските румънски /държавни/ училища с български ученици всецяло пада на плещите на българското население освен другите постъпления, като лични "подаръци" на учителите, помощи, глоби, рушвети и др. Протестите на българското население не помагат, тъй като цялата ярост на просветната румънска власт се стоварва върху "успеха" на децата българчета.

Български културни общества /БКО/. Противоречия и борби. През годините на втората окупация на Добруджа от кралство Румъния в борбата на добруджанското население за запазване на просветните права и свободи особено място заемат българските културни общества. Тяхната основна задача е да съдействуват за поддържането и развитието на националното чувство на българина в Добруджа, да развиват неговите просветни стремежи и интереси. Именно тук, в БКО, се кръстосват интересите на българската буржоазия и на прогресивните сили в Добруджа, борещи се за социално-политическа справедливост и национално освобождение. И двете противоположни обществени сили виждат в лицето на БКО оня орган, който може да оказва положително или отрицателно влияние върху народните маси, и затова в тях и за тях се разгарят големи борби.⁴⁹

Силистренското БКО бива юридическо признато от румънската власт през 1924 г., т.е. четири години по-късно от неговото фактическо основаване. Силистренската българска буржоазия вижда още в самото начало на създаването на БКО подходящо средство за провеждане на своите класови и националистически разбирания и за самообогатяване, присвоявайки по-голяма-

⁴⁷ ОДА - Силистра, Ф.83, оп.1, а.е.43, л.82.

⁴⁸ ОДА - Силистра, в. "Пробуда", г. III., бр.5, 9. IV. 1932, с.4.

⁴⁹ Материали по революционното движение в Силистренски окръг, Силистра, 1968, с.87.

та част от средствата, изпращани от българското правителство чрез българската царска легация в Букурещ за издръжка на училищата, за заплатите на учителите, за закупуване на парцели за строеж на сгради за български частни училища или за самото им построяване. Поради тези причини българската буржоазия води ожесточена борба за овладяване на всички поделения на БКО, представяйки се за защитник на българската просвета и не допускайки влизането на представители на партията и ДРО или демократично настроени обществени деятели.

Партийната организация в Силистра⁵⁰ добре разбира силата на БКО като средство за въвличането на българското население в обществено-политическия живот, за развитие на училищата и читалищата, за разобличаване на асимилаторската и денационализаторската роля на румънската олигархия.

През 1927-1929 г. БКО в Добрич се раздира от противоречия. В училищното настоятелство вземат връх властолюбиви, реакционно настроени личности, имащи връзки с българското правителство и разпореждащи се със съдбата на учителите като в свой дом.⁵¹ Именно през това време румънската просветна администрация оказва силен натиск върху българските частни гимназии в Добрич, като поставя условие всички учителски места да бъдат заети от учители с висше образование, с признати от кралството документи. Изпълнението на това изискване е почти невъзможно, той като голяма част от българската интелигенция е прокудена, млади висши кадри из средата на добруджанското население след завземането на Южна Добруджа кралството не е създавало, а отвън е изключено да се потърсят със съгласието на румънското правителство. Само един от учителите добруджанци е с незавършено висше румънско образование /Злати Еников от гр. Силистра/. Убедена предварително в невъзможността на БКО в Добрич да удовлетвори поставените условия, румънската администрация се надява да получи учителски места за румъни, като по този начин българските гимназии се превземат отвътре. При това гимназиите в Добрич са многолюдни - с по 10 - 15 паралелки. През 1928 г. учителското място по биология се заема от първия учител с висше образование,

⁵⁰ Пак там, с. 88.

⁵¹ ОДА - Силистра, ЧП, л. 3.

признат от румънските власти - българина Стоян Събев от гр. Силистра.⁵¹

Стоян Събев, узнавайки за злоупотребите на някои членове от БКО в Добрич със средствата за заплати на учителите, получени от българското правителство чрез българската царска легация в Букурещ, и негодувайки от високомерното им отношение към учителите, поставя въпрос пред учителския съвет за вземане на съответни мерки за самозашита и за преграждане на пътя за бруталната намеса на БКО в училишните работи. В отговор на този свой протест те биват обявени за "бунтовници" и "комунисти" и в края на учебната година освободени от длъжност.

През същото време /1928-1929 г./, когато се прилагат репресивни мерки и спрямо българските частни гимназии в гр. Силистра и се търси политически повод за слагане край на българското образование в Южна Добруджа, в ръководството на БКО в Силистра се очертават две крила - ляво и дясно /прогресивно и реакционно/, с подчертани политически тенденции, отразяващи политическите групировки и класовите борби сред българското население в края на 20-те и началото на 30-те години на сегашния век. Дясното крило се поддържа от българската буржоазия и българските управници в МВРИ - София. Борбата между леви и десни се пренася и сред учителите и учениците. Политическите машинации и демагогии на десните не намират опора сред прогресивното учителство и трудовото българско население в Силистра.

Това е времето, когато терористичният режим на Ал.Цанков се сменя с новия сговористки кабинет на Андрей Ляпчев /1926 г./, в който министър на народната просвета е Никола Найденов. И при този кабинет кризата продължава да се задълбочава, недоволството на народните маси расте. Просветната политика с нищо не се различава от тази на Ал.Цанков, защото не е настъпила никаква промяна в общата политика на господстващата буржоазия. Законът за народната просвета от 1924 г. продължава с пълна сила, т.е. продължава преследването на класовите противници на буржоазията сред българското учителство, води се борба против "опасните" за буржоазията "руши-

⁵¹ ОДА - Силистра, ЧП, л.3.

телни идеи" и техните носители.⁵²

За постигане на своите корисни цели учителите с реакционни убеждения със съгласието на Министерството на външните работи в България търсят съдействието на румънските власти, за да "освободят" БКО и училищата от "комунистите". Всички учители, несподелящи техните възгледи, биват обвинявани в "комунистически престъпления". Румънската администрация с радост се съгласява да окаже "съдействие" на реакционното крило на БКО, но основната цел на властта е да се създават условия за разгаряне на тези борби, да се узнае откъде идват паричните средства за издръжка на българските частни училища и за заплатите на учителите в градовете на Добруджа, каква сума представляват и на тази основа да се приложи реакционният закон "Мързеску"⁵³.

Така че през годините на румънското владичество БКО в Южна Добруджа, респективно училищните настоятелства, нееднократно се овладяват от властолюбци и противници на партията, южнодобруджанските партийни организации и ДРО, които в името на своите лични интереси и самообогатяване неведнъж извършват морални, материали и политически престъпления спрямо училищата и българското население, като не са редки и случаите на сътрудничество с румънската сигуранца.⁵⁴ Тези отявлени противници на националноосвободителното движение в Добруджа, проводници на политиката на българската буржоазия за борба против прогресивните сили в този край, често довеждат българското частно образователно дело до прага на самоликвидирането.

Отношението на добруджанската революционна организация /ДРО/ към просветните борби на добруджанското население. В края на 20-те години националноосвободителното движение в Южна Добруджа се активизира. През 1929 г. ЦК на ДРО провежда своя конгрес в Германия, който имаше за задача да направи анализ на социално-политическото и културно-просветното положение на населението в Добруджа и приеме нова програма за

⁵² Н. Чакъров и Ж. Атанасов, История на образованието и педагогическата мисъл в България, С., 1962, с. 324-325; Ж. Атанасов, История на българското образование, С., 1973, с. 266-267.

⁵³ История Румънии, М., "Наука", 1971, с. 143.

⁵⁴ ОПА - Силистра, Ф. 83, оп. 1, а. е. 41, л. 69.

действие в зависимост от изменилите се условия и засилващата се реакционна политика в балканските страни и най-вече в България и Румъния.

Политическият отчет на ЦК на ДРО, изнесен от П. Нейчев и Г. Кроснев, дава реална преценка на положението в Добруджа, на колонизаторската политика на румънската буржоазия,⁵⁵ стремища се да денационализира поробените малцинства и националности в Трансилвания, Бесарабия, Добруджа. В отчета се изтъква, че българската буржоазия под ръководството на своя монарх, както и румънската буржоазия начело с Маниу и лъжесоциалиста Флуераш предателствуват с националните интереси на своите страни, а Добруджа превръщат в разменна монета и невралгичен пункт за раздори и войни, които са в полза само на империализма и в ущърб на народните маси в България и Румъния.

Конгресът на ДРО решава кардинален за момента въпрос - пренасяне центъра на тежестта на движението от чужбина в самата Добруджа⁵⁶ за организиране на народните маси под ръководството на Българската и Румънската комунистическа партия за разобличаване предателската роля на фашизма в двете страни, в това число и в Добруджа, за активна подготовка на населението за нови класови битки, за защита на националните интереси, за политически и просветни права и свободи,⁵⁷ за недопускане измамване на трудещите се от балканските монархии и международния империализъм за вмъкване на собствените страни в борба против СССР.

След конгреса в редиците на ДРО в условията на световна икономическа криза и на революционен подем на трудещите се в кралство Румъния се забелязва известно оживление в революционното движение, стремеж за разширяване на връзките на ДРО с масите, за превръщането ѝ в действително масова организация, обединяваща политически най-съзнателната част от добруджанското население. Но до 1933 г. ДРО все още не се е превърнала в масова националноосвободителна революционна организация.

55 История Румънии, М., "Наука", 1971, с. 88.

56 В. "Силистренска трибуна", г. XI, бр. 59, 26.V. 1966.

57 Пак там.

На основата на дълбок анализ на националноосвободителната борба в Добруджа, на дейността на ДРО през 1932-1933 г. Балканският революционен център /БРЦ/⁵⁸ посочва някои сектантски тенденции и неправилни методи на работа в организацията, неразбиране значението на масовата работа сред трудещите се в Добруджа, недостатъчно използване на легалните възможности за открита агитационна дейност и организиране на трудещите се, подценяване на ежедневните културно-просветни нужди и искания на българското население за укрепване и разширяване на българското образователно дело в този край, за изучаването на българския език в румънските държавни училища, където болшинството от учениците са българи, съгласно формалното румънско просветно законодателство специално за Добруджа, за ползуването му в румънските административни и обществени учреждения, за недостатъчната работа на ДРО в укрепване на БКО и превръщането им в действително народни органи на българското учебно дело.

Балканският революционен център обръща особено внимание на работата на ДРО за привличане в нейните редове на прогресивни учители, които с поддръжката на трудовото българско население непрекъснато да разобличават маневрите и безскрупулните стремежи и домогвания на представителите на българската буржоазия, оглавяващи през един или друг период българските културни общества.

От съществено значение за работата на ДРО в областта на просветното дело има Майската конференция на ЦК на ДРО от 1933 г., която поставя важни задачи за момента, в това число и за разгръщане на масовоагитационна работа сред трудещите се и българската интелигенция в Добруджа, най-вече сред прогресивното българско учителство с оглед да се "превърнат БКО от свърталища на "избрани личности" в масови организации"⁵⁹ и да се разобличават техните реакционни ръководства.

Определянето на тази нова тактика в работата на ДРО като

⁵⁸ Революционното движение в Силистренски окръг, Силистра, 1970, с.44.

⁵⁹ Пак там, с.47.

национално-революционна организация на трудещите се допринася впоследствие за разгръщане на активна борба за създаване на прогресивни ядра в БКО,⁶⁰ за изолиране на реакционните им ръководства в Добрич и Силистра и разобличаването им като оръдия на българската буржоазия в областта на частното образователно дело в Добруджа, за борба против проникването на фашистко влияние в обучението през следващите години, когато кралство Румъния тръгва по пътя на установяване на фашистка диктатура.

2. БОРБА ЗА РОДНО УЧИЛИЩЕ И ДЕМОКРАТИЗАЦИЯ НА ОБРАЗОВАНИЕТО ПРЕЗ 30-40-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ В.

В края на 20-те и началото на 30-те години на ХХ в. /1929-1933 г./ в света се разразява икономическа криза, като буржоазно-помешчическа Румъния се оказва една от първите нейни жертви. Кризата достига кулминационната си точка през 1932 г., когато общият обем на промишлената продукция намалява с 40%.⁶¹

Икономическата криза се развива неравномерно в отделните области на кралството, като биват засегнати най-вече новоприсъединените райони, превърнати в румънски колонии, в това число и Южна Добруджа. През този период само косвените налози бележат увеличение повече от 2 пъти, чувствително намалява работната заплата, уволненията стават масово явление.⁶²

В Южна Добруджа кризата засяга най-тежко земеделските стопани с падането на цените на селскостопанските произведения, което е катастрофално за аграрна област като нея. Като се прибавят към това икономическите и политическите репресии, както и изстъпленията на колонистите над беззащитното добруджанско население, можем да си обясним факта за настъпилия масов характер на емигриране на българското и изселване на турското население от Добруджа.⁶³

⁶⁰ Пак там.

⁶¹ Сп. "Лупта де класа", Букуреш, 1959, 5, с. 65.

⁶² "Мониторул официал", бр. 26 от I. 1931.

⁶³ В. "Ново единство", бр. 110, I. V. 1932; пак там, бр. 140, 25. III. 1932.

Рязко се влошава и положението на работническата класа в градовете на Добруджа. Увеличаването на работния ден до 13-14 часа, грубото отношение на работодателите към работниците са в крещящо противоречие с елементарното румънско трудово законодателство.⁶⁴

Новото правителство на Йорга-Арджетояну с нищо не се отличава от предшествувашото националцаранистко правителство по същност и вътрешна антинародна политика спрямо своя народ и малцинственото население в кралството. Напротив, то поощрява тенденциите към фашизиране на управлението,⁶⁵ на образованието, на прокарване на закони за военизиране на ключовите управленчески лостове на страната. Много от проблемите на образованието остават нерешени и от това правителство. Само през годините на икономическата криза /1929 - 1933 г./ в кралството от 3 100 000 деца, подлежащи на задължително обучение, 1 300 000 остават извън училище.⁶⁶ През периода 1922 - 1928 г. по данни на румънския печат 25 % от населението на кралството е неграмотно, като се прибавят и ежегодно оставащите извън училище деца, този процент още повече нараства.

В противовес на реакционната политика на румънските правителства през периода на икономическата криза и по-късно в областта на образованието Румънската комунистическа партия води непрестанна борба против засилването на религиозното възпитание на учащите се и подчиняване обучението всецяло на интересите на буржоазията, против прекомерната централизация на образованието и преследването на прогресивната педагогическа мисъл.⁶⁷

⁶⁴ В. "Народна дума", бр.29, 17.VIII.1930; пак там, бр.16, 18.V.1930; пак там, бр.15, 10.V.1930; пак там, бр.17, 15.V.1930.

⁶⁵ Н.И.Лебедев, "Железная гвардия", Кароль II и Гитлер, М., 1968, с. 57.

⁶⁶ История ънвацамянтулуй дин Ромъния, Букурещи, 1971, р.263.

⁶⁷ Пак там, с.267.

Южнодобруджанските партийни организации в защита на социално-политическите и просветните права и свободи на българското население. Наред със засилването на борбата на румънския пролетариат против експлоатацията и терора⁶⁸ съществен рът бележи и националноосвободителното движение най-вече в окупирана Бесарабия и Южна Добруджа. Борбата на добруджанското население против експлоатацията се преплита с борбата за освобождение на Добруджа.

През декември 1931 г. се провежда V конгрес на РКП, който до голяма степен определя по-нататъшната насока на революционната борба на румънските трудеши се и на народностите в окупираните от кралството територии. Той въоръжава румънските комунисти и комунистите от присъединените области, както и пролетариата и всички трудови маси с боева програма за действие през периода на икономическата криза, за излизане от нея по революционен път. Наред със засилването на националноосвободителното движение и сплотяване редиците на партията,⁶⁹ както и с разгръщане на борба против десноопортюнистическите тенденции в нея конгресът междувременно отбелязва и наличието на елементи на стихийност в нейната работа, най-вече във връзките ѝ с трудовото селячество като боеви резерв на партията в класовата борба и в бъдещата социалистическа революция.

През 1931 г. за член на РКП е привлечен добруджанският революционер Димитър Дончев – Доктора, отговарящ за националните движения в Добруджа, Бесарабия, Трансилвания и Буковина, а 2 години преди това Димитър Ганев вече е преминал на работа в Добруджа, като ЦК на ДРО се премества в Кюстенджа.⁷⁰

⁶⁸ История попорулуй Ромън, Букуреши, 1970, с.363; История Румънии, М., "Наука", 1971, с.151.

⁶⁹ "Студии", Букуреш, 1963, 1, с.79-81; ОИМ – Толбухин, 29. III А 1, с.23; Йон Попеску-Пуцури, Мирча Мушат, Борба за единство на работническата класа и обединяване на всички леви и демократични сили против фашизма, за завоевание на властта и за построяване на социалистическо общество. "Анале де историе", г. XXI, 2, 1975, с.104.

⁷⁰ Материали по революционното движение в Силистренски окръг, Силистра, 1968, с.74-75.

През този период в редиците на южнодобруджанските партийни организации се вливат млади кадри, активизира се работата на Комсомола, провеждат се крупни акции, в които участвуват комсомолци и активисти на Работническо-селския блок, на МОПР в защита на икономическите, политическите и просветните интереси на работническата класа, трудовото селячество и българската прогресивна интелигенция.

В областта на учебното дело южнодобруджанските партийни организации подкрепят прогресивните сили в БКО в Добруджа, които водят борба за национално, демократично образование, за запазване на българските просветни традиции. От друга страна, партията води безпощадна борба против попълзновенията на оная част от българската буржоазия в Добруджа, която се стреми към овладяване на ръководствата на БКО, тъй като при наличието на макар и незадоволително субсидиране на оцелелите в градовете на Добруджа частни български училища от българската държава тя извлича лични материални облаги и предателствува спрямо интересите на българското население в този край.⁷¹

Както бе отбелязано, в началото на 30-те години южнодобруджанските организации и ДРО отделят особено внимание на укрепване редиците на Комсомола, за привличане на младежта в борбата за социално-политически свободи, за защита на българското учебно дело в Добруджа. Активна организаторска дейност Комсомолът развива сред учащите се в частните български гимназии в Силистра и Добрич, като ги призовава на борба против румънската реакционна система на образованието, буржоазната идеология, робството, експлоатацията и насилието от страна на румънската олигархия. Предани на делото на партията, комсомолските организатори разясняват социалистическите идеи сред учащите се, справедливата борба на трудещите се против румънската реакция и фашизма,⁷² за даване отпор на стремежа на реакционното учителство в лицето на Лефтер Бояджиев, Стоян Анастасов, Димитър Железаров и др. да задушат всяка про-

⁷¹ В. "Златна Добруджа", бр.11, 15.II.1930.

⁷² Материали по революционното движение ..., Силистра, 1968, с.92 - 93.

гресивна мисъл и демократични прояви на учители и ученици.⁷³

Ярка манифестация на ръста и силата на комсомолската организация в Силистренската българска мъжка частна гимназия е избухването на ученическа стачка в края на 1932 г. в знак на протест против уволнението и преследването на прогресивно настроени учители и лансиране на реакционните учители - оръдия на българската буржоазия и румънската сигуранца.

Под ръководството на стачния комитет се издава апел-обръщение към гражданите на Силистра, към всички ония, които са за демократично образование в българските частни училища, за зачитане прогресивните възгледи на ученици и учители, за съдействие на борбата против реакционния режим и националното потисничество. В същност борбата за връщане на прогресивните учители в училище е политическа борба на силистренската учаща се младеж⁷⁴ за разобличаване на българската буржоазия, за разкриване лика на продажното лъжепатриотично учителство, за демократично образование в Добруджа.

Тази ярка демонстрация на свободомислието на учащите се, на проникване на социалистическите идеи сред младежта в училище хвърля в тревога румънските власти и реакционната част на БКО, както и неговите представители в училище, и те вземат решителни мерки за "изкореняване на тази зараза", за смазване на този неочакван за тях бунт. Сформират се набързо следствени комисии, в чийто състав биват въввлечени и по-прогресивни учители /Злати Еников, Жечко Русев и др./, повлечени от общия поток за "разгромяване" на стачниците. За "доказани престъпления"⁷⁵ 29 ученици са наказани, като голяма част от тях са изключени от гимназията като "неблагонадеждни" и "опасни" за БКО и румънската власт.

Ученическата стачка повдига духа на учащите се и на младите прогресивни учители в борбата им за демократично образование и политически свободи в училище и извън него, за подкрепа на борбата на трудещите се от Добруджа против идеологията на фашизма и буржоазния национализъм.⁷⁶

⁷³ Пак там, с.93.

⁷⁴ ОДА - Силистра, Ф.10, оп.3, а.е.6, л.5.

⁷⁵ В. "Силистренска трибуна", 28.V.1966.

⁷⁶ История Румънии 1918-1970, М., 1971, с.204.

Към средата на 30-те години в Румъния се установява неутрайна, неустойчива икономическа депресия. Румънската реакционна върхушка насочва все повече вниманието си не към разширяване на училищната мрежа, а към фашизиране на обучението. Против тази политика се обявява РКП, която чрез своите печатни ъргани⁷⁷ разобличава маневрите на буржоазията за установяване на фашистка диктатура, против буржоазните педагогически теории от всякакъв вид, намерили почва за развитие в румънското училище.⁷⁸

Обръщението на Съветския съюз към правителството на Румъния през лятото на 1940 г. за връщане на незаконно завзетата Бесарабия през 1918 г. в момент, когато последната все по-тясно се обвързва икономически и политически с хитлеристка Германия, захвърляйки официално обявената политика на "неутралитет", създава надежда у добруджанци, че Южна Добруджа със съдействието на СССР ще бъде възвърната към България, че правдата ще възтържествува.

Българското образование в условията на фашизиране на управлението в кралството. През периода на активно фашизиране на страната, на настъпление спрямо остатъците от демократичните свободи в Румъния и окупираните области българските училища в Южна Добруджа съществуват въз основа Закона за частното образование в кралството, без да им се предоставя правото на публичност.

Липсата на публичност и провеждането на изпити на румънски език се отразяват пагубно върху резултатността от обучението на българските деца. Тази изпитна система, възприета от 1928 г. със задача уж да приравнява правата на частните български училища с тези на румънските /държавните/ училища, в същност си поставя тенденциозни цели за румънизирание и суспендиране на всякакви права. Ето равнометката от "ефективността" на тази система: в мъжката гимназия в гр.Добрич⁷⁹

⁷⁷ И.Попеску-Пуцури. Богатите традиции на антифашисткото движение в Румъния, "Скънтея", бр.9531,6.VI.1973.

⁷⁸ Пак там, с.267.

⁷⁹ ЦДИА, Ф.166,оп.2, а.е.328, л.128 /през 1933 г. мъжката гимназия в Добрич се посещава от 600 ученици, основните училища - от 1300, а девическата гимназия - от 350 ученички/.

през 1928 г. постъпват в I клас над 150 деца. От тях само 18 достигат до V клас, като 4 деца последователно и успешно издържат румънските изпити в долните класове и се явяват на изпит за V клас. От представените 4 ученици на румънските изпити за V клас нито един не минава направо, а всички са оставени на поправителен изпит по 2 предмета.⁸⁰ За допускане пред румънските изпитни комисии в продължение на 5 години под форма на такси училищното настоятелство изразходва 1 000 000 леи, за да достигнат в крайна сметка в V клас 4 ученици,⁸¹ а до VIII клас перспективите поне на един от тях са доста песимистични.

През същата година обучението в българската смесена прогимназия в Балчик /53 ученици и 29 ученички/ се води съгласно румънската държавна аналитична програма. И тя е частна без право на публичност както основното /първоначалното/ частно училище в града. Въз основа на закона за народните частни училища от 1925 г. прогимназията не може да бъде оторизирана, тъй като не притежава "собствен покрив". Румънският законодател изисква "собствен училищен покрив" /след като експроприра този покрив/, защото напълно е убеден в невъзможността на българските училищни настоятелства да построят нови училищни сгради без поддръжката на държавата. При това училищните имоти на българските училища са иззети и няма официална конвенция между България и Румъния за българско училищно строителство на територията на кралството. Това му дава възможност, жонглирайки с думи за "справедливост и "демокрация", ежегодно да стеснява просветните свободи на българското население в Добруджа⁸², да го застави да се откаже от своите просветни огнища и възприеме румънската просветна система и румънската култура.

Тридесетте години на XX в. за Добруджа са години на борба за съществуване на българските училища, за запазване на българския език и култура. Активна борба водят добричките

⁸⁰ ЦДИА, Ф.166, оп.1, а.е. 328, л.201.

⁸¹ Пак там, л.202.

⁸² ЦДИА, Ф.166, оп.1, а.е. 311, л.33.

учители, като изпращат "Мемоар до началника на културно-просветния отдел при МВНР - София" /от 2.IV.1933 г./, в който настояват българската легация в Букурещ да помогне за придобиване права на публичност за българските училища в Добруджа. В Добрич нито основното училище, нито гимназиите имат извоювано такова право, което означава, че по всяко време румънската власт може да предяви иск за закриването им. Придобиването на право за публичност е от особена важност за Добрич, като се има пред вид, че само основните училища се посещават от над 1300 деца, разпределени в 28 паралелки, но помешаващи се в четири неподходящи за учебна цел сгради.

Освен тези трудности от общопедагогически и юридически характер, което в същност е въпрос от особено значение не само за учителите от гр.Добрич, но и за всички учители и ученици в Южна Добруджа, съществуват материални и други затруднения, които постоянно измъчват учителите, не им дават възможност да разгърнат своите творчески дарования. Липсата на вещо педагогическо ръководство, на теоретическа изясненост на редица педагогически проблеми, на съответни дидактически условия и на задружен учителски колектив оказва неблагоприятно влияние върху цялостните резултати от обучението на учащите се.

Съществено е да се отбележи, че в началото на тридесетте години и в България цари просветна безпътица, най-вече при управлението на Народния блок /1931 - 1934 г./. Политиката на този блок е политика на запазване господството на финансовия капитал, на ограбване на трудещите се и обогатяване на българската буржоазия. В условията на все по-засилващата се стопанска криза противоречията между буржоазните партии за повече власт нарастват. През време на тези борби промени в учебното дело не се извършват.⁸³ В сила остава фашистският просветен закон на Цанков. Уволненията на прогресивни учители вземат големи размери. Държавата не е в състояние да заплаща заплатите на чиновниците си.⁸⁴ Това състояние намира отражение и в Южна Добруджа и се отразява неблагоприятно върху учебното дело. Блокарските буржоазни партии и фракции,

⁸³ Ж.Атанасов, цит, съч., с.263; Н.Чакъров и Ж.Атанасов, цит. съч., с.325.

⁸⁴ Пак там.

заети в борбата за министерски постове, не са в състояние да се заемат с решаване на просветните проблеми нито в България, нито в Южна Добруджа.

Към горепосочените затруднения през 1934 г. се прибавят и политически, породили се в резултат на междукотерийните борби в БКО в Добрич. В горните класове на гимназията избухва стачка, която ръководството на гимназията определя, че е без политически подбуди, но тясно свързана с борбите за овладяване ръководството на БКО. Тези борби за политическа власт и материални изгоди за сметка на учителите и българските частни училища в Добрич прозират и на страниците на в. "Ново единство", издаван в същия град. Разложението сред ръководството на БКО е очевидно. Липсата на задружност и отговорност пред народа е предпоставка за сериозни неблагоприятия в ръководството на българското образование в Добрич.

През същия период /30-те години/ разложение настъпва и в БКО в Каварна. Състоянието на училищата е незадоволително, тъй като нехайността на училищното настоятелство е голяма. Някои от неговите членове ламтят за власт, грабят, интригантствуват, влизат в нечестно съприкосновение с румънската власт.

През 1933 - 1934 г. особено силен е натискът на румънската просветна администрация върху каварненското частно българско училище за привличане в румънските /държавни/ училища на децата гагаузчета. Те стават обект № 1 за Министерството на просветата в Букурещ, след като проф. Н. Йорга излиза със своя "хипотеза",⁸⁵ че уж в Каварненско нямало българи, а само гагаузи, т.е. гагаузите не са българи и следва да учат не в български, а в румънски училища. Започват репресии спрямо родителите на децата гагаузчета /викане в полицията, заплашване, глобяване и пр./, за да отклонят децата си от българското частно училище, обаче те заявяват, че са българи, а не румъни, не турци и не гърци⁸⁶. Въпреки ограничителните мерки на румънските просветни власти българските училища в Каварна стават все по-многолюдни.

Мъжката гимназия в Добрич през същия период се издига

⁸⁵ ЦДИА, Ф.130, оп.1, а.е.142, л.136-140.

⁸⁶ Пак там, л.139,140.

на равнището на средишна гимназия за българските частни прогимназии в Балчик и Каварна, но започва учебната година неорганизирано, без ръководство. Това обстоятелство радва румънската просветна администрация, която очаква всеки момент да се пристъпи към саморазпускане.

Учителският колектив в гимназията в болшинството си е нередовен, разделен на два лагера, без особена дисциплина. Назначаването за директор на Стоян Събев допринася за укрепване на дисциплината, но румънското Министерство на просвещението и сигуранцата решават да минат в настъпление, като преценяват, че е настъпил моментът да се доберат до сериозни улики за закриване на гимназията и всички останали частни български училища в Южна Добруджа. От Букурещ в Добрич пристига най-отявленият противник на българските частни училища инспекторът Божур с няколко свои помощници и лица от сигуранцата. Целта на тази "комисия" е да подведе гимназията под действието на закона "Мързеску" и да я закрие.⁸⁷

В резултат на това "инспектиране" на втория ден гимназията е закрыта, т.е. запечатват се вратите и се забранява влизането в училищната сграда, а Българското културно общество е подведено под съдебна отговорност, като делото е предадено за разглеждане във Висшия съвет при Министерството на просвещението на кралство Румъния.

Резултатите от разглеждането на делото във Висшия съвет на Министерството на просвещението се очакват с чувство на тревога от цялото българско население в градовете Добрич, Силистра, Балчик, Каварна и Кюстенджа, тъй като закриването на мъжката гимназия в Добрич ще означава закриване на всички български училища, загасване на последните български просветни огнища. След определен срок, необходим за вземане на решение, се узнава, че българските гимназии са закрыти, а остават само българските частни основни училища, като някои от тях също се закриват.⁸⁸ Учениците от гимназията в Добрич се изхвърлят на улицата. Останалите ученици под конвой от полицаи и агенти като траурно шествие се отвеждат в румънските училища. По такъв начин в Добрич остават незакрити една мъжка и девическа прогимнази и едно начално училище. Почти същото остава и в градовете Балчик и Каварна.

⁸⁷ ОДА - Силистра, ЧП, л.29.

⁸⁸ Пак там, л.33.

След закриването на добричката мъжка гимназия ненавистта на българското население към румънската буржоазия администрация в резултат на икономическите, политическите и просветните притеснения и произволи още повече нараства. Възмущението на добруджанци, на честните румънски граждани и на другите малцинства от бруталното потъпкване на елементарните културно-просветни свободи през тези дни няма граници.

Междувременно, когато репресиите от страна на Министерството на народното просвещение на кралство Румъния спрямо българските частни средни и основни училища в Южна Добруджа продължават, когато румънският буржоазен печат е изпълнен с "факти", "доказващи" неспособността на българите за интелектуална дейност, тяхната културна изостаналост и "неподдаващи се" на цивилизация, става известно изявлението на една от най-добрите в кралството учителки Евгения Бълчою-Ловинеску от Букуреш /сродница на тогавашния министър-председател Г. Татареску/, участвувала в изпитите на учениците от българските частни средни училища в Южна Добруджа. Изразявайки впечатленията си от знанията на българските деца на проведените изпити от румънски изпитни комисии, тя заявява: "Аз съм изненадана от това, което констатирах в българските частни гимназии в Базарджик /Добрич - б.а./. От печата и от слуховете, тъй зловредни и тъй тенденциозни у нас, бях си съставила едно не много благоприятно мнение за културните възможности и духовни разположби на българите от Румъния. Виждам, че горчиво съм се мамила. И заради това възторгът и радостта ми пред несъмнения успех на учениците от българските гимназии са тъй големи, че не мога да ги скрия. Констатирах, че тук се е работило с преданост, усърдие и най-вече с младеж. Въпреки обяснимата спънка, каквато може да представлява езикът, и обстоятелството, че цялата материя е била учена на български, учениците отговаряха спокойно, бодро и с положителност в знанията си. Аз рядко съм срещала подобна подготовка.

Когато се върна в Букуреш, ще се превърна в апостолка да разпиля една недостойна заблуда по отношение на вас."89

89 ЦДИА, АМВнР-БЦЛ в Букуреш, Ф. 327, оп.2, а.е. 17, л.341.

Едва ли е необходим коментар по повод изявлението на не-предубедено педагогическо лице, придобило впечатления и оформило своето мнение не от ежедневния "печат" и не от изявления на "висши кръгове" от Министерството на просвещението в Букурещ, а от личен контакт в качеството си на экзаменатор на българските учаци се, изучавали учебната материя на български език, а полагащи изпити на румънски език по всички дисциплини.

Нови репреси против българското учебно дело. Политическият и административният натиск върху българското учебно дело в Южна Добруджа продължават и през втората половина на тридесетте години. Съдебните дела против Българското културно общество /БКО/, против "своеволията" на добруджанските селяни да обработват отнетата им една трета земя,⁹⁰ против отказите от изпълнение на ангария следват едно след друго. Преследването на прогресивни учители, на членове на южнодобруджанските партийни организации и ДРО в Добричко, Силистренско, Кюстенджанско и другаде, инсценирането на процеси, за да бъдат ударени окръжните и областните комитети на партията /Сребърският процес в Силистренско/, масовите арести,⁹¹ изтезанията в подземията на сигуранцата, самоволната разправа на колонистите с местното българско население, постоянните разстрели са система в "дейността" на префектурите, жандармерията и полицията.

В началото на 1938 г. в Силистра се извършват арести от румънската сигуранца. Съставът на БКО е обявен за опасен за сигурността на румънската държава и по административен ред румънските власти издигат в ръководството свои верни хора начело с Йордан Лефтеров.⁹² Усилват се административните и финансовите ревизии на оцелелите училища. Започват обиски, обвинения в противодържавна дейност, налагат се тежки училищни такси и държавни данъци върху училищните сгради. Увеличават се пречките за оторизиране на българския училищен персонал.

⁹⁰ В. "Добруджански глас", бр. 10, 17. III. 1935.

⁹¹ Материали по революционното движение в Силистренски окръг, ОК на БКП, Силистра, 1968, с. 97-103.

⁹² ЦДИА, Ф. 166, оп. 1, а. е. 331, л. 79.

През същото време успоредно с настъплението на румънската реакция против правата и свободите на добруджанското население, против неговите просветни огнища и самобитно културно развитие в монархическа България /1935 – 1940 г./ дворцовите кабинети на Андрей Тошев, Георги Кьосеиванов, Богдан Филев и техните приемници – слепи оръдия на цар Борис III и неговата прогерманска политика, преустройват училищната организация и администрация в духа на авторитаризма, за "нов дух и нова насока" в училищата, за фашизиране на българското училищно дело.⁹³ Това е период на разпространение на буржоазните идеи у нас, които се ширят на Запад. Най-голямо разпространение в България имат англо-американските педагогически идеи и идеите на немската идеалистическа педагогика. Това са теориите за трудовото възпитание, които в същност са идеи за полутрудово или лъжетрудово училище, идеята за свободно възпитание с представители Л.Н.Толстой, Едуард Клапаред, О.Докроли, М.Монтеньори, Елена Кей, Джон Дюи, Адолф Ферьер и др., която идея е по своя характер реакционна, лишаваша учащите се от системно обучение, от научно осмисляне на учебното съдържание.⁹⁴

На основата на взаимна договореност между България и Румъния разрешава се на румънския лицей в София да разкрие горни класове, а Министерството на просвещението в Букурещ дава съгласието си през есента на 1939 г. да се открият пълни гимназии, като в Добрич – мъжка гимназия, а в Силистра – девическа гимназия и съответно мъжка прогимназия – в Добрич и девическа прогимназия – в Силистра.⁹⁵ Само година обаче преди тази договореност /1937–1938 г./ учебното дело в Южна Добруджа се развива при крайно неблагоприятни условия,⁹⁶ т.е. румънските власти закриват горните четири класа на мъжката и девическата гимназия в Добрич и Силистра, БКО в Добрич се разтуря по съдебен ред и само с цената на големи уси-

⁹³ Ж.Атанасов, цит.съч., с.272–273; Н.Чакъров и Ж.Атанасов, цит.съч., с.328,329.

⁹⁴ Ж.Атанасов, цит.съч., с.248–260.

⁹⁵ Пак там, л.113.

⁹⁶ ЦДИА, Ф.166, оп.1, а.е.331, л.78 /Поверително писмо на БЦЛБ до МВРИ – София, от 26.XI.1938 г./.

лия се постига съгласието на МНП - Букурещ, да продължи съществуването на българските училища в Добрич, като издръжката им се повери на частно лице - д-р Божидар Янакиев.

Румънската администрация ликвидира всички чествувания на български национални и политически празници. Единственият празник, който се отбелязва от цялото българско население на територията на кралството, е денят на създателите на българската писменост и култура Кирил и Методий. Но и за този празник, за да се отбележи тържествено от българските училища, трябва да се иска специално разрешение от Министерството на вътрешните работи на кралството всяка година и поотделно за всяко училище от Северна и Южна Добруджа. Издействването на разрешение е съпроводено с многократни настоявания, ходене в Букурещ, търсене на ходатайства, вземане на рушвети, докато най-после се получи разрешение с известни уговорки - предварително да бъде утвърдена програмата за тържеството, указване на улиците, през които ще минат учениците, като се избира най-краткият път, за да не прави "впечатление" празникът на "другите граждани".

Съществено е да се отбележи, че до 1933 г. Добруджанската революционна организация /ДРО/ недооценява национално-политическата страна на празника на славянската писменост и култура, като част от членовете на ЦК на ДРО и буржоазните ръководители и на БКО изтъкват религиозния му характер. Всички местни инициативи и прояви, свързани с този празник, се оценяват от тази позиция. В резултат на анализиране на грешките и слабостите в дейността на ДРО на майската конференция на организацията /25+26.V.1933 г. в гр. Добрич/ в духа на писмото на Балканския революционен център /БРЦ/ се създават нови постановки, ново отношение към национално-политическите прояви на българското население, към неговите просветно-политически потребности. Съгласно новата линия на ДРО към празника на славянската писменост и култура през 1933 г. БКО под ръководството на партията и ДРО организира грандиозна манифестация на 24 май в Добрич - израз на борбата на добруджанското население против националните и културните ограничения, въведени от румънската реакция, против потисничеството и произволите. Когато бива издигнат лозунгът "Искаме училище на български език и в селата!", реакционните буржоазни дейци

в БКО посрещат с гняв тази "комунистическа" акция,⁹⁷ а румънските политически агенти се нахвърлят върху манифестантите да отнемат и стъпчат този лозунг, това справедливо искане. След завързалия се ръкопашен бой биват арестувани няколко души.

Положителен отзвук сред българското прогресивно учителство и студентите добруджанци в Букуреш и София намира обръщението⁹⁸ на демократичното студентство в България от 5.IV.1939 г. по повод проведената демонстрация на 16 и 17.III.1939 г. в знак на протест против изключването от Софийски държавен университет "Климент Охридски" на 12 прогресивни студенти, против вероломното нахлуване на фашистка Германия в Чехословакия, против опасността, която грози нашата национална независимост.

Добруджанската революционна организация /ДРО/, подчинявайки дейността си на общите задачи на южнодобруджанските партийни организации, води борба против ревизията на мирните договори, за единство с румънската работническа класа, за работническо-селска власт, като националният въпрос се поставя на по-заден план.⁹⁹ Едва по-късно, след оказване помощ на ЦК на ДРО от Задграничното бюро на ДРО, тактическата позиция на организацията се изменя в духа на тази на БКП¹⁰⁰, връщане на Южна Добруджа на България по мирен начин, без война, за да не се окаже по този начин помощ на фашизма за сметка на народите на България и Румъния.

На 7.IX.1940 г. в резултат на безкористното застъпничество на Съветския съюз,¹⁰¹ който по начало считаше за несправедливо завземането на Южна Добруджа през 1913 и 1919 г.

⁹⁷ Вж. Добрич в периода на частичната стабилизация и настъплението на фашизма /1922-1940 г./, гл.VII, сб."История на гр. Толбухин", С., 1968, с.386-387.

⁹⁸ ЦДИА, Ф.177, оп.2, а.е.969, л.1,2.

⁹⁹ Вж. позива на ОК на БКП - Силистра, дело № 286.

¹⁰⁰ Ив. Георгиев, Едно историческо писмо на ЗБ на ДРО, сб. "Нашият град в миналото", Толбухин, 1966, с. 59,60.

¹⁰¹ В. "Работническо дело", бр. 10, 19.IX.1940.

от буржоазна Румъния, бе подписан в Крайова договор между България и Румъния за връщане на тази област на България.¹⁰² Въпросът бе уреден с доброволно споразумение между двете страни със съдействието на СССР, а не, както изтъква правителството на Филев, че това е в резултат единствено на поддръжката на фашистка Германия. Представителите на Германия не възразиха от свои лични империалистически съображения. Независимо от вътрешната пропаганда, раздухвана от българската профашистка буржоазия и управляваща върхушка, славеша "подкрепата" и "благородната мисия" на хитлеристка Германия при подписването на Крайовския договор, добруджанци разбират кои са приятелите на българския народ и на кого дължат освобождението си от буржоазна Румъния, за да попаднат впоследствие в лапите на българския фашизъм.

На 1.Х.1940 г. българските войски влизат в Силистра. Както тук, така и в Добрич и в останалите добруджански селища народът ги посреща с въодушевление и преклонение пред отечеството. Партията и синдикатите в Добрич и Силистра, за да осуетят заграбването на властта от местната буржоазия, вземат мерки да влязат в състава на Комисията за поемане на властта¹⁰³ комунисти и прогресивни дейци. На посрещането на представителите на България се дава освен тържествен и политически, но и класов характер. Издигат се лозунги за даване на хляб, работа и земя, за запазване на 8-часовия работен ден, за демократично и безплатно образование и др.

От есента на 1940 г. започва нова страница в многострадалната история на Добруджа - страница на незавършени класови битки против класовия враг - българската буржоазия, против тероризма на монархо-фашистките правителства, против фашизирането на българското образование в Добруджа, за демократични свободи и социализъм.

И така периодът от 1919 до 1940 г. се характеризира с настъпление на румънската реакция против българското прогресивно учителство, против българското учебно дело и политичес-

¹⁰² Пак там.

¹⁰³ Вж. Освобождението на града ..., сб. "История на гр. Голбухин", С., 1968, с.406; Материали по революционното движение в Силистренски окръг. ОК на БКП - Силистра, 1968, с. 109-111.

ките свободи на трудещите се, с антидемократично и антинародно аграрно, политическо и просветно законодателство, с брутално потискане културно-просветните прояви на българското малцинствено население в Добруджа, с масова колонизация и денационализация на тази част от страната.

Съществен момент в борбата за запазване културно-просветния облик на българското население в Добруджа е съществуването на българско частно образование в условията на икономическата криза и фашизирането на управлението и образованието в кралство Румъния, на водене на активна борба под ръководството на БКП, южнодобруджанските партийни организации и ДРО против експлоатацията на трудещите се, против подготовката за война със СССР на страната на хитлеристка Германия и фашистка Италия.

Освобождението на Южна Добруджа от румънското буржоазно владичество /7.XI.1940 г./ в резултат на безкористното застъпничество на Съветския съюз не довежда до коренно изменение на икономическото и политическото положение на трудещите се. Въпреки маневрите на българската буржоазия, която е принудена да прави временни политически отстъпки за спечелване на добруджанското население, тя като господстваща класа продължава своята реакционна просветна политика и на новоосвободената територия, води курс на преследване на всяка прогресивна мисъл, на фашизиране на образованието, на жестока експлоатация на трудещите се.

Едва след 23.VIII.1944 г. в Румъния и след 9.IX.1944 г. в България двата братски съседни народа под ръководството на своите комунистически партии осигуряват възможности за изграждане на нова, демократична образователна система.

ПРОСВЕТИТЕЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО КОРОЛЕВСТВА РУМЫНИИ В ЮЖНОЙ ДОБРУДЖЕ В ПЕРИОД С КОНЦА ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ ДО НАЧАЛА ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Марин Люлюшев

/Резюме/

Настоящее исследование посвящено выяснению сущности и характера чрезвычайного просветительного законодательства королевства Румынии в Южной Добрудже в период с конца Первой мировой войны до начала Второй мировой войны и ставит перед собой задачу на основе болгарских и румынских архивных и историографических источников раскрыть ту специфическую борьбу болгарского населения и прогрессивного учительства в Южной Добрудже за родное демократическое образование, которая отличается от борьбы нашего народа в остальных областях страны превратностями своего исторического развития после Первой мировой войны.

Период с 1919 по 1940 год характеризуется репрессивными мерами со стороны румынских буржуазных часто сменяющихся правительств: наступлением румынской реакции против болгарского образования и политических свобод трудящихся, антидемократическим и антинародным аграрным законодательством, массовой колонизацией и денационализацией этой части страны.

Существенными моментами в борьбе за сохранение просвещения и культуры болгар в Южной Добрудже являются существование болгарского частного образования в городах этой области в условиях экономического кризиса и фашизирования управления и образования в королевской Румынии, ведение активной борьбы под руководством БКП, южно-добруджанских партийных организаций и Добруджанской революционной организации /ДРО/ против эксплуатации трудящихся, за национальное освобождение, за демократическое образование.

LA LEGISLATION CONCERNANT L'ÉDUCATION ET LA POLITIQUE DU
ROYAUME ROUMAIN DANS LA DOBROUDJA ENTRE LES DEUX
GUERRES MONDIALES

Marine Luluhev

/Résumé/

La présente étude est destinée à éclaircir le caractère de la législation extraordinaire concernant la politique du Royaume roumain dans la Dobroudja entre les deux guerres mondiales et à découvrir, se basant sur des archives bulgares et roumaines aussi bien que sur des sources historiographiques, ce qu'il y a de spécifique dans la lutte des maîtres d'école progressistes et de la population bulgare dans la Dobroudja pour des libertés sociales, politiques et économiques, pour une éducation démocratique. Cette lutte se distingue de celle que mène le peuple dans les autres régions de la Bulgarie pendant la même période, étant donné les vicissitudes historiques dans cette région après la Première guerre mondiale.

La période de 1919 à 1940 se caractérise par le renforcement de la réaction roumaine contre l'oeuvre scolaire bulgare, contre les libertés politiques des travailleurs, par la législation agricole antidémocratique et antipopulaire, par les mesures brutales contre les manifestations culturelles de la minorité bulgare dans la Dobroudja ainsi que par la colonisation et la dénationalisation de cette partie du pays.

Les moments essentiels dans la lutte pour la sauvegarde de la physionomie culturelle dans l'éducation de la population bulgare de la Dobroudja sont: a/l'existence d'une éducation bulgare privée dans les villes dans les conditions d'une crise économique, d'une propagation croissante du fascisme dans le gouvernement et dans l'éducation du Royaume roumain, b/la lutte active dirigée par le Parti communiste bulgare, par les organisations du Parti.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XII, кн. 3 Факултет за история 1974 - 1975

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "CYRILLE ET METHODE"

DE V. TIRNOVO

Tome XII, livre 3 Faculté d'histoire 1974 - 1975

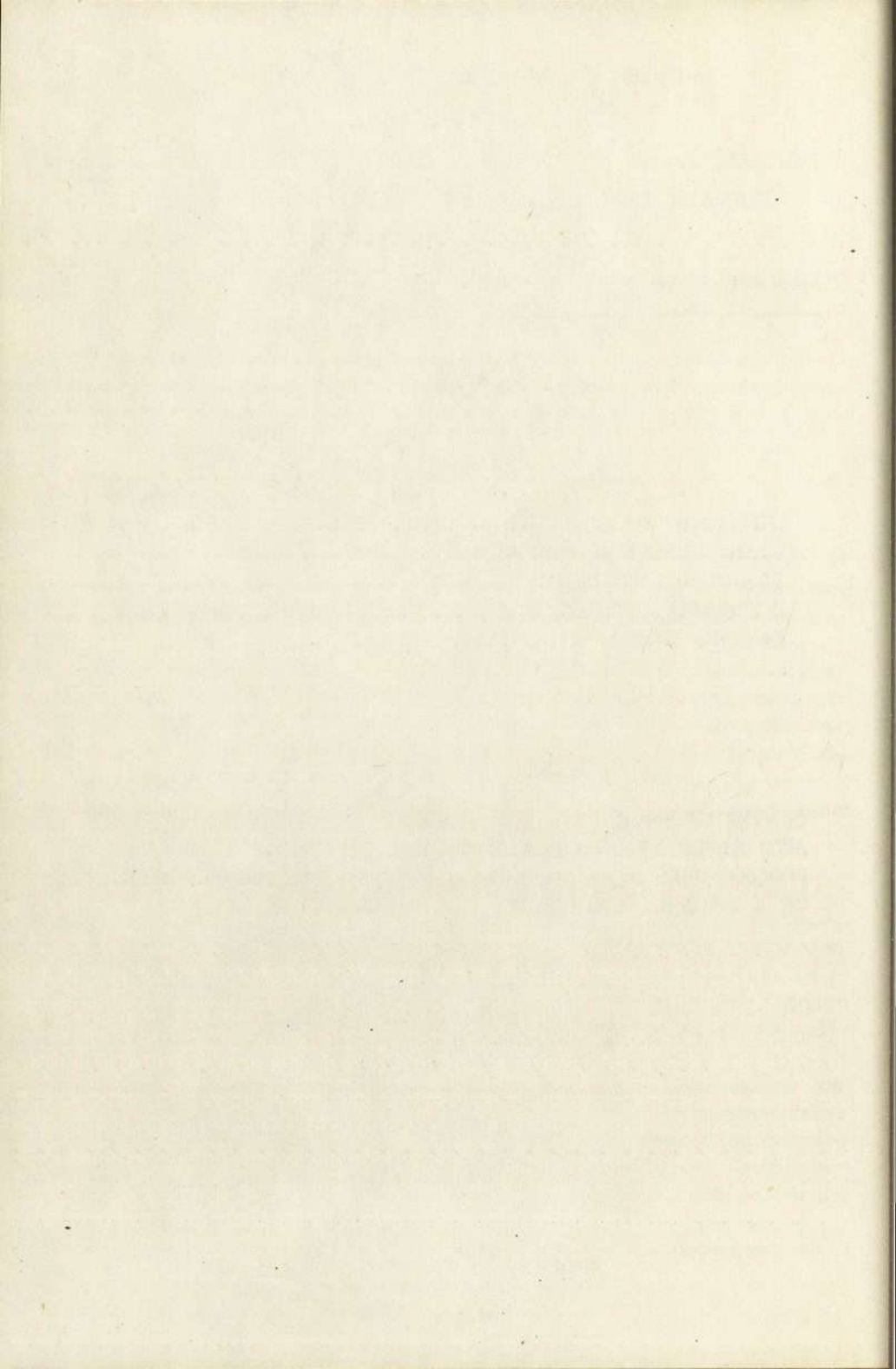
КЪНЧО ЧОЛАКОВ

ЦЕНТЪР ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ, ЕКСПЕРИМЕНТИРАНЕ,
РЕАЛИЗИРАНЕ И ВЪВЕЖДАНЕ НА АУДИО-ВИЗУАЛНИ
ТЕХНИЧЕСКИ СРЕДСТВА, ПРОГРАМИ И МАТЕРИАЛИ
В УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС НА СЪВРЕМЕННИЯ УНИВЕРСИТЕТ -
/АУДИО-ВИЗУАЛЕН ЦЕНТЪР/

KUNCHO CHOLAKOV

CENTRE OF INVESTIGATION, EXPERIMENTATION, REALIZATION
AND APPLICATION OF AUDIO-VISUAL TECHNICAL DEVICES,
PROGRAMMES AND MATERIALS IN THE TEACHING PROCESS
OF A MODERN UNIVERSITY - /AUDIO-VISUAL CENTRE/

Велико Търново, 1975

Научно-техническата революция поставя все по-големи и по-отговорни задачи пред висшето образование. От друга страна, висшето образование развива и усъвършенствува своите форми и методи, опирайки се именно на съвременните научни и технически постижения. В това отношение особено внимание заслужават техническите средства и системи за информация.

В опитите си да модернизират обучението чрез въвеждане на учебни технически средства и системи много страни и университети се изправят пред значителни трудности от дидактически, организационен и технически характер.

В дидактически аспект трудностите произлизат от недостатъчните изследвания в тази област и от това, че производството на учебни технически средства изпреварва тези изследвания. В много университети се отделят средства и се закупува скъпа апаратура, преди още да е определено точно нейното място в учебния процес и педагогическата ѝ ефективност. Ускоряването на педагогическите изследвания изисква своевременно изграждане на необходимата експериментална база.

Трудностите от организационен характер произлизат от необходимостта да се координират усилията на всички преподаватели, катедри и факултети за използване на техническите средства и системи, да се ръководят дидактическите експерименти и изследвания, да се развива и поддържа учебно-техническата база.

В технически план съществуват трудности по преустройството и пригаждането на съществуващата университетска база и въвеждането на технически средства и системи. Не са решени и редица проблеми по управлението на техническите средства и тяхната надеждност.

Очевидна е необходимостта от един център, който като част от общоуниверситетската организация да направлява и довежда до успешен край усилията за усъвършенстване на учебния процес на базата на съвременните научно-технически постижения.

В тази малка по обем работа, която е част от едно по-широко изследване и един всестранен анализ на възможностите за

ефективно и рационално приложение на технически средства в учебния процес на ВУЗ, си поставяме за цел да изясним ролята и функциите на един център за цялостно управление на учебно-техническата база на съвременния университет. Названието "аудио-визуален център" не отразява изцяло дейността на центъра, но то е прието като най-близко от възможните съкратени названия.

С оглед на проектирането и изграждането на новия университетски комплекс на ВТУ "Кирил и Методий" този въпрос е изключително актуален. Затова накрая ще се опитаме да представим проекта за аудио-визуален център на ВТУ "Кирил и Методий" за първия етап от неговото изграждане.

1. КОНСТАТАЦИЯ НА СЪВРЕМЕННОТО СЪСТОЯНИЕ

В страните от социалистическата общност съществува богата гама от организационни форми за изследване и използване на технически средства и системи във висшето образование.

Много висши учебни заведения разполагат със собствени лаборатории за производство на серии диапозитиви или диапозитиви и кинофилми, учебни вътрешни телевизионни системи; езикови лаборатории и кабинети за програмирано обучение. Тези нови звена в системата на висшето образование са създадени допълнително към катедрите или факултетите, които имат остра нужда от тях. С една дума, съществува един вид технически сервиз, който почти не се използва за изследователска дейност по проблемите на обучението.

За експериментална и изследователска дейност към някои висши учебни заведения са изградени проблемни лаборатории или научни кабинети. Ето няколко примера:

Към ВМЕИ "Ленин" - София, е създадена проблемна лаборатория по технически средства за обучение, която изследва, проектира и изработва образци на технически средства - главно за контрол и програмирано обучение.

В Киевския държавен университет "Т. Г. Шевченко" функционира научно-методически кабинет за учебно-технически средства и институт за програмирано обучение /на обществени нача-

ла/¹

В МЕИ - Москва, функционират проблемна лаборатория по автоматизираните информационни системи на висшето образование, изчислителен център и междукатедрена учебно-методическа лаборатория с отдели: информация и електрофизиологически изследвания, научно-методически, безмашинни методи за контрол, механични средства за обучение.

Организационната форма на този институт не е с щат от постоянни работници, а такава, че обезпечава участието в работата му на многобройни колективи от тези университети и вузове, които се занимават с търсене на нови, ефективни форми на образованието.²

Следват надвузовските организации - научноизследователските институти по въпросите на висшето образование.

Такива са например Междувузовският изследователски институт по въпросите на висшето образование във Варшава и Изследователският педагогически институт в Прага. Към последния е създадено предприятието "Комениум", което разработва и произвежда технически средства за обучение.

От 1967 г. в Съветския съюз се работи комплексно по проблемите за създаване на автоматизирани системи за управление /АСУ/ на ВУЗ. Поставено е началото - създадена е автоматизирана система, в която са включени 40 от най-големите висши учебни заведения в страната, разполагащи със свои изчислителни центрове.³

В западноевропейските страни и САЩ преобладават аудио-визуалните сервиси, твърде различни по функции, статут и финансиране. В рамките на един университет те са два вида: лаборатория, или департамент, и общоуниверситетски сервиз. Названието "аудио-визуален център" носят както департаментите по чуждите езици, които включват една или няколко езикови ла-

¹И. Г. Швец, Университет и новие в обучении, Вестник высшей школы, № 11, 1967, стр. 40.

²В. Г. Афанасьев, Научно-техническая революция, управление, образование, Москва, 1972, стр. 398.

³Б. В. Бирюков, Е. С. Геллер, Кибернетика в гуманитарных науках, Москва, 1973, стр. 212.

боратории със студио за записи и технически сервиз⁴, така и сервизите, които разработват и произвеждат аудио-визуални програми и материали за всички университетски специалности и обслужват всички технически системи.

Съществуват също интеруниверситетски и национални аудио-визуални центрове. Освен аудио-визуалния и техническия сервиз те осъществяват и експериментална и научноизследователска дейност по нови методи и учебни технически средства.

Типичен пример в това отношение е аудио-визуалният център към L'Ecole Normale Supérieure в Сен-Клу /Франция/. Центърът е създаден като "орган за научни изследвания, експериментална продукция и обучение". Същевременно той е и бюро за изследване на Дирекцията на висшето образование на Франция. Разполага с 11 научноизследователски екипа.⁵

В заключение на тази констатация трябва да се отбележи, че голямата част от съществуващите аудио-визуални сервизи и центрове от различен ранг в системата на висшето образование не обхващат изцяло дейностите по приложение на технически средства в учебния процес. Въпросът за организацията и централизираното управление на тези дейности в рамките на един университет почти не е изследван.

2. ОСНОВНИ ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА ЦЕНТЪРА

В настоящия етап на развитие на висшето образование у нас и с оглед на изискванията и перспективите, които се откриват пред него, пред университетския аудио-визуален център могат да се поставят следните цели:

Като използва постиженията на съвременната дидактика и научно-техническите постижения в областта на информацията, да изгражда и усъвършенствува учебно-техническата база на уни-

⁴ M. Vauclin, Les Centres Audio-visuels, Didier, Paris, 1970.

⁵ R. Lefranc и др. Les techniques audio-visuelles au service de l'enseignement, Paris, 1966, стр. 233-238.

верситета, да съдействува на катедрите и факултетите за непрекъснато повишаване на ефективността във всички звена на учебния процес.

От друга страна, като използва аудио-визуалните средства и като средства за идеологическо и естетическо възпитание, да съдействува в това отношение на политическите организации в университета.

Тези цели, стоящи пред аудио-визуалния център, определят следните основни негови задачи:

1. Да усъвършенствува съществуващите и експериментира нови методи за обучение с помощта на учебни технически средства.
2. Да експериментира, усъвършенствува, проектира и въвежда нови учебно-технически средства в различните звена на учебния процес /лекция, семинарно занятие, практическо упражнение, лабораторна работа, самостоятелна работа на студентите, педагогическа практика/.
3. Да създава, експериментира и въвежда в учебния процес на университета всички видове аудио-визуални програми и материали /серии диапозитиви, микро- и диафилми, кинофилми, фоновозаписи, материали за програмирано обучение, видеозаписи и телевизионни програми/.
4. Да реализира програмите на вътрешната телевизионна система на университета.
5. Да разработва и осъществява под ръководството на политическите организации аудио-визуални програми за идеологическо и естетическо възпитание на студентите.
6. Да изследва и обобщава резултатите от експериментиранияте аудио-визуални средства, програми и материали.
7. Да изследва рентабилността на учебните технически средства и системи.
8. Да разширява приложението на учебните технически средства в областите, където тези средства все още не са достатъчно широко застъпени.
9. Да провежда периодично семинари с преподавателите в университета по новите методи и технически средства и системи.
10. Да подпомага студентите-стажанти, като реализира проектите им за използване на аудио-визуални средства в педагогическата практика.

11. Да ръководи въвеждането и използването на аудио-визуални технически средства в базовото училище към университета.

12. Да осъществява обмен на информация, свързана с новите методи и средства за обучение в други университети от страната и чужбина.

13. Да осъществява обслужване, поддържане и ремонт на съществуващите учебни технически средства и системи на територията на университета.

14. Да предлага на съответните ведомства за производство онези образци технически средства, които са показали високи експлоатационни качества.

15. Да осъществява съвместни изследвания и разработки с аудио-визуалните центрове на други университети от страната и чужбина.

3. СТРУКТУРА И ДЕЙНОСТ НА ЦЕНТЪРА

Дейностите на центъра за изпълнение на основните задачи, формуирани в т. 2, са разпределени в четири секции, ръководени от шатен директор. Един научен съвет, който стои над центъра, изпълнява ролята на координиращ и контролиращ орган. Структурата на центъра е показана на следващата схема.

В I секция е съсредоточена изследователската дейност по нови методи за обучение с помощта на учебни технически средства. За целта към секцията се предвижда необходимата експериментална база - аудитория, семинарни зали, кабинети и лаборатория по педагогическа психология. Тази база позволява да се инсталират, своевременно за всяко изследване, необходимите технически средства, да се приемат за обучение и наблюдават контролните студентски групи и курсове.

Но, трябва да се отбележи, I секция не е секция от един научноизследователски институт. Изследователската дейност се извършва от извъншатни лица - основно от преподавателите от катедрата по педагогически дисциплини и други катедри в университета, а секцията за нови методи има задачата да осигури експериментирането и обобщаването на резултатите от дадено изследване.

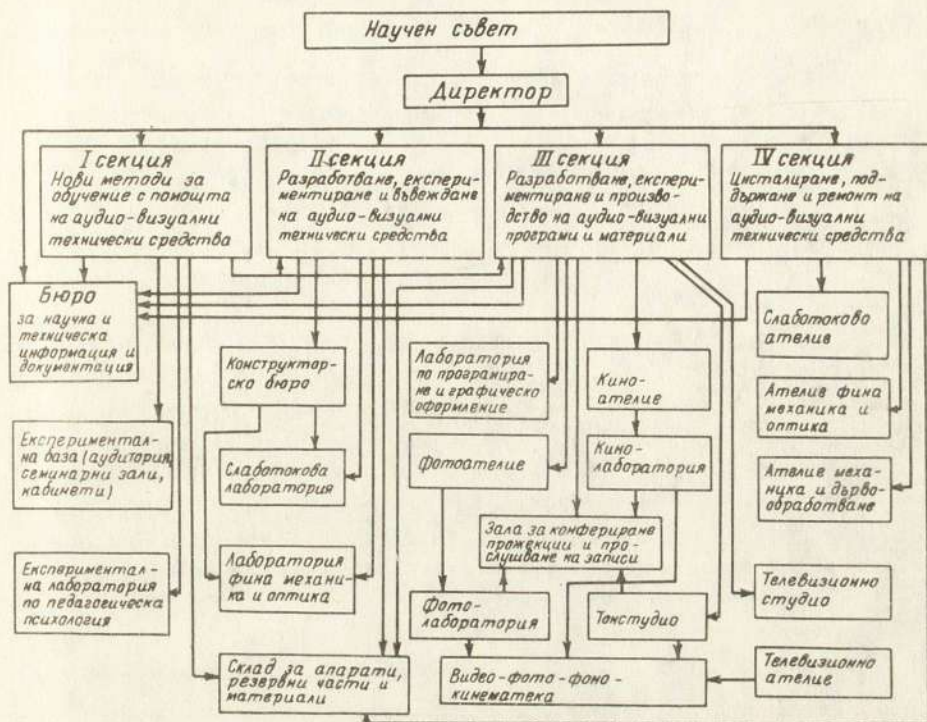

Схема 1

Тъй като дейността на тази секция е основа за дейностите на II и III секция, на I секция е определена ръководна роля в центъра. Или всеки технически експеримент и всяка аудио-визуална продукция трябва да бъдат резултат на една строго изяснена дидактическа концепция.

II секция е натоварена с разработване, експериментирание и въвеждане на аудио-визуални технически средства.

Преди всичко тук се подлагат на критично изпитание експлоатационните качества на съществуващите на пазара технически средства преди въвеждането им в учебния процес на университета. По-нататък стои задачата да се усъвършенствува и разширява учебно-техническата база. За изпълнението на тази задача секцията разполага с конструкторско бюро в две технически лаборатории. Проектираните нововъведения или ефективни технически средства могат да бъдат реализирани в лабораториите и

успешно издържалите изпитанията образци да бъдат предлагани за производство. При по-сложни задачи лабораториите използват помощта на ателиетата на III секция./тази връзка не е изразена в структурната схема на центъра/.

III секция извършва разработване, експериментирание и производство на аудио-визуални програми и материали.

Тук е съсредоточена най-голямата по обем дейност на центъра.

Най-напред в лабораторията по програмиране и графично оформление всички преподаватели, които трябва да въведат програмирани материали за самостоятелна работа на студентите или тестове за контрол, ще получат квалифицирано методическо и техническо съдействие. Проектираните програмирани материали получават и необходимото графическо оформление, преди да бъдат предадени за изпълнение в ателиетата на центъра или печатната база на университета. Базата за графическо оформление е в услуга и на фото- и киноателието.

За разработване и производство на серии диапозитиви, микро- и диафилми е предвидено фотоателие със съответната фотолаборатория. Техническата екипировка позволява да се изработват черно-бели, цветни и инфрачервени материали микро- и макроснимки, фоторепродукции и скоростни фотоснимки, да се извършва полуавтоматично микрофилмиране.

Киноателието и кинолабораторията разполагат с полупрофесионална техническа екипировка за супер 8 и 16 милиметрови кинофилми /обратими черно-бели и цветни/, позволяваща да се изработват учебни и научни филми. Киноснимачната техника има възможности за нормални, забавени и ускорени снимки, за микро- и макрофилмиране, за репродуциране на всички видове материали, за плоска и обемна мултипликация и трикови снимки. Сценариите, постъпили в секцията, могат да получат цялостна разработка и да бъдат реализирани.

Тъй като работата с негативен кинофилм е свързана със скъпа техника, която няма да се оправдае при обема на продукцията на центъра, по-целесъобразно е да се използва обработваща техника за обратими филми. За получаването на необходимите копия с магнитна пътечка /необходима за озвучаването им в тонстудиото на секцията/ центърът трябва да прави поръчки в професионалните лаборатории на Българска кинематография.

Всички фонозаписи и презаписи за нуждите на университета се разработват и изготвят в тонстудиото, съоръжено със студийна техника за звукозапис. Тук става и озвучаването на сериите диапозитиви, диафилмите и кинофилмите, произвеждани от секцията.

Телевизионното студио осъществява програмите на вътрешната телевизионна система. Екипировката включва предавателни телевизионни камери с дистанционно управление, телекино, видеозапис, телевизионен и тонрежисьорски пулт.

Разработването на програмите и реализирането на видеозаписи и презаписи става в телевизионно ателие.

За обсъждане на проектите за аудио-визуални програми и материали и за контрол по осъществяването им е предвидена зала за конфеириране, прожекции и прослушване на записи.

Произвежданите програми и материали от всички ателиета на секцията постъпват във видео-фото-фоно-кинематека, откъдето могат да се получават и използват за изследвания или обучение на студентите.

Описаната продукция на III секция може да се раздели на два вида:

1/ Експериментална продукция, необходима за експериментиране по въвеждането на нови методи за обучение или за изследвания в експерименталната лаборатория по педагогическа психология.

2/ Продукция, непосредствено използвана в учебния процес на университета.

IV секция извършва инсталиране, поддържане и ремонт на аудио-визуалните технически средства на територията на университета.

Издържалите изпитанията в I и II секция технически средства своевременно трябва да намерят място в учебния процес на университета и да бъдат поддържани в изправност.

Секцията разполага с три специализирани ателиета със стандартна техническа екипировка за измервания и ремонт. Ателието по механика и дървообработване като единствено в структурата на центъра обслужва и останалите три секции.

В структурата на центъра са необходими още две звена, общи за всички секции:

Бюро за научна и техническа информация и документация.

Склад за апарати, резервни части и материали.

4. МЯСТО, УПРАВЛЕНИЕ И ШАТ НА ЦЕНТЪРА

Аудио-визуалният център не би достигнал целите, поставени пред него, ако е една напълно автономна организация, извън основната университетска организация. От една страна, центърът трябва да бъде в услуга на катедрите и факултетите, като изпълнява техни проекти, и, от друга, трябва да им влияе за излизане от рутината, като разкрива непрекъснато нови форми и средства за повишаване на ефективността в учебния процес. Тази двустранна функция може да се изпълнява успешно, ако центърът се ръководи от научен съвет, избран от академическия съвет между преподавателите в университета.

Научният съвет, достатъчно компетентен както по проблемите на застъпените в университета дисциплини, така и по дидактическите проблеми, ще може да насочва за изпълнение в центъра онези проекти за изследвания и приложения, които имат необходимите качества.

Научният съвет може да има един основен състав, който да се допълва и разширява според характера на обсъжданите проекти.

Годишният план на центъра трябва да се утвърждава от научния съвет, а дейността му да се контролира от него непрекъснато.

Така научният съвет, ръководейки дейността на аудио-визуалния център, същевременно изпълнява ролята и на координационен орган между центъра и катедрите в университета.

Шатните длъжности в центъра се определят въз основа на дейностите, които се извършват във всяка от четирите секции.

Предлаганият по-долу шат е основен - той може да бъде увеличаван и в известна степен намаляван /само за длъжностите, където са предвидени повече от една шатна бройка/ според броя на факултетите, специалностите и катедрите, с които ще работи центърът.

При подбора на специалисти за работа в центъра в много случаи трябва да се има пред вид една многостранна подготовка - като общопедагогическа или по дадена университетска специалност, така и техническа подготовка.

I секция - Нови методи за обучение с помощта на аудио-
визуални технически средства

Ръководител на секцията	1
Бюро за научна и техническа информация и докумен- тация:	
Звездаш бюро	1
Експериментална база:	
Техник-слаби токове	1
Техник - фина механика и оптика	1
Експериментална лаборатория по педагогическа психоло- гия:	
Психолог	1
Техник - слаби токове	1
Лаборант	1
	7
Общо за I секция:	7

II секция - Разработване, експериментиране и въвеждане
на аудио-визуални технически средства

Ръководител на секцията	1
Конструкторско бюро:	
Конструктор - слаби токове	1
Конструктор - фина механика и оптика	1
Чертожник	1
Слаботокова лаборатория:	
Техник - слаби токове	1
Майстор-специалист - слаби токове	1
Лаборатория по фина механика и оптика:	
Техник - фина механика и оптика	1
Майстор-специалист - фина механика	1
	8
Общо за II секция:	8

III секция - Разработване, експериментирание и
производство на аудио-визуални програми и материали

Ръководител на секцията	1
Лаборатория по програмиране и графично оформление:	
Консултант на авторите на програми	1
Програмист	1
Художник	1
Фотоателие и фотолаборатория:	
Фотограф	1
Фотолаборант	1
Киноателие и кинолаборатория:	
Кинорежисьор	1
Кинооператор	1
Тонрежисьор	1
Техник - звукозапис	1
Монтажист	1
Кинолаборант	1
Тонстудио:	
Техник - звукозапис	1
Телевизионно студио:	
Ръководител на студиото	1
Телевизионни оператори	2
Телевизионен режисьор	1
Тонрежисьор	1
Техник - видеозапис	1
Техник - звукозапис	1
Телевизионно ателие:	
Техник - видеозапис	1
Видео-фото-фоно-кинематика:	
Лаборант	1

Общо за III секция 22

IV секция - Инсталиране, поддържане и ремонт на аудио-
визуалните технически средства

Ръководител на секцията	1
-------------------------------	---

Слаботоково ателие:	
Техници - слаби токове	2
Телевизионен техник	1
Лаборанти към езиковите лаборатории и кабинетите за самостоятелна работа на студентите	5
Лаборанти към семинарните зали и аудиториите	2
Ателие за фина механика и оптика:	
Техници - фина механика и оптика	2
Лаборанти към семинарните зали и аудиториите	2
Склад за апарати, резервни части и материали:	
Домакин-закупчик	1
	16
Общо за IV секция:	16
	54

5. ВЪНШНИ ВРЪЗКИ НА ЦЕНТЪРА

Идеята за университетски аудио-визуален център се базира на предположението, че ефикасни изменения в един процес като учебния не трябва да се очакват само от едно външно, надведомствено въздействие, а да бъдат резултат преди всичко на едно вътрешно развитие. Или развитието и усъвършенствването на учебния процес трябва да бъдат зацъпление преди всичко на катедрите и преподавателите в университета, а не само на един изследователски институт, поставен над университетите.

Това не означава, че всеки университетски център трябва да се изолира в своя университет и да не поглежда към съседа. Напротив, има широко поле за съвместна дейност на университетските центрове в страната и чужбина.

Преди всичко е необходим своевременен обмен на информация, за да не се дублират изследванията и да навлизат бързо интересните нововъведения. По-нататък тези изследвания могат да се координират, а в случаите на сложни за реализация проекти да се извърши коопериране. Така всеки център ще има на разположение един минимален шат, който ще може да получава "подкрепления" от други университетски центрове в случаи-

те, когато трябва да изпълнява по-сложни задачи или когато е необходима техническа екипировка, с която не разполага.

Съвместните обсъждания на дейностите и фестивалите на аудио-визуални програми, филми и записи /от местен и международен машаб/ са средство за проверка на нивото на постиженията.

6. КРИТЕРИЙ ЗА ЕФЕКТИВНОСТ НА ДЕЙНОСТТА НА ЦЕНТЪРА

Всички предложения за нововъведения в учебния процес, преди да бъдат включени в плана за дейност на центъра, трябва да бъдат оценявани по отношение на тяхната ефективност. Показателите, по които може да се създаде критерий за ефективност, са няколко:

1. Педагогически ефект и количество и качество на информацията, които могат да се получат.
2. Възможна продължителност на приложението.
3. Обем на необходимите изследвания.
4. Обем на производствената дейност.
5. Разходи за материали и труд.

Вижда се, че ефективни ще бъдат предложенията с големи показатели - 1 и 2, и малки - 3, 4 и 5. Научният съвет трябва да поощрява и предлага за реализация такива предложения.

За дейността на центъра може да се създаде критерий за ефективност по следните показатели:

1. Времето /в % от общото за обучение по дадена дисциплина/, през което се използва едно нововъведение, реализирано чрез центъра.
2. Времето от постъпването на едно предложение до реализирането и въвеждането му в учебния процес.
3. Обема и качеството на изследванията.
4. Обема и качеството на експерименталната продукция и продукцията за обучение.
5. Поддържането в изправност на техническите средства и системи за обучение на студентите.

За всеки проект или за определен период от време може да се провери дейността на центъра по тези показатели.

Критерият за ефективност / / може да се определи по формулата

$$U = \alpha_1 W_1 + \alpha_2 W_2 + \dots + \alpha_k W_k,$$

където W_1, W_2, \dots, W_k са съответните показатели;

$\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_k$ са "теглови" положителни

или отрицателни коефициенти.

Според важността на показателя за извършваната дейност се определя и стойността на съответния коефициент. Ако стремежът е даден показател да се увеличава, коефициентът му е положителен и, обратно - ако е изразен стремеж за намаляване на показателя, неговият коефициент е отрицателен. Така че критерият за ефективност, определен по този начин, дава представа за дейността на центъра със същата точност, с която можем да определим "тежестта" на отделните показатели. Или можем да разчитаме на една представа, а не на абсолютно точна оценка.

Необходимата информация за определяне на стойностите на отделните показатели се набира чрез анкети, прегледи на продукцията и от документацията на центъра.

7. ПЕРСПЕКТИВИ

Чувствително разширяване на полето за дейност на един университетски аудио-визуален център може да се очаква като резултат на развитието на две технически системи: телевизията и електронната изчислителна техника.

Някои страни и университети вече използват телевизията като средство за "непрекъснато обучение". Телевизионните лекции от университета позволяват на много хора без чувствително откъсване от преките си задължения да получат висше образование, да се провеждат курсове за преподавателска подготовка на специалистите, завършили университета.

Например в Полша от 1966 г. съвместно с ЮНЕСКО е организирана системна дейност на "Телевизионна политехника", която продължава и сега. Доказва се и необходимостта от "Ра-

дио-телевизионен университет" за подготовка и преподавателска подготовка на учители.⁶

Един телевизионен преподавател на територията на университета ще даде възможност и за по-интензивни връзки между университета и обществеността. Университетските специалисти ще могат да популяризират най-новите научни постижения, да влияят по-осезателно за културното и политическото развитие на обществото.

Университетската телевизионна система е на път да увеличи възможностите си на базата на някои технически новости, които вече излязоха от експерименталните лаборатории. Това са прожекциите на телевизионни изображения на голям екран, видеокасетите, видеоплочите и едновременното пренасяне на десетки телевизионни програми по един коаксиален кабел.

Прожекцията на голям екран увеличава ефекта на изображението и улеснява техническата инсталация.

Най-голям ефект се очаква от използването на видеокасети и видеоплочи. Тези средства позволяват на зрителя да използва автономно /в удобно за него време/ телевизионните програми посредством една приставка към обикновения телевизионен приемник. В частност зрителят-студент ще може да ползува различни учебни програми, получени от видеотека на университета - в специална зала за самостоятелна работа или в къщи.

По-нататък може да се мисли за свързване на централната видеотека с абонатите посредством автоматична избираща система - всеки абонат да може чрез домашния си телефон да избере връзка от централната видеотека към телевизионния си приемник и автоматично да получи избрания по даден каталог видеозапис.

Коаксиалният кабел позволява към абоната да се насочат десетки периодично повтарящи се телевизионни програми с различен характер, от които може да се избере по всяко време желаната информационна или забавна програма. Така могат да бъдат свързани с университетското телевизионно студио залите

⁶ Фр. Янушкевич, Телевизионная дидактика в вузах, доклад на съвещанието по учебни технически средства/, С., 1971.

за самоподготовка на студентите и студентските обществения.

Съвременният университет е немислим без електронноизчислителен център. Този център може да се използва не само за научна работа, но и за обучение на студентите, основно като консултант при самостоятелна или лабораторна работа. Центърът може да бъде използван автоматично за консултация от разстояние чрез телевизионния екран.

8. ТЕХНИЧЕСКА ЕКИПИРОВКА И ФИНАНСОВА ОЦЕНКА НА ПРОЕКТА ЗА АУДИО-ВИЗУАЛЕН ЦЕНТЪР НА ВТУ "КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Проектираната материално-техническа база за разширението "II етап" на ВТУ "Кирил и Методий" позволява още през 1976 г. да функционират I, III и IV секция на центъра - без експерименталната лаборатория по педагогическа психология, телевизионното студио, телевизионното ателие и ателието по механика и дървообработване. Всички останали експериментални и производствени звена на трите секции проектно са завършени съобразно с изискванията за един съвременен аудио-визуален център. II секция и споменатите звена от останалите три секции ще могат да бъдат включени в следващия етап - изграждането на новия комплекс на ВТУ "Кирил и Методий". Или развитието на аудио-визуалния център ще стане на два етапа, което ще съответствува и на развитието на университета.

Годишните разходи на центъра за материали и работни заплати са изчислени съобразно с учебно-техническата база, с която ще разполага университетът след завършването на разширението "II етап" и за основния щат към проектираните експериментални и производствени звена, посочен в т.4.

ЦЕНТР ИССЛЕДОВАНИЯ, ЭКСПЕРИМЕНТИРОВАНИЯ,
РЕАЛИЗАЦИИ И ВВЕДЕНИЯ АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ
ТЕХНИЧЕСКИХ СРЕДСТВ, ПРОГРАММ И МАТЕРИАЛОВ
В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС СОВРЕМЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
/АУДИОВИЗУАЛЬНЫЙ ЦЕНТР/

Кынчо Чолаков

Резюме

В этой статье автор развивает идею создания внутреннего университетского центра целостного управления учебно-технической базой и экспериментирования новых методов обучения. Рассматриваются вопросы, связанные с деятельностью, местом, структурой, управлением, штатом, связями и перспективами центра.

Предлагается и проект аудиовизуального центра I-ого этапа ВТУ имени Кирилла и Мефодия.

CENTRE OF INVESTIGATION, EXPERIMENTATION, REALIZATION
AND APPLICATION OF AUDIO-VISUAL TECHNICAL DEVICES,
PROGRAMMES AND MATERIALS IN THE TEACHING PROCESS
OF A MODERN UNIVERSITY /AUDIO-VISUAL CENTRE/

Kuncho Cholakov

/Summary/

The article deals with the idea of building up an inner-University centre of integral direction of the teaching technical devices as well as experimentation of new methods of teaching. It considers the problems connected with the activities of the centre, its place, direction, staff, its interrelations and prospects.

Is is offered as a project for a new Audio-Visual Centre /Ist stage/ of the Veliko Turnovo University "Cyril and Method".

		Работ- на плоч /м ² /	Допълнителни ра- боти по вътрешно- архитектурния проект	В И Ц	стойност /лв./	
I секция						
1	Бюро за научна и техническа ин- формация и доку- ментация	36	специално библиотечно обзавеждане		1500	еле- тро- апа- "До
2	Експериментална база		универсални ел. инсталации с ре- зервни линии;			ауд- ств- шра- нит- вът- ши-
	1 аудитория	180				
	2 семинарни зали	72	универсални маси за аудио-визуал- ните средства			
	2 кабинета	90			3000	
Общо за I секция		378			4500	
III секция						
3	Лаборатория по програмиране и графично оформ- ление	36				
4	Фотоателие		затъмняване; климатична ин- сталация			фот- циа- ком- мат- сик- вет-
		54			500	
5	Фотолаборатория		затъмняване; климатична ин- сталация; вод- на инсталация			ком- и- рѐ- в- о- о-
		36			1000	
6	Киноателие		висяща конст- рукция за ос- ветлението; затъмняване; акустическа обработка;			ки- с- ал- ки- ки- о- вн-

"КИРИЛ И МЕТОДИЙ" - I ЕТАП

СПЕЦИАЛНО ТЕХНИЧЕСКО
ОБЗАВЕЖДАНЕ

ГОДИШНИ
РАЗХОДИ

В И Д	страна произв.	стой- ност /лв./	под- дър- жане	мате- риа- ли	за- пла- ти
Строфотокопирен апарат "Елек- рот"	СССР	1000			
Апарат за четене на микрофилми куматор ДЛ II"	ГДР	250	100	1000	1500
Оптико-визуалните технически сред- ства - най-нови модели: диаскопи, слайдпроектори, киномашини, маг- нетофони, езикова лаборатория, техническа телевизионна уредба, ма- шини за обучение, видеоманетофон,		общо: 80000		1000	3000
		81250	100	2000	4500
Апарати "Робот" с уреди за спе- циални снимки;	ГФР	5000			
Апарат за микрофилмиране "Доку- ментор"; фотоапарати тип "Пентакон- т", "Практика" и "Екзакта"; ос- ветелни тела - прожектори	ГДР	общо: 10000	500	1200	1500
Специално обзавеждане за черно-бял негативен, позитивен и об- щепромен фотографски процес	ГДР	3000	100	500	1500
Камера "Пайард Болекс - 16"	Швей- цария	10000			
Апарат за специални снимки;					
Камери "Красногорск" - 16 мм;	СССР	2000			
Камери "Лада" - 8 мм;	СССР	600			
Сална маса за репродукции;	ГДР	3500			

		инсталация	
	72		2000
7	Кинолаборатория	затъмняване; климатична ин- сталация, вод- на инсталация	1000
8	Тонстудио	акустическа об- работка; безшум- на климатична ин- сталация	1500
9	Зала за конфери- ране прожекции и прослушване на записи	акустическа обра- ботка; дистанци- онно затъмняване	1500
10	Видео-фото-фоно- кинематика	специална мебели- ровка; климатична инсталация	3000
	Общо за III секция:	360	10500
	IV секция		
11	Слаботоково ателие	специална мебели- ровка	2000
12	Ателие за фина ме- ханика и оптика	специална мебели- ровка	2000
13	Склад за апарати, резервни части и материали		
	Общо за IV секция:	126	4000
	Общо за аудио-ви- зуалния център I етап		
	864		19000

Забележка, Към годишните разходи трябва да се прибавят
секции.

ет - 16"	ЧССР	1000			
на маса "Пентакут" - 16";	ГДР	2500			
ен магнитофон и микрофони;	ЧССР	1500			
елни тела - прожектори	ГДР	1500	1000	2000	9000
		общо:			
ектно обзавеждане за обра-					
на черно-бели и цветни об-					
и филми 8 и 16 мм; проявява-					
шина "Пентакон - 16"	ГДР	6000	100	600	1500
		общо:			
телен пулт "РКС-02"; студиен					
офон-стерео; студиен грамо-					
стерео;	УНР	13500			
ни битови магнитофони; сте-					
едба;	ЧССР	2350			
фон "Аспектومات - И24";	ГДР	250			
шина "Меоклуб" - 16;	ЧССР	1200			
ифони "Ноиман"	ГДР	2000	1000	1000	1500
		общо:			
уредба; киномашини "Мео-					
- 16";	ЧССР	2750			
ен магнитофон-стерео; сту-					
грамофон - стерео; т.в. мо-					
	УНР	3500			
опи "Аспектومات - И24"	ГДР	500	500		
		общо:			
		72900	3200	6300	21200
		общо:			
ектна апаратура за слабото-					
измервания и ремонт	НРБ	20000	1000	1000	13000
		общо:			
ект машини, апарати и уре-					
фина механика	НРБ	20000	1000	1000	5400
		общо:			
				1500	
		40000	2000	2000	19900
		общо:			
		193900	5300	10300	45600

заплатите на ДИРЕКТОРА на центъра и ръководителите на трите

ЦЕНА 2.38 лр.

WALTON

ST

141